

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ DERGİSİ (AKAF)
Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations

Adres: Emniyet Mahallesi Abant 1.Cad TOKİ E Blok 10.Kat No:10/2E Yenimahalle/ANKARA
E-pošta: akdenizafrika@hbv.edu.tr • Tel: 0 (312) 546 06 00/01

Sayı-Issue: 1 | Cilt-Volume: 5 | Yaz-Summer 2023

AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ DERGİSİ (AKAF)

JOURNAL OF MEDITERRANEAN BASIN AND AFRICAN CIVILIZATIONS

- **Ovigwe EGUEGU & MaryAnne IWARA**
Militarization of Elections in Nigeria: A Bane of Democratic Growth
- **Gökhan KAVAK**
Yeniden Milli Mücadele Dergisinde Afrika (1970-1980)
- **İmam HISSEİN ALİO**
Türkiye's Foreign Aid To Africa Under The Ak Party: A Constructivist Analysis
- **Enes ŞANAL**
Don Juan Manuel'in Eserlerinde İslâm Kültür ve Müslümanlar
- **Daud SALMAN**
Comparison Of Ottoman Law of Family Rights (OLFR) and Islamic Family Law in Nigeria in The Framework of Divorce
- **Canan Özlem ÖZBERK**
Abbasiler Dönemi (H.255-270/Ms.869-883) Bağdat'ta Zenci İsyanı ve Ali B. Muhammed'in Rolü
- **Zafer SARI**
İyilik Yürek İster: "İyilik Yolunda Etiyopya", Fecr Yayınları: Ankara (Hacı İbrahim Muthu)

AKDENİZ HAVZASI VE
AFRİKA MEDENİYETLERİ DERGİSİ (AKAF)
JOURNAL OF MEDITERRANEAN BASIN AND AFRICAN CIVILIZATIONS

Sayı-Issue: 1 | Cilt-Volume: 5 | Yaz-Summer 2023

ISSN: 2717-7548

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

**AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ**

AKDENİZ HAVZASI VE AFRİKA MEDENİYETLERİ DERGİSİ

Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations

Cilt/Volume 5

Sayı/No 1

Sahibi / Owner

Prof. Dr. İlhan Üzülmöz, Rektör V. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Editör / Editor

Doç. Dr. Yunus TURHAN

Yazı İşleri Müdürü / Directorate of Editorial Affairs

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Serap TEKTEN

Editör Yardımcıları / Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi Miyase YAVUZ ALTINTAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Aylin YILMAZ ŞAŞMAZ

Dil Editörü (İngilizce) / Language Manuscripts Editor

Dr. Öğr. Üyesi Bilge Şahin KÖNİĞ

Alan Editörü (Asya-Afrika Çalışmaları)

Dr. Aylin Yılmaz ŞAŞMAZ

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Umay BAHADIR

Sekreteryaya

Arş. Gör. Umay BAHADIR

AHBV Üniversitesi, Emniyet Mah. Abant 1. Cad. Toki Blokları No: 10/2E 10. Kat
Yenimahalle/ANKARA

0312 546 06 00/01 / akdenizafrika@hbv.edu.tr

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri
Dergisi uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Yılda iki sayı (Haziran /
Aralık) yayımlanır.

Yayın Tarihi 23 Haziran 2023

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Orhan Kurtođlu

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Fırat Purtaş

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Bilal Karabulut

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Fügen Durlu

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Serdar Öztürk

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmed Skounti

Institut National des Sciences de

l'Archéologie et du Patrimoine,

Maroco

Doç. Dr. Abdurrahim Siradag

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Doç. Dr. Elem Eyrica Tepecikliođlu

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi

Dr. Federico Donelli

University of Trieste

Dr. Fatma Büşra Süverdem

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Dr. Fatma Gökçen Atuk

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdülaziz Munadil

Ibn Tufely Üniversitesi, Fas

Prof. Dr. Hüseyin Bağcı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Yuri Yurdusev

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Aksoy

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Esmay Reyhan

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Foued Laroussi

Rouen Üniversitesi, Fransa

Prof. Dr. Gül Tuncer

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Muhammet Hekimođlu

Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurulu

Prof. Dr. Naciye Yıldız

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Nahide Bozkurt

Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan

Hacettepe Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Yücel Şenyurt

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. M. Öcal Ođuz

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Ali Akıncı

Rouen Üniversitesi, Fransa

Doç. Dr. Şerif Onur Bahçecik

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Karagöz

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Frédéric Hitzel

EHESS Üniversitesi, Fransa

Doç. Dr. Merih Ereğ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Doç. Dr. Asena Boztaş

Sakarya Uygulamalı Bilimler

Üniversitesi

Dr. Ali BOUJDIDI

Gabès Üniversitesi, Tunus

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Ovigwe EGUEGU MaryAnne IWARA	<i>Militarization of Elections in Nigeria: A Bane of Democratic Growth</i>	5-18
Gökhan KAVAK	<i>Yeniden Milli Mücadele Dergisinde Afrika (1970-1980)</i>	19-44
Imam HISSEIN ALIO	<i>Türkiye's Foreign Aid To Africa Under The Ak Party: A Constructivist Analysis</i>	45-58
Enes ŞANAL	<i>Don Juan Manuel'in Eserlerinde İslâm Kültür ve Müslümanlar</i>	59-78
Daud SALMAN	<i>Comparison Of Ottoman Law of Family Rights (OLFR) and Islamic Family Law in Nigeria in The Framework of Divorce</i>	79-96
Canan Özlem ÖZBERK	<i>Abbasiler Dönemi (H.255-270/Ms.869-883) Bağdat'ta Zenci İsyanı ve Ali B. Muhammed'in Rolü</i>	97-112
Zafer SARI	<i>İyilik Yürek İster: "İyilik Yolunda Etiyopya", Fecr Yayınları: Ankara (Hacı İbrahim Mutlu)</i>	113-116

MILITARIZATION OF ELECTIONS IN NIGERIA: A BANE OF DEMOCRATIC GROWTH*

NİJERYA'DA SEÇİMLERİN ASKERİLEŞTİRİLMESİ: DEMOKRATİK BÜYÜME İÇİN BİR ENGEL

Ovigwe EGUEGU**

MaryAnne IWARA***

Abstract: Since the return to democracy in 1999, elections in Nigeria have been an integral component of the democratization process and a necessary exercise for good governance. However, in successive elections, the procedures and periods of electioneering have often been fraught with threats and risks of electoral violence, which has significantly contributed to undoing long and hard-fought democratic gains. Furthermore, incumbent leaders have been accused of using state power to intimidate opposition candidates and their support base, with election processes being abused by some African governments to impose undemocratic practices.

This paper focuses on the role of the military in influencing elections in Nigeria. It uses the 2019 and 2023 general elections in Nigeria as case studies. This paper argues that using the military in elections not only lacks a constitutional basis but contributes to electoral violence, deaths and destruction of property.

Keywords: Nigeria, Military, Election, Democracy.

Öz: 1999'da demokrasiye dönüşten bu yana, Nijerya'daki seçimler demokratikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası ve iyi yönetim için gerekli bir uygulama olmuştur. Bununla birlikte, birbirini izleyen seçimlerde, seçim propagandasının prosedürleri ve dönemleri, genellikle, uzun ve zorlu demokratik kazanımların geri alınmasında önemli ölçüde payı bulunan seçim şiddeti tehditleri ve riskleriyle dolu olmuştur. Ayrıca, görevdeki liderler, bazı Afrika hükümetleri tarafından demokratik olmayan uygulamaları empoze etmek için seçim süreçlerini kötüye kullanarak, muhalefet adaylarını ve onların destek tabanını sindirmek için devlet gücünü kullanmakla suçlanıyor.

Bu makale, Nijerya'daki seçimleri etkilemede ordunun rolüne odaklanmaktadır. Örnek olay incelemesi olarak Nijerya'daki 2019 ve 2023 genel seçimlerini kullanılmıştır. Bu makale, seçimlerde ordunun kullanılmasının yalnızca anayasal bir temelden yoksun olmakla kalmayıp, aynı zamanda seçim şiddetine, ölümlere ve mülke zarar vermeye neden olduğunu tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nijerya, Demokrasi, Askeri, Seçimler.

---

* Geliş Tarihi: 07.06.2023, Kabul Tarihi: 19.06.2023. DOI: 10.54132/akaf.1311265

** Development Reimagined, e-mail: ovigweegugu@developmentreimagined.com, ORCID: 0009-0003-1056-7529

*** Institute for Peace and Conflict Resolution, e-mail: maryanneiwara1@gmail.com , iwara@ipcr.gov.ng, ORCID: 0000-0003-2525-435X

Introduction

In the last couple of decades, elections in Africa, have not only been an integral component of its post-independence and democratization process, but a core tenet and utmost requirement for its engagement with the international community. Periodic and genuine elections are seen as a key component for enhancing the legitimacy of a government and strengthening the social contract between citizens and their governments.¹ However, in many African countries, the processes and periods of electioneering, have often been fraught with threats and risks of electoral violence, which has contributed greatly to undoing long and hard-fought democratic gains. Furthermore, incumbent leaders have been accused of using state power to intimidate opposition candidates and their support base, with election processes being abused by some African governments to impose undemocratic practices.

Although elections are only one component of the democratic and legitimisation process, where successful, have resulted in significant progress toward peace and stability in the region. However, election-related violence remains a concern, as incidents of electoral violence highlights how elections can hold grave implications for national and regional stability. In Africa, it is estimated that about 19 to 25 percent of all electoral processes experience mid to high levels of violence². Also, actions by the military and other security services, as well pose threats and aggravate tensions around the polls and undermine the credibility of their outcomes. Nigeria is no exception to this, as the presence and involvement of security services during elections, has been reported by some domestic and international election observers, which is threatening the consolidation of democracy in Nigeria.

Militarization in the context of elections should also be understood as the increased deployment of military forces for various reasons, and this results in the domination of civil institutions in ways that affect the electoral process and its integrity. Since the 1999 elections, militarization has become a staple of the elections and this is tied to the characteristics of the Nigerian government as well as the great importance that political hopefuls give to securing state power. Research suggests that electoral politics in Nigeria is linked to the process of primitive accumulation, because there is no compromise or moderation and security lies only in the accumulation of state power, with the consequences being the detriment of genuine democratic rule³. Seeing that the central government is structured to wield majority of political power and resources, candidates resort to negative actions before, during and after the elections with little concern to the antidemocratic effects afterwards. It is also argued that the many years of military rule imposed on a civil society is what brought forth the political culture of militarization, where desperate politicians take up a combative

1 Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948) Art 21, para.3

2 Dorina Bekoe. (2010). "Trends in Electoral Violence in Sub-Saharan Africa", *Peace Brief 13, United Nations Institute of Peace*

3 Onuoha, F. C., Okafor, J. C., Ojewale, O., & Okoro, C. (2020). Militarisation of the 2019 general elections and electoral integrity in Nigeria. *The Round Table*, 109(4), 407.

stance ready to mobilise violence for political advantage, and on the other hand, those in power tend to mobilise the state power (military) in order to keep the political advantage that they have. The political environment as a result of historical precedent, encourages combative and confrontational postures instead of dialogue, negotiation, and consensus.

Generally, during the elections, the military will; serve as members of the electoral management body; render administrative assistance and support, or provide protection for election materials and security against election related violence and misdemeanour. The level of involvement is what causes the contention about militarization of elections and there are two perspectives in this regard. On one end, it is argued that because of the level of violence characterised in Nigerian elections, combined with ineffective policing, it is necessary to deploy the military. Furthermore, the logistics required to transport election materials to difficult-to-reach areas provide justification for deploying military personnel. The other side of the argument states that military involvement is illegal and politicians use this to intimidate the opposition. It is also argued that force deployment also creates an air of fear and adds to voter apathy⁴.

Nigerian election cycles have been known to pose dangers to its masses and national security. However, free and fair elections for the concluded 2019 February elections, was a promise made by the incumbent government, as well as the country's Independent National Electoral Commission (INEC). This prioritization was built upon the outcome of the 2015 electoral process which was deemed credible by its citizens, domestic and international election observers and monitors. This outcome saw the historic, peaceful and democratic transition of power to the opposition in 2015, when incumbent president Goodluck Jonathan of the People's Democratic Party (PDP), conceded defeat to General Muhammadu Buhari (Rtd.) of the All-Progressives Congress (APC). Nevertheless, the concluded 2019 elections, was fraught with electoral violence, and the use of security agencies, before, during and after the period, left scores of Nigerians disenfranchised, killed and properties destroyed.

According to the European Union Election Observation Mission (EU-EOM), approximately 145 people were killed in election-related violence, 84 of which were in the South-South zone.⁵ Additionally, INEC reported in Rivers state that, "collation centres were invaded by some soldiers and armed gangs resulting in the intimidation and unlawful arrest of election officials, with the PDP arguing that the "militarisation" of the elections depressed turnout in parts of the country, notably in the South-South and South-East zones." The EU-EOM also noted its "displeasure with the role played by some soldiers and armed gangs."⁶ Beyond the overall issue of the effect of the military on voters in various parts of the country, there were other concerns

4 Ibid, p.408.

5 European Union Election Observation Mission Nigeria (2019) Final Report, p.35

6 INEC press release: (March 15, 2019). Rivers State Governorship Election.

of interference in the electoral process by military personnel, as noted by INEC and others in Rivers. This and other challenges in the overall electoral framework, led the EU-EOM in their report to advocate a need for “fundamental electoral reform” due to “systemic failings witnessed in the elections”.

Prior to the 2023 general elections, the President Muhammadu Buhari was cautioned by the human rights activist Special Advocate of Nigeria, Femi Falana to prevent the militarization of the elections, stating that instead of ‘terrorising voters’, soldiers be restricted to their bases and placed at alert⁷. A contradiction can be identified in that, even though the SAN cautioned the President against militarization of the electoral process, the open letter still suggests that as a result of movement being restricted, the police, and para-military forces should be deployed to maintain law and order during the general elections⁸. Casting back to the 2014 governorship elections, in reference to the excessive deployment of troops, the statement by the Civil group ‘Say No Campaign’ still remained valid in the 2024 context; *the over-whelming militarization of politics, engenders a consequent politicization of the military, that may lead to a situation where a politicized military strikes and cashes in on a general crisis partly created and partly reinforced by the militarization of politics and civic life, and truncates the democratic experiment*. Therefore, with the government not having dealt with societal and governance issues that inspire wanton violence during elections, the continued reliance on militarized force not only causes voter apathy and mistrust in the electoral process, voters are less likely to seek participation in the process entirely⁹.

The trend in voter turnout has been declining since 2011 which stood at 53.68%, 2015 saw a 47.09% turnout, with 2019 at 35.66%. With 25million people who voted in the 2023 general elections, the 29% voter turnout suggested the lowest turnout in Africa at the time according to the International Centre for Investigative Reporting (ICIR)¹⁰. Reporting also suggested that citizens distrusted the elections, the poor economic conditions and violence also stood as reasons for the low turnout even though a lot more people were registered to vote at 93million which was the highest in any election. With the lack of confidence in the electoral process to produce a preferred leader, harassment and voter intimidation before the elections also created fear and disinterest, moreover, lingering fear of insurgent attacks combined with the currency scarcity issue affected the voting process in Northeastern Nigeria¹¹.

Thus, it can be argued that the use and abuse of military influence in elections

---

7 Nwafor Sunday, (2023). *Falana to Buhari: Stop militarization of 2023 election*. Vanguard. <https://www.vanguardngr.com/2023/02/falana-to-buhari-stop-militarization-of-2023-election/>

8 Ibid.

9 Azeez Olaniyan, PhD & Olumuyiwa Babatunde Amao. *Election As Warfare: Militarization of Elections and the Challenges of Democratic Consolidation in Nigeria*. <https://docslib.org/doc/7289666/election-as-warfare-militarization-of-elections-and-the-challenges-of-democratic-consolidation-in-nigeria>

10 Beloved John (2023). *2023 elections: Nigeria’s voter turnout drops to lowest*. ICIR. <https://www.icirnigeria.org/2023-elections-nigerias-voter-turnout-drops-to-lowest/>

11 Ibid.

hinders democratic growth, because, military-induced or facilitated election-related violence may erode the trust of the masses in the election process and by extension, lead to lack of confidence in the wider democratic process. Furthermore, it raises fears and concerns about institutional biases; if these agencies act or are perceived to act in a partisan manner, they could undermine free and fair polls and heighten the risks of violence, particularly after the vote. This paper therefore examines the role of the military in perpetuating electoral violence. This is with the aim to minimize militarization of elections in Nigeria.

Democracy and Democratic Elections

Democracy is the most popular political system practiced in the world today and Africa is no exception. If we are to go by the media coverage of democracy, one could readily be led to believe that democracy is just a synonym of good governance. This is more so that the good governance and the success of many developed countries have been attributed to the practice of democracy, while the collapse and failure of several other regimes or governments have been explained mainly in terms of the absence of democracy. In a general sense “democracy” is used to describe a system of government in which ultimate power (or sovereignty) rests with the people.¹²

The system of democracy includes procedures, values and principles which are imperative to keep power in the hands of the people. Also, they strengthen state structures for greater transparency, rule of law and accountability in governance. This in turn gives political leaders, political groups and parties incentives to behave in ways that will enhance democracy, lawfulness, stability, and trust, rather than destroy them.

In most democracies, an essential procedure by which most essential decisions are taken is to subject them either to a popular election or a referendum. However, the process is not vulnerable to abuse, influence and manipulation by all parties involved. However, the extent to which the values and principles of democracy are practiced is up for debate. A distinction between what could only pass for electoral democracy and a more substantial form that may be termed ‘liberal democracy’ is crucial to understanding the limits and possibilities of democracy especially in Africa.

The UNDP Human Development Report emphasizes six principles to help characterize democracy and democratic election, namely:¹³

- An effective system that represents popular political interests with proper representation;
- The guarantee of universal suffrage through free and fair elections;

¹² Walter James Shepard. (1935), ‘Socialism, Fascism, and Democracy’, 180 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp. 94-10.

¹³ UNDP (United Nations Development Programme), (2002). *Deepening Democracy in a Fragmented World, Human Development Report*, Oxford: Oxford University Press, p.4

- Effective separation of powers through well-functioning checks and balances;
- A lively civil sector that provides options for participating in politics;
- Media structure that is outside the influence of the state and corporations; and
- Military and security forces that yield to civilian interests.

It is important to harmonise the above descriptions of democratic elections with the widespread misconceptions of what democracy means in the African context. In a region still characterised by electoral season violence (against the electorate as well as the political actors, African nations are seen to struggle with their claim to democracy, when these basic guiding principles are often neglected before, during or after the electoral process.

Institutionalizing democracy and elections in Nigeria

Often hindered by various factors and like in many African countries, the journey towards democratization, according to Houngnikpo, has been treacherous¹⁴ and this treacherous description, clearly depicts the issues that have accompanied the process of electioneering and elections in Nigeria. These issues often revolve around the characterization of elections in Nigeria in terms of actors and their activities and has classically and progressively evolved all through its democratic transitions. Some scholars attribute these issues to the perception of Nigerian politicians, that elections are a matter of life and death and thus, manipulate the system and institutions to gain or hang on to power at all costs while in contemporary times, the changing shifts in the country's political, economic and security context have also been considered to be instrumental to the course of its elections.

As the campaigns for the 2023 elections kicked off, Lagos and Ebonyi states saw a high amount of aggression and use of political violence where representatives of the Labor Party were prevented from campaigning through intimidation and threats of violence. Furthermore, BBC reported that an official from the All-Progressive Congress (APC) alleged that generals from the Army held secret meeting with opposition leader of the People's Democratic Party. The army released an official statement denying all claims stating that 'The Armed Forces of Nigeria will never be part of any ignoble plot to truncate our hard-earned democracy'¹⁵. Interestingly, the claim of the military takeover had little response from the public, but this was owed to the many economic challenges plaguing average Nigerians. From rising insecurity, to fuel scarcity and shortage of currency, Nigerians were more worried about solutions

14 Houngnikpo, Mathurin C. (2016) *Guarding the Guardians: Civil-military Relations and Democratic Governance in Africa*. London: Routledge.

15 Chris Ewokor. Nigerian election 2023: Nigeria military denies coup plot claim ahead of poll. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-africa-64616772>

to the economic crisis than political maneuvering by politicians they now largely distrust.

In a similar scenario, the Department of State Services (DSS) the governments security agency released a statement saying it uncovered key interests plotting for an interim government in Nigeria, and the statement was released following a week-long protest by a civil group the ‘Free Nigeria Movement’ over the outcome of the presidential elections. The group had submitted letters to various embassies (ECOWAS, UN, US, British) that the Nigerian government annul the election and enact an interim government because the elections were marred with irregularities. This is a situation where, as a result of the tense and confrontational nature of the Nigerian political environment, the citizens find themselves in the middle of power tussles between politicians campaigning for power and the incumbent group that has access to the military capacity of the state¹⁶. Moreover, the militarization of elections in Nigeria has had the runoff effect of demonstrating to Nigerians that general elections have since become a do-or-die affair. It is also contradictory because concerned politicians spend tremendous amounts of money campaigning for support and influence from voters, but will simultaneously disrupt the electoral process through sponsoring violence that causes voter apathy and heavy-handed responses from the government in the form of military deployments.

Since the 1959 elections, acrimony, bitterness, killings, maiming amongst others have accompanied elections in Nigeria.¹⁷ Nwolise argues that following the 1959 elections, Nigeria starts to face rising levels of electoral violence that impacts people and society physically, psychologically, and structurally.¹⁸ The tactics devised by politicians at time, included inflation of voters registers, stuffing of ballot boxes with illegal papers, frustration of opponents from filing in their nomination papers, arson, to killing of political opponents. Like the 1st Republic, election violence has also characterized the 5 other Republics, which represent Nigeria’s democratic trajectory, further entrenching deep-seated political crisis and exacerbated ethnic, regional, religious, and class cleavages. As opined by Ochoche, electoral related violence, is the employment of force by political parties or their supporters to intimidate the opponents and the use of threats against their opponents to win the elections.¹⁹

During the 2014 governorship elections in Ekiti, members of the All-Progressive Congress were prevented by military personnel from entering the state capital to join

16 Seun Opejobi (2023). 2023 election: we did not woo military to take over govt in Nigeria – FNM replies critics. Daily Post. <https://dailypost.ng/2023/03/30/2023-election-we-did-not-woo-military-to-take-over-govt-in-nigeria-fnm-replies-critics/>

17 Philip Terzungwe (2018) Electoral Fraud, Electoral Violence and Democratic Consolidation in Nigeria. *Journal of Peace and Development*. Pg. 32-47

18 Osisioma B C Nwolise, Electoral Violence and Nigeria’s 2007 Elections, (2007) *Journal of African Elections*. Vol.6, Issue 2. P 155-179

19 Ochoche, S A. (1997) Electoral Violence and National Security in Nigeria’. *Africa Peace Review, Journal of the Centre for Peace Research and Conflict Resolution 1(1)*.

a party rally, in what the media²⁰ described as ‘a commando-styled operation’. It was also reported that to oversee security concerns during the elections, a 73,000-strong security contingent was deployed for this reason. Furthermore, while a Federal High Court in Nigeria had ruled against the Nigerian Armed Forces being involved in election conduct, the 2019 elections saw President Muhammadu Buhari put the military in a shoot-on-sight directive against electoral offenders. The militarization of election also delivers a chilling effect to citizens. With anxiety from expected violence, social uncertainty against populations witnessing the deployment of military hardware, vehicles or aircraft to monitor electoral conduct, citizens are less likely to participate in voting processes under such conditions. Reports suggest with the voter turnout at 35%, it was the lowest record turnout on the continent, and also a signal to mistrust in electoral process and overall disenchantment²¹.

In the context of this article, electoral violence is simply violence committed throughout an election season, especially before, during, and after the elections²² by the military. Even though politicians are primary actors, the object and subject of this article is the military or armed forces, otherwise known as the perpetrators. This is based on their abuse of powers to unfairly favor incumbents and disrupt the conduct of free and fair elections, even though other conventional disruptions and irregularities that often characterize elections in Nigeria occur. From the above submissions, it can be argued that politicians have been the primary actors who will give anything to remain in power through their manipulation of electoral processes. Furthermore, the winner takes all attitude by political parties and politicians has been detrimental to the goal of multi-party systems of government. It should be stated here that, despite the goal of national unity which the government of Nigeria professes to ensure, political intolerance amongst Nigerian politicians still persists.

Militarization of elections in Nigeria have been shown as a disincentive to massive participation of the Nigerian woman in electoral politics. Voter intimidation, political exclusion discourage citizens and compromise trust in the electoral processes and women and children are the major victims just like in any other violent environments during conflicts for instance. The 2010 report from the Center for Women Global Leadership expressed the opinion that election violence, intimidation and other forms of violence are also tactic to prevent women from electoral competition with the aim of confining them to sedentary and docile areas of society. This is a cynical ploy especially in times when social outcry demands that women be more represented in politics in an operational and participatory capacity²³. It is undeniable that women

20 Nosa Igbadolor. (2022). *Need to demilitarize Nigeria's 2023 general election*. Business Day. <https://businessday.ng/politics/article/need-to-demilitarise-nigerias-2023-general-election/>

21 Ibid.

22 Anthony Egobueze and Callistus Ojirika (2017) Electoral Violence in Nigeria's Fourth Republic: Implications for Political Stability. *Journal of Scientific Research & Reports* 13(2): 1-11, Article no. JSRR.20750

23 Inokoba, P.K. and Zibima, T. (2014), "Militarization of the Nigerian electoral process and the political disempowerment of the Nigerian woman", *International Journal of Development and Sustainability*, Vol. 3 No. 9, pp. 1836-1847.

are underrepresented in politics, scholars have also argued that electoral violence is a serious disincentive to women participating in politics, moreover, as the perpetration of the violence and militarization of elections is a primarily male-dominated activity, it must be noted that in most cases, women are more of the victims than perpetrators of the violence.

Military involvement in Nigerian elections with a focus on the 2019 general elections

Half a century since the 1st Republic, involving the military in elections in Nigeria is no longer news, thanks to the polemic statutory provision of Section 218 of the Nigerian Constitution, which clearly empowers the president of Nigeria to deploy the military in such circumstances as he deems fit, to give effect to effective security of the nation or any part thereof.²⁴ With hindsight, this provision and other statutory accompaniments, has been well exploited by past presidents, as previous history of past elections abounds where periods of electioneering and elections in Nigeria have been tainted by instances of militarism and violence before, during and after elections. Nwosu for example, states that dating from the first republic, every election in Nigeria has ended with one form of disruption, violence or the other, and the 2019 elections which was the 6th general elections, in the 4th Republic, lived up to this reputation.²⁵

The consequences of militarizing the election usually includes; *Human rights violations* and the unprofessional conduct of security forces which dampens citizen morale more. These actions involve sweeping arrests, unexplained detentions that result in human right violations and even deaths. For instance, the military was accused of being involved in the deaths of 16 people in Abonema in Rivers State, when many others were arrested unlawfully²⁶.

The 2019 general elections in Nigeria were scheduled to hold in February and March respectively, with presidential and national assembly elections leading, and state and local government elections following suite. Though 69 political parties fielded candidates in the elections. Prior to the 2019 general elections, the Nigerian Army announced the commencement of Exercise Eke III, otherwise known as Python Dance in all parts of the country in preparation against challenges anticipated during and after the elections. Similarly, on 16th February, 2019, President Buhari activated provisions of the constitution, when he invited the military into the election scene, urging the armed forces to be “ruthless” with anyone who interferes on the pools²⁷. The Nigerian Army in obeying this clarion call by the president, deployed 95% of

24 Constitution of the Federal Republic of Nigeria, (1999), Section 218

25 Nereus I. Nwosu. (2000). Thirty-Six Years of Independence in Nigeria: *The Political Balance Sheet: Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente. Anno 55, No. 2 pp. 151-166*

26 Freedom Chukwudi Onuoha , Joachim Chukwuma Okafor , Oluwole Ojewale & Chigozirim Okoro (2020) Militarisation of the 2019 general elections and electoral integrity in Nigeria, *The Round Table*, 109:4, 406-418, DOI: 10.1080/00358533.2020.1788764

27 <https://www.msn.com/en-xl/africa/africa-top-stories/nigerias-electoral-body-cautions-buhari-atiku/ar-BBTPCSe?li=BBKhQr3>

its operatives²⁸ and assured the electorate of its strict adherence to professional code of conduct before, during and after the elections. Given the prominence of these elections and in reference to the antecedents that have followed past elections, local and international election observers expressed their fears that the army's election deployment plan remained unknown and contravened section 29(3) of the Electoral Act 2010 of INEC, which provides that:

“Notwithstanding the provisions of any other law and for purposes of securing the vote, the Commission shall be responsible for requesting for the deployment of relevant security personnel necessary for elections or registration of voters and shall assign them in the manner determined by the Commission in consultation with the relevant security agencies. PROVIDED that the Commission shall only request for the deployment of the Nigerian Armed Forces only for the purpose of securing the of securing the distribution and delivery of election materials and protection of election officials.

At this juncture, it is important to bring to fore that, before the 2015 elections, which brought about the installation of President Buhari, the deployment of the military was challenged in court by the then opposition, based on the above-mentioned provisions of the Electoral Act. A ruling stopped the deployment of the military during the elections and this judgment was adhered to. The 2015 general elections have been adjudged to be the most peaceful elections since Nigeria's return to democracy in 1999 even though the period of this election, was also considered to be the deadliest, security-wise, as the conflict landscape in Nigeria was heavily colored by Boko Haram attacks in the North East.

The foregoing is not intended to minimize the importance, capacity and efforts of the military in contending with contemporary security challenges but to argue the legality of their deployment, their posture of neutrality during times of national call by their pay masters and also to question their display of open and forceful action in the course of carrying out these assignments. While the Nigerian military in recent days, has been criticized by citizens and the international community of gross human rights

---

²⁸ Assessed on 20.07.2019

²⁸ Stella Eneche, available on <https://businessday.ng/ng-election/article/we-have-deployed-95-percent-personnel-for-elections-army/>

violation²⁹, there is also no denying that the inexorable violent relationship between the police, armed forces and civilians appears to be the norm rather than the exception in Nigeria. States like Rivers, Akwa Ibom and Anambra witnessed a large deployment of soldiers' days before elections as against Borno, Adamaawa and Yobe states, which have been the hotbed of terrorist attacks and operations of bandits since 2009. During the elections in Rivers state, activities of the military turned the state into a war zone, chasing away accredited voters and party agents, election monitors and killing of at least 30 civilians;³⁰ all these led to the disruption and rerun of elections in the state. Recall that Rivers and Akwa Ibom, states are strong hold states of PDP, the strongest opposition party, and one may wonder why 95% of a nation's military will be deployed to carry out election duties when other pressing security challenges threaten its peace and security and could use the services of its gallant troops. PRNigeria reported on activities of the Nigerian military prior to the 2023 general elections stating the role played to ensure peaceful conduct. The report stated the deployment of troops during the voting days stressing that the troops had been instructed to remain neutral and to not interfere in campaign activities³¹. Although the reports suggested the neutrality of the military, an atmosphere of tension is still created and does not necessarily serve the intended purposes especially among regular Nigerians who have experienced one too many heavy-handed actions of both the military meant to protect them and the desperate politicians they are to be protected from. Two persistent questions about this phenomenon remain; will the use of the military remain a feature of Nigeria's democratic, and indeed, its elections landscape, even if deployment is at a reduced rate and at what juncture does the legality of the Constitution supersede the provisions of the Electoral Act?

Conclusion

The use of the soldiers in elections is not unique to Nigeria or African countries, but these incidents go to show the fragility of Nigeria's democracy and the impotence of the institutions set up for checks and balances. This article argued how the use of the military in elections lacks constitutional basis and contributes to electoral violence, deaths and destruction of property: these to political elites, may be

---

Assessed on 20.07.2019

29 Amnesty International Nigeria. (2018), No Accountability for Human Rights, Submission for the UN Universal Periodic Review, 31st Session of the UPR Working Group.

30 Davies Iheammachor, 5/3/19. Available on <https://allafrica.com/stories/201903050322.html>.
Assessed on 20/07/2019

31 Mukhtar Ya'u Madobi (2023). Military: Towards Ensuring Peaceful 2023 Elections in Nigeria. PRNigeria. <https://prnigeria.com/2023/01/15/military-towards-ensuring/>

acceptable losses as they try to hold positions of advantage during the elections. We also stated that violence does not occur simply because Nigeria holds elections, but because of the tendency of the political elites, individuals and groups to impose their will on the people, abuse state power and as well as have military interference become impediments to the development of democracy.

Thus, in conclusion, the first step in reversing these undemocratic practices in Nigeria and in other fragile democracies in Africa and beyond, is the implementation of constitutionalism into political culture. In practice, the constitution must be able to give power and credence to the interests of people and sectors of society. Citizens also have a role to play in the strengthening of democracy and boosting the integrity of election process. There must be broader and deeper level of political participation than the minimum activity implicit in the vote. In this regard, participation must not end in just voting but should include the continued involvement in the political process i.e unions, advocacy groups, organizations, as well as protests.

BIBLIOGRAPHY

- Amnesty International Nigeria. (2018), No Accountability for Human Rights, Submission for the UN Universal Periodic Review, 31st Session of the UPR Working Group.
- Anthony Egbueze and Callistus Ojirika (2017) Electoral Violence in Nigeria's Fourth Republic: Implications for Political Stability. *Journal of Scientific Research & Reports* 13(2): 1-11, Article no. JSRR.20750
- Constitution of the Federal Republic of Nigeria, (1999), Section 218
- Davies Iheamnachor, 5/3/19. Available online Retrieved 20.07.2019, from <https://allafrica.com/stories/201903050322.html>.
- Dorina Bekoe. (2010). Trends in Electoral Violence in Sub-Saharan Africa, *Peace Brief* 13, United Nations Institute of Peace.
- European Union Election Observation Mission Nigeria (2019) Final Report, p.35
- Houngnikpo, Mathurin C. (2016) *Guarding the Guardians: Civil-military Relations and Democratic Governance in Africa*. London: Routledge.
- INEC press release: (March 15, 2019). Rivers State Governorship Election.
- Nereus I. Nwosu. (2000). Thirty-Six Years of Independence in Nigeria: *The Political Balance Sheet: Africa: Rivista trimestrale di studi e documentazione dell'Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente. Anno 55, No. 2 pp. 151-166*
- Ochoche, S A. (1997) Electoral Violence and National Security in Nigeria?. *Africa Peace Review, Journal of the Centre for Peace Research and Conflict Resolution* 1(1).
- Osisioma B C Nwolise, Electoral Violence and Nigeria's 2007 Elections, (2007) *Journal of African Elections. Vol.6, Issue 2. P 155-179*
- Philip Terzungwe (2018) Electoral Fraud, Electoral Violence and Democratic Consolidation in Nigeria. *Journal of Peace and Development. Pg. 32-47*

Section 29(3) of the Electoral Act 2010 (as amended)

Stella Eneche, *Available online* Retrieved 20.07.2019, from

<https://businessday.ng/ng-election/article/we-have-deployed-95-percent-personnel-for-elections-army/>

UNDP (United Nations Development Programme), (2002). *Deepening Democracy in a Fragmented World, Human Development Report*, Oxford: Oxford University Press, p.4

Universal Declaration of Human Rights (adopted 10 December 1948) Art 21, para.3

Walter James Shepard. (1935), 'Socialism, Fascism, and Democracy', 180 *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, pp. 94-101

<https://www.msn.com/en-xl/africa/africa-top-stories/nigerias-electoral-body-cautions-buhari-atiku/ar-BBTPCSe?li=BBKhQr3>. Assessed on 20.07.2019

YENİDEN MİLLİ MÜCADELE DERGİSİNDE AFRİKA (1970-1980)*

AFRICA IN THE JOURNAL OF THE YENİDEN MİLLİ MÜCADELE (1970-1980)

Gökhan KAVAK**

Öz: Afrika kıtası tarih boyunca küresel ve bölgesel güçlerin çatışma alanı ve güç mücadelesinin yaşandığı bir kıta olmuştur. Türkiye’de “sağ” görüşe yakın olduğu belirtilen Yeniden Milli Mücadele Dergisi yayınlarında, Afrika’da cereyan eden hadiselerle daha çok antikomünizm, antisyonizm ve antikapitalizm açısından baktığı ve bunlara eleştiriler getirdiği görülmektedir. Öte yandan derginin kıtada küresel aktörlerin güç mücadelelerini ve bağımsızlık hareketlerini yakından takip ettiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye’nin siyasi, toplumsal ve ekonomik güvenliğini önceleyen dergi yayınlarında, Afrika’da yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye’ye yönelik olası tehditleri gündeme taşımaktadır. Bu makalede, 1970 ila 1980 yılları arasında Türkiye’nin iç siyasetine bağlı olarak dış politikada yaşanan gelişmelerin Yeniden Milli Mücadele Dergisi örneğinde hangi olayların takip edildiği, nasıl bir yayın politikası izlendiği ve gelişmeler karşısında dergideki değerlendirmeler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Afrika, antikomünizm, antisyonizm, Sovyetler, Milli Mücadele Dergisi.

Abstract: Throughout history, the African continent has been a conflict zone of world and regional powers and a continent where power struggles have occurred. In the publications of the Journal of the Yeniden Milli Mücadele, which is reported to be close to the “right” sight in Turkey, it is seen that he looks at the events taking place in Africa, mostly in terms of anti-communism, anti-Zionism and anti-capitalism and criticizes them. On the other hand, we see that the journal closely follows the power struggles and sensitive movements of world powers on the continent. By the way, in the journal publications that prioritize Turkey’s political, social and economic security, they mention the possible threats to Turkey in the face of developments in Africa. In this article, depending on the internal and external developments between the years 1970-1980, which events were followed in the journal about the African continent, what kind of publication policy was followed and the evaluations made in the journal against the developments were examined.

Keywords: Africa, anticommunism, antizionism, Soviets.

---

* Geliş Tarihi: 02.04.2023, Kabul Tarihi: 25.05.2023. DOI: 10.54132/akaf.1275502

** Dr., Anadolu Ajansı Afrika Haberleri Editörlüğü, e-mail: kvkgokhan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9480-9238.

Giriş

Yeniden Millî Mücadele Dergisi, iç siyasetin yanında dünya gündemini de yakından takip eden haftalık siyasi bir dergidir. 3 Şubat 1970 ile 18 Mart 1980 tarihleri arasında 528 sayı olarak yayınlanan dergi “milliyetçi”, “mukaddesatçı” ve “İslamcı” eğilimlere sahip bir grup öğrenci tarafından çıkarılmıştır. Konya’da 1964’te bir grup öğrenci tarafından kurulan ve 1967 yılında “Yeniden Millî Mücadele Hareketi” adını alan grup, “Mücadele Birliği” olarak da bilinmekte olup grup üyeleri “Mücadeleciler” olarak tanınmaktadır (Yalçın, 2021:79-97).

Düşünsel temelini “İlmi Sağ” olarak belirleyen dergi, antisyonist, antikomünist ve antiemperyalist bir çizgiye sahiptir. (Çebi, 2021: 31). Öte yandan “İnkılâp İlmi” kavramıyla dergi, “Millî Mücadele’den İslami Mücadele’ye geçiş” ile İslamiyet’in hakimiyetini hedeflenmiştir (Çebi, 2021: 31). Derginin önde gelen isimleri arasında Aykut Edibali, Yılmaz Karaoğlu, Selim Erkoç, Necmeddin Türinay ve Sabahattin Eriş bulunmaktadır. Ömer Ziya Belviranlı da derginin sahipleri arasında yer almıştır.

Dergide dünyanın farklı bölgelerinden olduğu gibi Afrika kıtası ile ilgili haberlerin de yakından takip edildiği görülmektedir. Afrika kıtası ile ilgili yayınlanan yazılar sadece gündemde olan konularla sınırlı kalmamış, bu coğrafyaya dair geçmişte yaşanan hadiseleri de okuyucu ile buluşturmuştur.

Soğuk Savaş’ın devam ettiği ve bu sürecin Türkiye’deki gençlik hareketini etkilediği bir dönemde yayınlanan Dergi, Afrika ile ilgili gelişmeleri belli başlıklar altında sınıflandırmıştır. Bunlar arasında Sovyet Rusya, Çin ve Küba’nın kıta ülkelerinde siyasi, askeri ve ekonomik olarak attığı adımlar; Sovyetler ile Çin arasındaki rekabet, İsrail ve Siyonizm meselesi, sömürge faaliyetleri ve bağımsızlık mücadeleleri ile bölgesel konular sıralanabilir. Öte yandan dergi, Afrika’da yaşanan gelişmelerin Türkiye’ye olası tehlikelerine de dikkat çekmiştir.

Araştırmanın Amacı

Yeniden Milli Mücadele Dergisi 1970-1980 yılları arasında haftalık olarak yayımlanmıştır. Dergide Türk dış politikası ve Afrika’ya dair yazılar neşredilmiş ve kamuoyu bu noktada bilinçlendirmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı Yeniden Millî Mücadele Dergisi’nin Afrika’daki gelişmeleri nasıl ele aldığını, hangi konular üzerinde durduğunu ve Afrika’ya dair gelişmeleri kamuoyuna nasıl takdim ettiğini incelemektir. Yeniden Millî Mücadele Dergisi’nin kendi alanındaki dergiler içerisinde Afrika’daki gelişmelere en fazla yer veren dergiler arasında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışma ile söz konusu dergi örneğinde Türkiye basınında Afrika kıtasına yönelik ilgi ve bakışın boyutu ile derinliği incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, dergi örneğinde Türkiye’de Afrika kıtasına yönelik bakışın yüzeysel olmadığını, gelişmelerin yakından takip edildiğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Yeniden Millî Mücadele Dergisi’nin “sağ” görüşe yakın bir dergi olmasının

yayın politikasına yansıdığını hatırlatmakla birlikte bu çalışmada Türkiye’deki iç siyasi gelişmelerin uluslararası alandaki gelişmeleri değerlendirmede ne derece etkili olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu makale için Yeniden Millî Mücadele Dergisi’nin 1970-1980 yılları arasına basılan tüm sayıları taranmış ve Afrika kıtasındaki olayları konu alan 98 yazı incelenmiştir. Dergide yer alan metinler “Afrika” anahtar kelimesi ile bulunmuştur. Araştırmada derginin sayıları incelenmiş olup Yeniden Millî Mücadele Dergisi birincil kaynak olarak ele alınmıştır.

Yeniden Millî Mücadele Dergisinde, Afrika ile ilgili çıkan yazılar bu çalışmada, “Afrika için yeni tehdit: Sovyet Rusya, Çin ve Küba”, “Sovyet - Çin Rekabeti” “İsrail ve Siyonizm meselesi”, “Kadim Sömürge Geleneği”, “Bağımsızlık Mücadeleleri”, “Bölgesel Konular” ve “Türk Dış politikasına mesajlar” başlıkları altında toparlanarak incelenmiştir.

Türkiye’nin Dış Politikasında Afrika (1970-1980)

Türk Silahlı Kuvvetleri komuta kademesinin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’a 12 Mart 1971’de muhtıra vermesiyle başlayan (Zürcher: 271) 1970’li yıllar iç siyasette sağ-sol olaylarının sürdüğü çalkantılı yıllar olarak tarihe geçmiştir (Oran:670). İki darbe arası bu dönemde hükümetler, Batı’ya bağımlı bir dış politika izlemekle birlikte çok yanlı bir dış politika izlemeye çalışmış, Sovyetler Birliği ve Arap ülkelerinin yanında bazı Afrika ülkelerinin de olduğu Bağlantısızlar ile ilişkiler geliştirilmiştir (Hüner:124). Ancak iç politikada yaşanan değişkenliklerin dış politikaya da yansıdığı görülmüş ve dış politikada istikrarlı bir çizgi kaydedilememiştir.

Türkiye bu dönemde, aşırı silahlanma yerine komşu ülkelerle yakın ilişkiler kurarak daha ucuza güvenlik çevresinde bir güvenlik kuşağı oluşturma politikası uygulamıştır. Bu bağlamda Afrika ülkeleriyle de ilişkiler geliştirilmeye çalışılmıştır (Oran: 674). Nitekim 1978’de iktidara gelen Ecevit Hükümeti döneminde, Bağlantısız ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli adımlar atılmıştır. Bu amaçla Güney Afrika’nın sömürgesi durumundaki Namibya meselesi için kurulan BM Namibya Konseyi’nin ilk başkanı olan Türkiye, buraya önemli mali katkılar sağlamıştır (Oran: 677). Diğer taraftan Türkiye, ulusal kurtuluş hareketlerine de silah yardımı yaparak o dönem Rodezya olarak bilinen Zimbabve’deki beyaz azınlık yönetimine karşı mücadele eden ZANU ve ZAPU gerillalarına 300.000’er dolar bağış yapmıştır. Türkiye 1970’li yıllar boyunca Portekiz’in ismen zikredilmediği bütün bildirilere Mozambik lehinde imza koymuş, 1974’te iktidarda olan CHP-MSP Koalisyon Hükümeti de Eritre’yi desteklemiştir (Hüner: 110).

Afrika ülkeleriyle ilişkilerde atılan bu adımlarda bir bütünlük sağlanamadığı ve sürekliliğini yitirdiği görülmektedir. Bağlantısızlar'la kurulan ilişkiler, dış politikada yalnızca Batı'ya bağımlı olmaktan kurtarmada önemli katkılar sağlasa da bağımsızlığını kazanan Zimbabve, Mozambik ve Angola ile ilişkiler geliştirilememiştir (Hüner: 111). Öte yandan Mozambik ve Angola'daki adımlar Portekiz'in, Eritre'ye yardım ise Etiyopya'nın tepkisine neden olmuştur (Oran: 677).

“Afrika için yeni tehdit”: Sovyet Rusya, Çin ve Küba

Komünizm karşıtı yayınlarıyla dikkat çeken dergide Sovyetler Birliği, Çin ve Küba'nın Afrika ülkelerinde attığı adımları yakından takip edildiği görülmektedir. Nitekim derginin Afrika kıtasını konu alan yayınlarında en fazla üzerinde durulan konu bu olmuştur. Yayınlarında Angola, Etiyopya, Somali, Batı Sahra ve Sudan'daki güç mücadelesine ve bu ülkelerdeki kıta dışı aktörlerin müdahalesine dikkat çekilmiştir.

Derginin farklı sayılarında, Batı tahakkümünden kurtulmaya çalışan Afrika halklarının o dönemde pek söz hakkının olmadığı belirtilmiş, kıta halklarının geçmişte Batı emperyalizmine karşı mücadele ettiği ancak şimdi de Sovyet Birliği, Çin ve Küba ile Batı emperyalizmi arasında kaldığı vurgulanmıştır. Bu süreçte Batı ülkelerinin politikalarının Sovyet Rusya'nın Afrika'daki yayılmasını kolaylaştırdığı ve daha önceden buna zemin oluşturduğu kaydedilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1978:9).

Sovyet Rusya'nın Afrika'daki operasyonlarının ise Küba aracılığıyla yaptığını dikkat çekilmektedir. Bu süreçte Rusya ve Çin'in askeri destek ve yardımlarının yanı sıra Afrika'daki bağımsızlık hareketlerini ideolojik olarak komünizme yönlendirmeye çalıştığı, Tanzanya ve Sudan örneklerinde olduğu gibi demiryolu, baraj inşaatı, teknik eleman yardımı gibi adımlarla dostluk kurmaya çalıştığı atılan adımlar arasında sıralanmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1978:9).

Yeniden Milli Mücadele

C:9, S:435, s.2

Askeri Mücadele

Sovyetler Birliği'nin, Angola başta olmak üzere Afrika ülkelerinde yürüttüğü askeri mücadele dergi tarafından yakından takip edilmiştir. Angola'daki iç karışıklık hem Sovyet-ABD mücadelesinden etkilenirken hem de Sovyetler Birliğinin müdahalesi, dönemin Afrika Birliği Örgütü¹ Başkanı ve Uganda Devlet Başkanı İdi Amin ile Sovyetler arasında siyasi krize neden olmuştur. Dergide çıkan yazıda Amin'in, Angela'nın işlerine müdahalesini sona erdirmek için Sovyetler Birliği'ne 48 saat mühlet verdiği, aksi halde ülkesinin Sovyetler ile ilişkisini keseceği kaydedilmiştir. Yazıda dikkat çeken husus, Afrika ülkeleriyle kıta dışı aktörlerin ilişkilerine derinlemesine yer verilmesidir. Nitekim Amin'in talebine Rusya'nın Uganda büyükelçisini çekerek tepki gösterdiği, buna karşın Amin'in Sovyet elçisini kendisini Uganda'nın Başkan yardımcısı sanan bir adamın daha fazla ülkesinde kalamayacağını söyleyerek, Rusya'dan Uganda'ya sarhoş olmayan bir elçi göndermesini istediği aktarılmıştır. Bu yazıda, Angola'nın işlerine karışmakla itham edilen Sovyetlerin buna tepki göstermesi, bu ülkenin “müdahaleci ve emperyalist” yüzünü açığa çıkarması olarak değerlendirilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1975:7).

Angola'daki iç savaşta Sovyetler ve Küba tarafından Angola'nın Bağımsızlığı için Halk Hareketi-İşçi Partisine (MPLA)² gönderilen destek yakından takip edilmiş ve dergide yer almıştır. Portekiz'in Angola'dan çekilmesi ülkede iç savaşa neden olduğu belirtilen “Afrika'da Emperyalizm, Rus Silahları ve Küba Askerleri İle Yayılıyor” başlıklı yazıda, Çin ve ABD tarafından tahrik edilen, Güney Afrika'dan yardım gören, Avrupalı paralı askerlerden takviye edilen Tam Bağımsızlığı için Ulusal Birlik (UNITA)-Angola Ulusal Kurtuluş Cephesine (FNLA)³ karşı MPLA'nın mücadeleyi kazanmasında Rusların silah desteğinin, Kübalı uzmanların gelişinin, ABD ve Zaire'nin desteğini çekmesinin önemli bir faktör olduğu kaydedilmiştir. Burada dikkat çekilen husus, Angola'da zaferi MPLA'nın mı yoksa Sovyet-Küba iş birliğinin mi kazandığına dikkat çekilmesidir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2). Angola ile ilgili dikkat çeken bir konu da bu ülkedeki güç mücadelesinin Vietnam ve Güney Amerika'daki güç mücadelesinin devamı ya da rövanşı olarak değerlendirilmesidir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2).

Angola'daki Rus etkisinden şu şekilde bahsedilmiştir: *Evet, Rusya'nın Angola için hazırladığı son yeni bir iç savaştır. Angola'daki iç savaş, duraklamalar gösterse de kesilmeyecektir. Ta ki ülkeden Rus emperyalizmi kovulana kadar... Her türlü emperyalizme karşı milletlerin bağımsızlık ve hürriyet mücadelesi devam edecektir.*” (Yeniden Millî Mücadele, 1976:15). Bu durum Rodezya'da anlatılırken ise, “Rodezya'daki gayri insani ırkçı rejim, zencilerin haklı, fakat Rus emperyalizmi tarafından sömürülen direnişi ile karşı karşıya. 1965'te İngiltere'den tek taraflı olarak

1 Afrika Birliği Örgütü ismi, 2002'de Afrika Birliği (AfB) olarak değişmiştir.

2 Bağımsızlığı için Halk Hareketi-İşçi Partisi (MPLA), Aralık 1956'da Angola Komünist Partisi (PCA) ile Angola'daki Afrikalıların Birleşik Mücadele Partisi (PLUA) ile birleşiminden oluşmaktadır.

3 Angola Ulusal Kurtuluş Cephesine (FNLA), anti-komünist özelliğiyle öne çıkmaktadır.

ayrılan ülkede 270 bin civarında beyaz azınlık yönetimi elinde bulunduruyor. Rusya ise Vietnam'da, Angola'da oynanan oyunu, burada da sahnelemeye hazırlanıyor. İfadesi kullanılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:7).

Sovyetler ile Fransa arasında 1970'li yıllarda yaşanan Afrika'daki güç mücadelesinin dergideki yazılarda yer aldığı görülmektedir. Dergide, Fransız L'Express'in Angola'daki güç mücadelesi ile ilgili röportajına yer verilmiştir. Bu röportajda, MPLA'ya karşı mücadele eden FNLA lideri Holden Roberto ile görüşülmüş ve MPLA'nın Sovyetler ile Küba'dan ağır silah, tank, uçak ve helikopter desteği aldığı aktarılmıştır. Bu röportajda Roberto'nun şu açıklamasına yer verilmiştir: *Dün bu efendi Portekiz kolonicileri; bugün ise Doğu Avrupa, Küba veya başka bir yerden ithal edilen halk komiserleridir.* İfadesini kullanarak aslında komünist ya da sosyalist iktidarları hedef göstermesi dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Roberto'nun şu ifadelerini not etmek gerekir: *Batılı halk hürriyete inanıyor ama bunun zenciler için olmadığına, zencilerin eskisi gibi kırbaçla idare edilmesi gerektiğini de inanıyor. Komünistler ise tıpkı koloniciliğin ilk zamanlarında olduğu gibi Afrikalıları 'hizada tutmayı' biliyorlar...* (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2)

Angola'daki CIA faaliyetlerini yürütmekle görevli eski bir CIA ajanı olduğu belirtilen John Ftockell'in savaş ile ilgili düşüncelerine yer veren dergide, Ftockell'in Angola'daki savaşa Sovyet Rusya ve Küba'nın karışmasının nedeni olarak ABD'nin yaptığı hataları gösterdiğine dikkat çekilmiştir. Özetle Ftockell, Angola'da Marksist bir yönetimin iktidara gelmesinde CIA'nın "aptalca" yürüttüğü gizli savaşın neden olduğunu vurgulamaktadır. ABD'nin Fransa'dan 20 askeri danışman gönderdiği ancak bunların 1 ay sonra ülkeyi terk ettiği; Portekiz'den kiralık asker almaya çalıştıkları ama başarısız oldukları ve hatta katil ve hırsızlardan oluşan İngiliz-Amerikan ekibini Angola'ya gönderdiğini ancak bu kişilerin hiçbir fayda sağlayamadığı belirtilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1978:2).

Batı Afrika'da Portekiz'e karşı yürütülen "gerilla" mücadelesinde Sovyetlerin yerel gruplara destek vermesini gündeme taşıyan dergideki bir yazıda şu ifadelere yer verilmiştir: *Sovyet silahlarıyla donatılmış bulunan gerillalar Siyah Afrika'dan beyaz hakimiyetinin son halkasını temsil eden Portekiz sömürgeciliğini kaldırmak için mücadele etmektedir.* (Yeniden Millî Mücadele, 1974:2). Aynı yazıda Afrikalı 40 kadar gerillanın Sovyetler Birliğinde pilot eğitimi aldığı ve bu durumun Portekiz'i endişelendirdiği belirtilmiştir. Bu süreçte Gine Bissau'nun bağımsızlığı için mücadele eden PAIGC'nin Sovyet Rusya'dan AK-47 otomatik tüfeklerden en son modern füzelere kadar hemen hemen her çeşit silah yardımı aldığı bilgisi paylaşılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1974:2).

Afrika Boynuzu olarak bilinen Etiyopya, Cibuti, Eritre ve Somali'deki gelişmeler dergide yakından takip edilmiştir. Mesela Sovyetlerin artık Somali'den ziyade Etiyopya'ya daha fazla önem verdiği ve artık Somali'den ziyade Etiyopya'nın Sovyetlere yaklaştığına dikkat çekilerek bölgede emperyalist güçlerin kıyasıya bir mücadele içinde olduğu mesajı verilmiştir. (Yeniden Millî Mücadele, 1977:11)

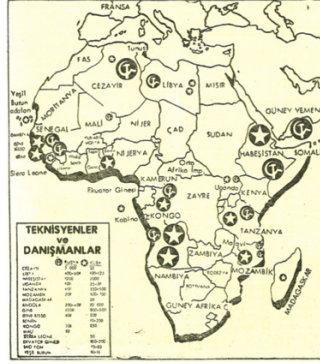
Sovyetler Birliğinin özellikle 1978’de Etiyopya’ya yaptığı yardımlar yakından takip edilmiştir. Derginin farklı sayılarında Ogeden bölgesinde Etiyopya kuvvetleri ile Batı Somali Kurtuluş Cephesi arasındaki mücadelede Sovyetler, Küba ve diğer komünist ülkelerin Etiyopya’yı, Batılı ve bazı Arap ülkelerinin de Somalilileri desteklediği belirtilmiştir. Bu durumun Afrika Boynuzu’nda küresel bir mücadelenin yaşanmasına neden olduğu kaydedilerek Kızıldeniz ve Basra Körfezine kıyısı olan Somali’de Sovyet destekli Etiyopya ordusunun hakimiyet kurmasına Batı ve Arap dünyasının sessiz kalmayacağı, bu nedenle Etiyopya ve Somali’nin süper güçlerin birer “piyonu” olduğu vurgulanmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1978:11).

Son olarak Afrika’daki Sovyet yayılmacılığı ile ilgili Kaddafi rejimi örnek gösterilebilir. Nitekim Libya lideri Kaddafi’nin Time ile yaptığı röportajına yer veren dergi, Kaddafi’nin *Rusya ve Küba’nın Afrika’ya müdahalesi konusundaki görüşünüz?* sorusuna, *Eğer Küba ve Sovyetlerin askeri yardımlarını kullanan ülkeler varsa o zaman onlar Amerikan tecavüzünden korunmak için böyle yapmaya zorlanıyorlar. Biz Sovyetleri müdahaleci olarak görmüyoruz.* cevabını paylaştığına dikkat çekilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1979:2).

Ekonomi Alanında Mücadele

Sovyet Rusya ve Çin’in askeri alanda attığı adımların yanı sıra bu ülkelerin Afrika ülkelerindeki yatırımları da gündeme getirilmiştir. Çin’in krediler ve Çinli işçi desteğiyle özellikle Orta Afrika’daki bakır madenlerine ulaşmayı hedeflediği, Sovyetler Birliği’nin ise ABD’ye karşı adımlar attığı örneklendirilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1971:2).

International Herald Tribune gazetesinden aktarılan “*Rusya ve Küba’nın Afrika’daki Yatırımları*” başlıklı haberde, Sovyetler Birliği’nin son 5 yılda (1971-1976) Afrika ülkelerine 2,2 milyar dolar askeri yardım ve 765 milyon dolar ekonomik yardımda bulunduğu aktarmıştır. Sovyetlerden yardım alan ülkeler ise Angola, Mısır, Cezayir, Kenya, Somali, Gabon, Kongo, Libya, Nijerya, Uganda, Mali ve Mozambik olarak sıralanmıştır. ABD Savunma Bakanlığının kaynak gösterildiği haberde, 11 bin 760 Kübalı askeri personelin Angola’da savaştığı, Afrika’da bulunan Sovyet askeri danışman sayısının ise 3 bin olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık ABD’nin Afrika ülkelerine 30,9 milyon dolar askeri yardım yaptığı bilgisi paylaşılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2).

Yeniden Milli Mücadele

C:9, S:435, s.9

Afrika'da Sovyet-Çin Rekabeti

Dergide yer alan yazılarda aslında iki müttefik güç olarak gösterilen Sovyetler ile Çin arasındaki rekabetin de gündeme getirilmesi dikkat çekmektedir. Çin'in bazı Afrika ülkelerine, Rusya'ya karşı askeri ve ekonomik yardım teklifinde bulunduğu belirtilerek Habeşistan ve Somali buna örnek gösterilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1974:14). Mesela Rusya'nın desteğiyle Mısır, Sudan ve Libya'nın askeri ittifak kuracağı, 1970'te Sudan'ın bayrağına kırmızı rengi eklemesi ve bunun “*sosyalist devrimin evrimi*” olarak açıklanması gündeme getirilerek Çin komünistlerinin, Kuzey Doğu Afrika'da yayılan Rus komünistlerinden memnun olmadığına dikkat çekilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1971:10).

Sovyetlerin adımlarına karşın Çin'in Etiyopya ile ilişkiler geliştirdiği belirtilerek, bu adımlarla Çin strateji uzmanlarının Somali'de Sovyetlerin iyi bir pozisyon elde etmelerine darbe vurmaya düşündükleri kaydedilmiştir. Öte yandan Çin'in Tanzanya'da tren hattı inşası, Mısır, Cezayir ve Gine ile ilişkiler geliştirdiği ve özellikle Hint Okyanusunda Sovyetlerin deniz yolunu ele geçirmesine karşı adım attığı aktarılmıştır. Afrika ülkelerine ekonomik yardımın yanı sıra seyyar hastaneler kuran Çin'e karşı Sovyetlerin “*halka yakın politikasına*” karşı çıkabilecek hiçbir faaliyetinin olmadığı aktarılmıştır. Sovyetlerin üst tabakadan kalkınma yardımlarını dağıtırken Çin'in ise geniş halk kitlelerine uzun vadeli “*ihtilalci*” bir yaklaşımla hareket ettiği kaydedilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1977:2).

Çin ile Rusya'nın aslında Afrika'da birbirleriyle mücadele etmelerine rağmen “komünist propaganda” ve ABD karşıtlığı konusunda birleştiklerine de dikkat çekilmektedir.

Milli Mücadele Dergisi

C:7 S:319, s:10

İsrail ve Siyonizm Meselesi

Dergideki yazılara göre genel olarak İsrail'in Afrika'da bulunmasının üç sebebi bulunmaktadır: Faaliyetlerini mali kaynaklarla zenginleştirmek, siyasi destek kazanmak ve Afrika milletlerini dejenere etmek. Afrika'da 29 ülke ile ilişkiler kuran İsrail'in bu ülkelere teknik elemanlar gönderdiği, öğrencilere eğitim verdiği, tarımsal kalkınma programları düzenlediği ve askeri ekipmanlar gönderdiği belirtilmiştir.

Dergide, İsrail ve Siyonizm başlığı altında Afrika ile ilgili yayımlanan yazıların kısıtlı ve dönemin gelişmelerine bağlı olarak daha çok Uganda merkezli olduğu görülmektedir.⁴ Ancak Uganda merkezli İsrail ile ilgili yazılarda belli bir görüş birliğinin olmadığı, farklı sayılarda farklı görüşlerin yer aldığı tespit edilmiştir. Yayımlanan yazılarda bir taraftan Ugandalı lider İdi Amin'in başa geçmesinde İsrail'in desteği olduğu belirtilmesine rağmen diğer yazılarda ise Amin'in İsrail'e karşı olduğu belirtilmektedir. Aynı durum Uganda Eski Devlet Başkanı Apolo Milton Obete için de geçerlidir. Yani derginin bu konudaki yayın politikasında değişkenlikler olduğu ve bunun da çeviri metinlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dergideki yazılara göre, Uganda'da kuvvetli bir "Sion-İsrail" sızması bulunmaktadır ve Uganda silahlı kuvvetleri, İsraili uzmanlar tarafından yetiştirilmektedir. 25 Ocak 1971'de Obote'nin yurtdışında olduğu sırada darbe ile iktidarı devralan İdi Amin'e İsrail'in destek verdiğini öne süren dergideki bir çeviri yazısında, darbe ile devrilen Obote'nin Güney Sudanlı gerillalarla Sudan'a karşı savaşan Alman Yahudi tüccar Rolf Steiner'i Sudan'a teslim etmesi sonrası darbenin yapıldığına dikkat çekilmiştir. Öte yandan bu darbeye bazı Batı merkezli yayın

4 Uganda, Siyonist teşkilatı tarafından Yahudiler için teklif edilen ülkeler arasında bulunmuştur.

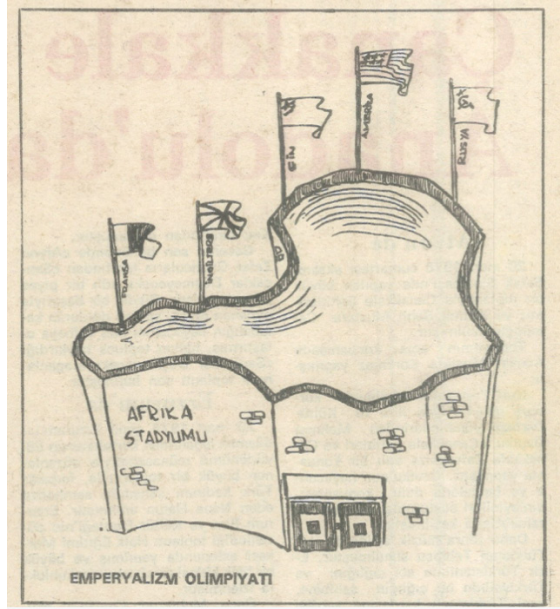
organlarının CIA'nın da parmağı olduğunu vurgulamıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1971:11). Ancak Amin'in iktidara gelişinde İsrail desteği bazı soru işaretlerini de getirmiştir zira Amin'in iktidarı boyunca İsrail karşıtı siyaseti dergideki diğer yazılarda yer almıştır.

Amin'in, "Afrikalı'nın baş düşmanı Siyonistlerdir." sözünü alıntılamanın dergi, başlangıçta Amin'in İsrail ile iyi geçindiğini ancak daha sonra aralarının açıldığını kaydetmektedir (Yeniden Millî Mücadele, 1972:2). Bu durum sonraki sayılarda da gündeme getirilmiş ve İdi Amin'in Kampala'daki İsrail Büyükelçiliği'ni kapattığını ve 700 Yahudi'ye Uganda'yı terk etmeleri talimatı verdiğini aktarmıştır. İsrail ile ilgili çıkan diğer yazılarda artık Amin'in aslında Yahudilerle iyi geçindiği ve hatta Ugandalı Müslümanlara baskı uyguladığı ancak iktidarı için tehlikeli gördüğü Yahudilerle arasının açıldığı gündeme getirilmiştir. Bu haberlere yönelik değerlendirmelerde ise Yahudilerin hiçbir topluluk içinde var olamadığı, "Beynelmilel Siyonizm" in Afrika'da cirit atmasının sebebinin sadece zengin kaynaklarını kullanmak ve başka ülkelerin ulaşmasını önlemek olduğunun altı çizilmiştir. Öte yandan İdi Amin'in arasının bozulduğu Yahudiler örnek gösterilerek, İsrail'in kendisine ihanet ettiği ve bunun Yahudiler ile dost olmak isteyenlere örnek olacağı kaydedilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1972:13).

İsrail ile ilgili bir gündemin de Güney Sudan'daki gelişmeler üzerinden yapıldığı görülmüştür. Nitekim Güney Sudan'ın bağımsızlığından yaklaşık 40 yıl önce 1971'de yayınlanan bir yazıda, Yahudilerin İsrail'den sonra Güney Sudan'ı "ikinci vatan" olarak gördüğü ve ABD'nin bölgedeki Hristiyanları açıkça desteklediği belirtilmekte ve ülkedeki darbelerde dış müdahaleye dikkat çekilmektedir (Yeniden Millî Mücadele, 1971:7). Yıllar önce yapılan bu yorumların Güney Sudan'ın 2011'deki bağımsızlığı sürecinde yeniden gündeme gelmesi dikkat çekmektedir.

Dergide çıkan "Afrika'da Sion Pençesi Elmas Topluyor" başlıklı yazıda, İsrail'in Afrika ülkelerine yardımları karşılıksız ve son derece iyi niyetli yaptığına yönelik açıklamaları şu şekilde değerlendirilmiştir: *son derece gülünç bir iddia* olarak değerlendirilmiştir. Yapılan yorumda kurulan şu cümleler dikkat çekicidir: *Beynelmilel Yahudilik, içine sızdığı Afrika ülkelerinin en kabiliyetli ve en zeki gençlerini İsrail'e cezbedip orada tam bir Yahudi ajanı olarak yetiştirir ve tekrar memleketlerine geri gönderir. Bu sayede kendisi çekilse bile geride bıraktığı ülke kendi ajanları tarafından idare edildiği için emin ellerdedir.* (Yeniden Millî Mücadele, 1971:2)

İsrail ile ilgili bir konu da Afrika Birliği Örgütü'nde gündeme gelmiştir. Örgütün 1975 yılında 12. toplantısı Uganda'da gerçekleştirilmiş ve toplantıda alınan kararlar arasında İsrail'in Filistin'de işgal ettiği topraklardan çıkarılması ile Filistin halkını kabul etmesi noktalarında görüş birliğine varılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1975:2).

Yeniden Milli Mücadele Sayı 7. Cilt 322. Sayı Tarih 6 Nisan 1976, s.7

Kadim Sömürge Geleneği

Derginin yayın politikasında, Osmanlı Devleti'nin çökmesi sonrası Afrika'daki sömürgecilik faaliyetlerinin artmasına dikkat çekilmektedir. Sömürgecilik faaliyetlerinde ise Fransa'ya geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir (Yeniden Millî Mücadele, 1975:10-14). Öte yandan Afrika'daki sömürge güçlerine yönelik çıkan yazılar incelendiğinde Fransa başta olmak üzere Portekiz, İspanya ve Çin'in öne çıktığı dikkat çekmektedir. Fransa ile ilgili çok sayıda yazı yayımlandığı buna karşın İngiltere'nin Afrika'ya yönelik politikalarına dair yazıların neredeyse hiç olmadığını vurgulamak gerekmektedir.

The Daily Star'dan "Fransız Sömürgeciliğini Yürüten Adam" başlığıyla tercüme edilen yazıda, Fransa'nın Afrika'daki sömürge faaliyetlerine yer verilmiştir. Fransız sömürgelerindeki aydın kesimlerin Paris'i ikinci vatan olarak kabul eden Fransız hayranlarının olduğu ancak bu zümrenin azınlık teşkil ettiğine dikkat çekilmiştir. "Direkt sömürgecilikten" "endirekt sömürgecilğe" geçişe Fransa'nın da ayak uydurduğu ve Afrika ülkelerine yardımların eğitim alanında yoğunlaşarak Fransız kültürünün yayılmak istendiği kaydedilmiştir. Fransa'nın kültürel nüfuzunun yanı sıra Çad, Senegal, Gabon ve Madagaskar gibi ülkelerde Fransa'nın daimî üsleri

bulunmaktadır. Fransa'nın yeni sömürgecilik faaliyetinde General De Gaulle ve Jacques Foccart'ın önemli iki isimdir. Dergide Foccart'ın Afrika işleriyle ilgilenen gizli bir servis ya da istihbarat vazifesi ile görevli olduğu iddia edilmiş ve söz konusu iki kişinin hayatına dair bilgiler paylaşılması dikkat çekmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1973:2). Dergiye göre Fransa, sömürgelerindeki bağımsızlık hareketlerine rağmen emperyalist emellerine devam etmekte ve kaybettiği sömürgelerinin yerine yeni yerler arama içerisindedir (Yeniden Millî Mücadele, 1978:11).

Fransa'dan başka Portekiz'in Afrika'daki faaliyetlerine de yer veren dergi, özellikle Gine ve Cape Verde'de Portekiz güçlerine karşı yürütülen “gerilla” mücadelelerini gündemine taşımıştır. Öte yandan Gine Bissau, Angola ve Mozambik'in bağımsızlık süreçlerini gündemine taşıyan dergi, özellikle Portekiz'e karşı mücadele eden yerel güçlerin Sovyetler tarafından askeri destek aldığına dikkat çekmektedir. Bu noktada dergi, Portekiz'in boşluğunu Sovyetlerin doldurduğunu okuyucuya sunmaktadır. Bağımsızlığına kavuşan bu ülkelerde Sovyetler haricinde Çin, ABD ve Avrupa ülkelerinin görünür etkilerinin devam ettiği ve bu nedenle söz konusu Afrika ülkelerindeki karışıklıkların devam edeceği vurgulanmaktadır (Yeniden Millî Mücadele, 1975:7).

Dergide, kıtadaki kadim sayılabilecek sömürge güçlerinin Uganda ve Güney Afrika merkezli çalışmalarına dair yazılar yayınlanmıştır. Uganda'da 1976'da gerçekleştirilen Entebbe operasyonu sonrası Kenya ile olası krize karşı İngiltere adım atarak Kenya'ya askeri mühimmat göndereceğini açıklamıştır. Bu noktada emperyalist ülkelerin Afrika'da “*kendi kendine yetebilen*” devletler istemediği ve bu ülkelerin daima yardıma muhtaç halde olmalarını istediği kaydedilmektedir. Ayrıca desteklenen darbelerle Afrika ülkelerinin ekonomik ve sosyal yönden gelişmelerinin engellenmek istendiği ve birlik içerisinde bulunmaları gereken kardeş devletler arasına düşmanlık sokulmak istendiği kaydedilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:7).

Sömürge güçlerinin Afrika'da bir diğer uzantısı olarak da Güney Afrika'daki Apartheid rejim gösterilmiştir. Söz konusu rejimin siyahilere karşı ayrılıkçı uygulamalarına dikkat çeken dergi, bu rejimin sadece kendi vatandaşlarına değil komşu ülkelere karşı da saldırgan tutum içinde olduğunu kaydetmektedir. Diğer yazılarda olduğu gibi dergi, bu yazıda da Batılı emperyalistlerin bıraktığı boşluğu Rusya ve Çin'in doldurduğu uyarısı yapmıştır. Burada ise olanın Afrika halklarına olduğu kaydedilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:7).

Bağımsızlık Mücadeleleri

Derginin geniş kapsamlı olarak üzerinde durduğu konuların başında Afrika halklarının bağımsızlık mücadeleleri gelmektedir. Söz konusu bağımsızlık hareketleri gerek kıta dışı sömürge ülkelere gerekse de azınlık beyazlara ya da kıtadaki diğer ülkelere karşı yürütülmüştür. Öte yandan dergide “eski” ve “yeni” sömürge kavramlarının kullanılması da dikkat çekmektedir. Nitekim bağımsızlığı kazanan Afrika ülkelerinin kredi desteği, sağlık yardımı ve barış gönüllüsü gibi kavramlar

altında sömürülmeye çalışıldığı belirtilmiştir. Bu noktada da Rusya, Çin ve İsrail'in daha fazla öne çıkarıldığı görülmektedir (Yeniden Millî Mücadele, 1973:2).

Sömürgeciliğin farklı boyutları

Afrika'da sömürgecilik ve emperyalizmin ekonomik, askeri ve kültürel olmak üzere farklı yüzlerinin olduğunu vurgulayan “Kara Afrikalının Talihi Gülmüyor” başlıklı yazıda, ABD'nin gönüllü hizmeti olarak tanımlanan Amerikan Barış Gönüllüleri hareketi örnek gösterilmiş ve Afrikalıların bu “gizli hedefi” sezmede gecikmediği kaydedilmiştir. Buna karşı ise Sovyetler ve Küba'nın destek vaadiyle Afrika'da nüfuz aramaya çalıştığı tekraren hatırlatılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1978:8).

Avrupa ülkelerinin Afrika ülkelerini direkt değil dolaylı yoldan sömürmeye başladığı ve bunun Hristiyan devletlere daha fazla kazanç temin ettiğini vurgulayan dergideki “Kuzey Afrika Müslümanları İspanyol Sömürgeciliğine Başkaldırıyor” başlıklı yazıda, sömürgecilik tarihinde İspanya'nın direkt sömürgeleştirme faaliyeti yürüten ülkelerden biri olduğu ve bu noktada “İspanyol Sahrası” olarak tanımlanan Fas ve Moritanya arasındaki bölgede keşfedilen petrol ve fosfat kaynaklarının bu toprakların önemini İspanya için daha da arttırdığı belirtilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1970:13). Yazıda Fas'ın gelirlerinin yüzde 30'unun fosfattan sağlandığının altı çizilerek, İspanya'nın fosfat cevheri işleminin ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceği kaydedilmiştir. İspanya'ya karşı ise 1963'te demir madenlerinin işletilmesi konusunda anlaşmazlığa düşen iki ülke lideri Fas Kralı Hasan ve Cezayir Başbakanı Bumedyen'in Cezayir'de buluşarak kucaklaştığına vurgu yapılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1970:13).

Afrika'nın eski sömürge güçlerinden İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerin tutunamadığı; Rusya, Çin, ABD ve İsrail gibi ülkelerin de “Afrika'nın uyanışı” karşısında “çılına döndüğü”ne dikkati çeken dergi, özellikle Çin ve Rusya'nın bağımsızlık hareketlerini komünizme kanalizetmeye çalıştığını, baştaki iktidarlara ise Tanzanya ve Sudan örneklerindeki gibi borç vererek ve demiryolu inşası gibi projeler sunarak yanlarına çekmeye çalıştığını vurgulamıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1973:2). Burada derginin dikkat çektiği husus, Afrika'yı sömürge bölgeleri olarak kullanan kıta dışı aktörlerin, yerel halkların bağımsızlık hareketlerine başlamasıyla geçmişten farklı bir biçimde Afrika kıtasındaki grupları destekleyerek bölünmelere neden olduğu ve kriz ortamı ortaya çıkardığıdır. Bu duruma Angola, Eritre ve Rodezya (Zimbabve) örnek ülkeler olarak sunulmaktadır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:13).

Bu durum bir başka yazıda şu şekilde anlatılmıştır:

Batı emperyalizminin ağından kurtulmayı başaran Afrika toplumlari, hürriyeti tadamadan Rus ahtapotunun kollarınca çepeçevre kuşatılı

vermiştir. Değişen bir şey yok... Batı emperyalizmi yerini Sovyet hegemonyası... Gene kölelik, gene sömürü.... Rusya, Batı hakimiyetine karşı verilen bağımsızlık mücadelelerini ustalıklı ve sahtekarca istismar etmiştir. 'ulusal kurutuluş mücadelesi veren halkların desteklenmesi' kampanyası arkasında bu ülkeleri işgal etmiştir. Kendisine karşı savaşılabilecek insanları imha etmek için bağımsızlık mücadelesi veren grupların arasını açarak birbirine düşman kılmıştır. Bu işte Rusya, kendi askerlerini değil, ön karakolu durumundaki Küba'nın gerillalarını kullanmıştır. Başkaları dövüşmüş, ganimet Rusya'nın olmuştur.

"Sömürge maşası" ya da "bağımsızlık kahramanları" Afrikalı Liderler

Afrika ülkelerinin sömürgecilik ve emperyalizme karşı mücadelelerine yer veren dergi aynı zamanda Afrikalı liderler arasındaki iş birliğine ya da mücadeleye de dikkat çekmiştir. Bu noktada dergi yayınlarında, Afrikalı bazı liderlere eleştiriler getirdiği görülmektedir. Bunun bir örneği olarak Çad gösterilebilir. Nitekim dergide Çad ile ilgili çıkan yazıda ülke ile ilgili bilgi verilirken yüzde 90'ı Müslüman olan Çad'ın başında Hristiyan François Tombal Baye'nin bulunduğu bilgisi paylaşılmış ve Çadlıların Fransız emperyalizmine karşı sürdürdükleri mücadeleye Libya Kralı Senusi'nin destek verdiği buna karşın Kaddafi'nin ise yardımı kestigi ve Hristiyanlarla işbirliği yaptığına dikkat çekilmiştir. Kaddafi'nin yardımı kesme nedeni olarak ise Fransa'nın Yahudi Savunma Bakanı Micheal Debre'nin ağzından şu ifadelerle paylaşılmıştır: *Verdiğimiz 100 Mirage'a karşı Libya, Çadlı rakiplerimizi desteklemeyeceğine söz vermiştir.* (Yeniden Millî Mücadele, 1970:7)

Afrikalı liderlerle ilgili şu ifadeler dikkat çekmektedir: *Afrika'da hak ideolojiye doğru hızlı adımlarla ilerlenmektedir. Nasırların Kaddafi'nin, Numeyri'nin suni ittifakları yine kendi kendine çözülecektir. Zafer hak ideoloji için mücadele eden mazlum milletlerindir.* (Yeniden Millî Mücadele, 1970:7-14).

Sudan ile ilgili haberlere farklı sayılarda yer veren dergide bu ülkedeki Mayıs 1970 darbesine atıf yapılarak darbeye Rus silahlarının kullanıldığı, Sudan lideri Cafer Numeyri, Libya lideri Kaddafi ve Mısır lideri Nasır'ın Rusya'nın planlarını tatbik etmek üzere üçlü bir zirve yapacağı bilgisi paylaşılmıştır. Afrika'da Sudan, Mısır ve Libya gibi ülkelere nüfuz eden Rusya'nın bu liderlerle işi bittiğinde bir köşeye atacağı vurgulanarak Afrikalı Müslüman milletler ve mazlum halkları komünizmin içine atanların bu girdap içinde yok olacağı kaydedilmiştir. Kaddafi, Numeyri ve Nasır gibi liderlerin ise "vatan kurtaran kahraman" rolündeki kuklalar olduğu öne sürülmüştür. (Yeniden Millî Mücadele, 1970:7-14).

Afrikalı bazı liderler ile ilgili dergide çıkan bir yazıda şu ifadeler kullanılmıştır:

Afrika ülkelerinin çoğunun mevcut yöneticileri Batı-Rus sömürge kültürüyle yetişmiş kafa ve midesinden dışarıyla köle ruhlu insanlar. Bu haliyle Afrika ülkelerinin emperyalist süper güçler için 'bulunmaz Bursa kumaşı' olacağını ve bu ülkelere birer 'yolunacak kaz' gözüyle bakacaklarını kestirmek için fazla kafa yormaya gerek kalmaz herhalde (Yeniden Millî Mücadele, 1976:10).

Afrikalı liderlere yönelik eleştirel bakış açısının yanı sıra Tanzanya ve Uganda örneklerinde olduğu gibi atılan adımları destekleyen yazılar da dergide yer almıştır. Nitekim Tanzanya Devlet Başkanı Julius Nyerere'nin Çin'e karşı duruşu derginin gündemine getirilmiştir. Afrika ülkelerine tren yolu başta farklı projelerle bugün olduğu gibi geçmişte de borç para veren Çin'in politikalarına karşı adım atan Nyerere'nin, bir ülkenin bağımsızlığı için kendine güvenmesi ve dayanması gerektiği vurgulanmıştır. Öte yandan bir ülke bağımsız olmak istiyorsa başka ülkelere borç para almaması gerektiğine yönelik açıklaması yayınlanan Nyerere'nin Batılılarca ülkesinin komünist taraftarı olarak kabul edilmesini kabul etmediğini, ilk planda ülkesini ve kendi menfaatlerini düşünen bir lider olduğunu, Batılıların borç para ve demiryolu inşası için yardım etmediklerinden dolayı Doğu ülkelerine yaslandığı vurgulanmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1972:2). Bu durum Afrika'da bağımsızlık ve dışa bağımlılık tartışmalarını yeniden gündeme getirmektedir.

Bağımsızlık mücadelesinde Ugandalı lider İdi Amin'in adımlarının da dergide geniş bir şekilde yer aldığı görülmektedir. İlk sayılarda Amin ile ilgili farklı görüşteki yazılar çıksa da 1972'den sonra Amin'in Asyalıları ülkeden çıkarması, emperyalizme karşı duruşu ve bu duruşun diğer Afrika ülkelerine de yayılma tehlikesi nedeniyle baskılara maruz kaldığı daha fazla öne çıkmıştır. Dergide, Uganda'daki hadiselerin gerçek emperyalizm oyunlarının mazlum milletlerce anlaşılmaya başlandığının ifadesi ve emperyalizmin sonunun başlangıcı değerlendirilmesi yapılmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1972:2). Diğer taraftan Amin'in Uganda'daki 1.400 yabancı misyonerin yerini siyah Ugandalıların almasını emrederek, *Ülkemde karışıklık çıkarmak için emperyalistler din yoluyla geri gelmek isteyebilirler. Bunun için bütün dinlerin Uganda'da Ugandalılar tarafından idare edilmesini istiyorum. Böylelikle yabancılara ülkede anarşi ve yıkım tohumlarını ekme fırsatı verilmemiş olacaktır.*

İfadesi dergide yer almıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1973:2).

Eritreli Müslümanlar ve Etiyopya

Kıta içindeki diğer ülkelere karşı bağımsızlık mücadelelerinin bir örneğini Eritre'de görmekteyiz. Afrika'daki bağımsızlık mücadelelerinde Eritreli Müslümanlara da yer veren dergi, Eritreli Müslümanların Etiyopya'ya karşı mücadelelerini gündeme taşımıştır. Eritre'nin stratejik bir konumda olduğuna ve Afrika'yı ele geçirmede bu bölgenin "Afrika'nın kapısı" olarak görüldüğüne dikkati çeken dergi, Eritreli Müslümanların diğer bazı Afrika halkları gibi Batı egemenliğine karşı Sovyet ve Küba desteğini kabul etmediğini aktarmıştır. Dergide Eritre ile savaşan Etiyopya'nın

arkasında büyük oranda Sovyet ve Küba desteği olduğunun altı çizilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1978:11).

Dergide, Sovyetler Etiyopya'yı desteklerken ABD ise Eritreli isyancıları destekleyerek kıtada vekalet savaşı yürüttüğü kaydedilmiştir. Burada konu ile ilgili haberin "İslam Dünyası" başlığı altında verilmesi, Etiyopya rejimini Marksist olarak nitelendirilmesi ve Eritre'de 3,5 milyon insanın soykırım ile karşı karşıya olduğunun belirtilmesi dikkat çekmektedir (Yeniden Millî Mücadele, 1980:11).

Yeniden Milli Mücadele

C:7, S:318, s.12

Dergi, 50 yılı aşkın süre İtalya sömürgesi olan Eritre'nin 1952'de içişlerinde özerk kalmak kaydıyla Habeşistan ile bir federasyon halinde birleştiği ancak 1962'de Etiyopya İmparatoru Haile Selasiye'nin Eritre'yi topraklarına katma çabasının krizin patlamasına neden olduğuna dikkat çekmiştir. Bağımsızlık için Eritre Kurtuluş Cephesi'nin Müslümanlar, Eritre Halk Cephesinin ise Hristiyanlar tarafından kurulan Marksist bir hareket olarak tanımlayan dergi, Eritre Halk Cephesinin Etiyopya yerine ülkedeki Müslümanlar ile mücadeleye girdiğini belirtmiştir. Dergideki şu ifadeler dikkat çekmektedir: *Eritre Halk Cephesi'nin amacının Eritre'nin bağımsızlığa kavuşması ve bölgenin Arap ve Amerikan etkisinden kurtarılması olduğunu söyleyen teşkilat yetkilileri ülkeyi Marksizm'in etki alanına çekmeye çalışmaktadır.* İfadesi kullanılmıştır. Bağımsızlık mücadelesinde kamuoyunun ilgisiz kaldığı yorumunu yapan dergi hem Etiyopya hem de diğer gruba karşı mücadele eden Müslümanların maddi olmasa bile manevi olarak destek beklemediklerini vurgulamıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:13).

Azınlık Beyazlar

Ülke içindeki azınlık beyazlara yönelik örnekler Doğu ve Güney Afrika ülkelerinden verilmiştir. Nitekim dergi yayınlarında, ülkedeki ekonomik hakimiyeti

elinde tutan Asya kökenlilere yönelik Ugandalı lider İdi Amin'in sınır dışı etme kararı olumlu bir adım olarak değerlendirilmiştir. Amin'e göre Asyalılar kendilerini "İngiliz gibi hissediyor" ve Uganda ekonomisine zarar veriyorlardı. Amin'in Asyalılara karşı tavrı dergi tarafından "millî uyanış" olarak tasvir edilmiş ve İngilizlerin bu "uyanışın" diğer Afrika ülkelerine de yayılacağı endişesi taşıdığı belirtilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1972:2).

Uganda'da İngiliz vatandaşı Asyalıların ülkeden çıkarılmaları süreci Malavi'de de yaşanmış ve 6 bin 800 Asyalıya sınır dışı kararı derginin gündemine taşınmıştır. Bu adımın Uganda'da olduğu gibi ülke ekonomisine yabancıların değil ülke halkının hâkim olması amacıyla atıldığı vurgulanmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2).

Dergide beyazlara karşı verilen mücadele şu şekilde satırlara yansımıştır:

Rodezya, Güney Batı Afrika ve Güney Afrika beyazların idaresi altındadır ve buralarda zenciler ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedirler. Afrika Birliği üyeleri buradaki iktidarın son verilmesini istemekte ve bu yolla mücadele etmektedirler. Tanzanya Devlet Başkanı Nyerere, Zambiya Devlet Başkanı Kaunda, Afrika'daki beyaz iktidarına karşı savaş açılmasını son konuşmalarında istemişlerdir. (Yeniden Millî Mücadele, 1976:2).

Derginin farklı sayılarında Afrika Birliği Örgütü zirveleri yer almış ve örgütün, Afrika'nın içişlerine yabancı müdahale yapılmaması gerektiği açıklaması gündeme taşınmıştır. 1977'de düzenlenen toplantıda Libya ve Çad arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için bir arabuluculuk komisyonunun kurulması, Rodezya probleminin bir an önce çözülmesine yardımcı olunması ve örgütün tarafsız olması gerektiği gibi kararlar dergi haberlerinde yer almıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:11).

Bölgesel Konular

Dergide gündeme getirilen bölgesel konular arasında Sahra sorunu, Cezayir-Tunus gerginliği, darbeler ve Müslüman Afrika'da yaşanan gelişmeler gibi dönemin sıcak hadiseleri bulunmaktadır. Fas ile Cezayir arasında yaşanan Batı Sahra sorunu ile ilgili farklı sayılarda yazılar yayınlanmış ve genel çerçevede bölgesel krizin "süper güçler" tarafından körüklendiğine ve İslam ülkelerinin birbirine düşürülmeye çalışıldığına dikkat çekilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:11). Sahra sorununun aktörlerinin Cezayir, Fas, Moritanya ve Libya olduğu kaydedilerek krizin çözülmemesi durumunda en fazla Moritanya'nın etkileneceği belirtilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1979:2). Bu krizin çözümüne yönelik Afrika Birliği Örgütü'nün adımlarına da yer verilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1979:11).

Yeniden Milli Mücadele - 10. Cilt 484. Sayı, s.2

Batı Sahra sorunun yanı sıra Cezayir ile Tunus arasında yaşanan kriz de dergi yayınına yansımıştır. Cezayir'den Tunus'a geçen yaklaşık 300 kişilik silahlı grubun 41 kişinin ölümüne ve 111 kişinin de yaralanmasına neden olduğu kaydedilerek saldırıdan önce Cezayir'i suçlayan Tunus yönetimi, saldırganların sorgulanmasından sonra saldırının arkasında Libya olduğu tespit etmiş ve iki ülke arasında siyasi gerginlik yaşanmıştır. Bu kriz üzerine Fransa'nın Tunus'a 2 helikopter, 2 nakliye uçağı ve paraşütçüler gönderdiği ve bu yolla Tunus karasularını güven altına almak bahanesiyle savaş gemilerini bölgede konuşlandırdığının altı çizilmiştir. Aynı şekilde Fas kralı 2. Hasan'ın da Tunus'a askeri yardım yaptığı yazılmıştır. Libya'ya ise Doğu Almanya'dan destek geldiği ve güneydeki kamplarda komşu ülkelerden gelenlerin Almanların gözetiminde eğitildiği kaydedilmiştir. Öte yandan Libya ve Cezayir'in Sovyetlerden de destek aldığı belirtilmiştir.

Dergide, Afrika'daki Müslüman topluluklara dair yazılara da yer verilmiştir. Bunlardan biri "Afrika'da İslam" başlıklı AP'den tercüme edilen haberdır. Bu haberde Afrika'da İslam'ın nasıl yayıldığı kısaca anlatılmış, Afrika'da Müslümanların çoğunlukta ve azınlıkta olduğu ülkeler sıralanmış, Müslüman silahlı gruplar ile ilgili bilgi verilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1973:2).

İslam Dünyası bölümünde işlenen diğer bir haberde ise Orta Afrika Cumhuriyeti Devlet Başkanı Jean Bedel Bokasso'nun, Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin ülkesini ziyaret sırasında katıldığı bir törende İslam dinini kabul ettiği ve adını Ahmet olarak değiştirdiği aktarılmıştır. Haberde ayrıca Bokasso'nun ülke bayrağını ay-yıldızlı bayrak haline getirilmesi ve tüm vatandaşlarına Müslümanlığı kabul etmelerini istemesi gündeme taşınmıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1976:11).

Afrika'daki gıda krizlerine az da olsa yer veren dergi, Moritanya, Yukarı Volta, Çad, Nijer, Mali ve Senegal gibi ülkelerde gıda krizi nedeniyle birçok insanın risk

altında olduğuna dikkat çekmiştir. Bu bölgelerden biri de Habeşistan'dır (Etiyopya). Yukarı Volta'nın Batılı ülkelerden yardım istediği, aksi taktirde birçok kişinin açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalabileceği ve ölebileceği kaydedilmiştir. Habeşistan'daki krizin ise sadece halkına adalet dağıtamayan bir yönetimden değil aynı zamanda sömürge güçlerinin gayri insani tutumlarından kaynaklandığı ve bundan ibret alınması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Burada sömürgecilerin politikalarına değinilerek şu ifadeler kullanılmıştır:

Batının ve doğunun dev ekonomilerine sahip ülkeleri, halkı açlıkla pençeleşen bu ülkelere bugüne kadar hep servetlerini sömürmek için gitmişlerdir. Bugün sahip oldukları dev ekonomilerini de oralardan sömürdüklerine borçludurlar. Milletleri sömürebilmek için harpler çıkarıp, bütçelerinden milyarları harbin devam etmesi için ayırırlar; yüzbinlerce insanın açlıktan ölmesi karşısında susarsa, elbette bu insanların katili bunlardır. (Yeniden Millî Mücadele, 1974:11).

Sahra örneğinde olduğu gibi Libya, Cezayir, Fas ve Moritanya gibi Afrika ülkelerinin ihtilafları; Rodezya ile Mozambik'in savaş ilan etme durumunda olması, Tanzanya ile Rodezya'nın savaş ilan etmeleri ve Etiyopya ile Somali arasındaki gerginlikler bölgesel konular olarak dergi yayınlarında gündeme getirilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1976:10). Buna bir örnek de Çad'da gerçekleştirilen askeri darbe girişimidir. Burada darbeyi gerçekleştirenlerin Müslüman olması dikkat çekmektedir. Ülkedeki darbe sonucu Devlet Başkanı Tombalbaye'nin hayatını kaybettiği belirtilerek, Tombalbaye'nin ülkedeki Müslümanların bağımsızlık hareketlerini bastırmak için Fransız askerlerinden yardım aldığı ve 1971'de Müslümanlar tarafından yapılmak istenen darbe girişiminin de bastırıldığı kaydedilmiştir. 2-3 Nisan 1970 gecesi yapılan askeri darbenin bastırıldığı ancak General Noel Odingar liderliğinde 13 Nisan'daki askeri darbenin ise başarıya ulaştığı kaydedilerek General Noel'in şu sözlerine yer verilmiştir: *Silahlı kuvvetlerimiz Allah ve milletimize karşı mes'uliyetini yerine getirmiştir.* (Yeniden Millî Mücadele, 1975:2)

Derginin farklı sayılarında Afrika Birliği Örgütü zirveleri yer almış ve örgütün, Afrika'nın içişlerine yabancı müdahale yapılmaması gerektiği açıklaması gündeme taşınmıştır. 1977'de düzenlenen toplantıda Libya ve Çad arasındaki anlaşmazlıkların çözümü için bir arabuluculuk komisyonunun kurulması, Rodezya probleminin bir an önce çözülmesine yardımcı olunması ve örgütün tarafsız olması gerektiği gibi kararlar dergi haberlerinde yer almıştır (Yeniden Millî Mücadele, 1977:11).

Türk Dış Politikasına Mesajlar

Afrika'da yaşanan olaylar ile ilgili derginin bazı bölümlerinde Türkiye'ye yönelik mesajlar verilmiştir. Türkiye'nin stratejik bir konumda bulunduğu, Afrika ülkelerinin yaşadığı tecrübelerden ders çıkarılması ve buna karşı tedbir alınması gerektiğinin altı çizilmiştir. Dergide, Türkiye'nin şartlarının Afrika ülkelerinden çok farklı olduğu ancak ABD ve Rusya gibi emperyalist güçlerin Türkiye üzerinde

daha büyük bir titizlikle durdukları ve asıl büyük “kumarı” Türkiye için oynamak istedikleri de kaydedilmiştir. Özellikle ırk, mezhep ve fikir ayrılıklarının kışkırtılarak gençlik kesiminin kamplara bölünmek ve iç savaş çıkartılmak istendiği kaydedilmiş; Türkiye’nin, Afrika ülkelerinin düştüğü tuzağa asla düşmemesi gerektiği uyarısı yapılmıştır.

“Afrika’da Batı’nın Boşalttığı Yeri Sovyet Emperyalizmi Dolduruyor”, başlıklı yazıda, Rusya’nın Afrika Boynuzu ülkeleri başta Afrika’da etkisini artırmasıyla Kızıldeniz’e hâkim olacağı ve böylece Sovyet Rusya’nın asırlardır ele geçirmeyi hayal ettiği Türkiye’yi çevreleyen komünist kuşatma adımına bir adım daha yaklaşacağı vurgulanmıştır. Bu noktada Afrika’daki güç mücadelesinin Türkiye için dolaylı yoldan tehdit oluşturacağı uyarısı yapılmaktadır (Yeniden Millî Mücadele, 1978:9). Derginin diğer sayılarındaki yazılarda bu tehlike farklı şekillerde gündeme getirilmiştir. Mesela daha önce Hristiyan misyonerlerin tesiri altında olan Afrikalıların şimdi de komünizm kısıkağı altında olduğuna dikkat çekilerek, *Türkiye’ye Sovyetler Birliğinden doğrudan doğruya ve ivedi bir tehdit yok diyenler siyah Afrikalının giderek trajikleşen durumundan ders çıkarmalıdır*. Uyarısı yapılmıştır. (Yeniden Millî Mücadele, 1978:9)

Dergide çıkan “Türkiye’nin Jeopolitiği ve Sovyet Yayılma Stratejisi” başlıklı yazıda ise Asya ve Afrika’nın kavşak noktasının Ortadoğu olduğu ve CENTO⁵ gibi paktlarla çevrelenen Rusya’nın Ortadoğu ve Afrika’ya yönelerek bu çemberi kırmak istediğine, çemberi kırmak için de Türkiye üzerinden bir zorlama yapacağına dikkat çekilmiştir. Rusya için Afrika ve Ortadoğu’ya ulaşmada Türkiye’nin kestirme ve avantajlı bir güzergâh olduğu ve bu nedenle de Türkiye’nin zayıf düşmesini isteyeceğinin altı çizilmiştir (Yeniden Millî Mücadele, 1971:8).

Sonuç

Yeniden Millî Mücadele Dergisi yayınlarıyla Türkiye kamuoyunu Afrika’da yaşanan hadiseler konusunda bilgilendirmeye ve kamuoyu oluşturmaya amaçlamıştır. Derginin genel olarak dönemin şartları dikkate alındığında Afrika’daki gelişmeleri yakından takip ettiği görülmektedir. Dergide çıkan yazıların bir kısmının çeviri yazısı olması ise derginin bakış açısını etkilediği ve sayılar arasındaki görüşlerde kısmen farklılıklar olduğu ortaya çıkmaktadır. Dergide Afrika’ya dair yayınlanan yazılar incelendiğinde, bu dergiyi çıkaran hareketin düşüncesini yansıttığı açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim gerek Sovyetler Birliği, Çin ve İsrail’in Afrika ülkelerine yönelik politikalarında gerekse de Afrika içindeki güç mücadelesinin yansıtılmasında “komünizm tehlikesinin” önemli ölçüde gündeme getirildiği görülmektedir.

Düşünsel olarak dergide, İsrail, ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği’nin yanı sıra komünizm, Siyonizm ve kapitalizm gibi ideolojilere de karşı çıkmıştır. Afrika’da

5 CENTO, Sovyetler Birliği’nin Ortadoğu’da nüfuz kurmasını önlemeye yönelik Türkiye, İran, Irak, Pakistan ve Birleşik Krallık tarafından oluşturulmuş güvenlik ve savunma örgütüdür.

“komünizm tehlikesinin” sıklıkla gündeme getirildiği görülmüştür. Afrika’da meydana gelen olayların arkasında bağlantılara değinilmiştir. Afrika’da kurulan yeni devletlerin iç politikaları ve dış politikalarındaki tutumlarının yanı sıra Müslüman toplumların emperyalist ülkelere karşı ortak hareket etmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Dergi yayınlarında, Afrika’daki kadim sömürge geleneğinin üzerinde durularak yeni küresel sistemde güç kazanan kıta dışı aktörlerin Afrika’da pozisyon almaya başladığı ve bu durumda da Afrika halklarının Doğu Bloğu ve Batı Bloğu olmak üzere iki cephe arasında kaldığı vurgulanmıştır. Burada derginin altını çizdiği husus, bağımsızlığını kazanan halkların yardım bahanesiyle bir sömürge gücünden kurtulurken diğerinin eline düştüğüdür.

İsrail’in Afrika ülkelerinde attığı adımları gündemine taşıyan dergi, özellikle Uganda üzerinde durmuştur. Entebbe operasyonunun düzenlenmesi ve Ugandalı lider Amin’in attığı adımlar dergi tarafından okuyucu ile buluşturulmuş ve bu yazılarda Yahudilerin başka toplumlar içindeki “uyumsuzluğu” gündeme taşınmıştır.

Dergi yayınlarında Afrikalı liderlere de değinmiş ve burada kıta dışı aktörler ile işbirliği yapan ya da ülkesini savunan Kaddafi ya da İdi Amin gibi liderler öne çıkarılmıştır. Bununla birlikte Uganda ve Güney Afrika’daki beyaz azınlığa yönelik tepkiler okuyucu ile buluşturulmuştur.

Son olarak vurgulamak gerekir ki Afrika ile ilgili yayınların en dikkat çeken kısımlarından biri de kıtadaki gelişmelerin Türkiye ile ilişkilendirilmesidir. Nitekim Afrika’daki gelişmelerin Türkiye’yi de ilgilendirdiği ve özellikle Sovyetler Birliği’nin attığı adımların Türkiye için tehlike oluşturabileceği vurgulanmıştır. Afrika’da yaşanan gelişmeler karşısında Türkiye’nin iç politikadaki gelişmeleri dergide değerlendirilmiş, Angola başta olmak üzere Sovyetlerin gerilla örgütlerine desteğinin benzerinin Türkiye’deki sol hareketler için de olabileceği uyarısı yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÇEBİ, Emrin. (2022), Mücadeleciler ve Yeniden Milli Mücadele Dergisi, İlem Yayınları, İstanbul.
- LAÇİNER, Sedat. NECEFOĞLU, Hacı. (2009), Türk Dış Politikası, Uluslararası Stratejik Araştırmaları Kurumu (USAK), Ankara.
- TUNCER, Hüner. (2014), İki Darbe Arasında Türk Dış Politikası (1971-1980), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- ORAN, Basım. (2001), Türk Dış Politikası, İletişim Yayıncılık.
- YALÇIN, Abdullah Kutalmış. (2021), “Türk Siyasi Hayatında Yeniden Milli Mücadele Hareketi (1967-1980)”, Journal of Universal History Studies , 2021, s:79-97.
- Yeniden Milli Mücadele, (24 Şubat 1970), “Esir Türk İllerinden ve İslam Aleminden - Beynelmilel Yahudiliğin İğrenç Planı: Çad Müslümanları Yok Ediliyor”, S:1,

C:4, s.10-14.

Yeniden Milli Mücadele, (9 Haziran 1970), Afrika'da "Vietnam: Çad, Yeniden Milli Mücadele" C:1, S:19, s.14.

Yeniden Milli Mücadele, (9 Haziran 1970), Afrika'da "Vietnam: Çad, Yeniden Milli Mücadele" C:1, S:19, s.7.

Yeniden Milli Mücadele, (4 Ağustos 1970), "Kuzey Afrika Müslümanları İspanyol Sömürgeciliğine Başkaldırıyor", C:1, S:27, s.13.

Yeniden Milli Mücadele, (4 Ağustos 1970), "Kuzey Afrika Müslümanları İspanyol Sömürgeciliğine Başkaldırıyor", C:1, S:27, s.13.

Yeniden Milli Mücadele, (16 Şubat 1971), "Türkiye'nin jeopolitiği ve Sovyet Yayılma Stratejisi" C:2, S:55, s.8.

Yeniden Milli Mücadele, (15 Kasım 1971), "Kızıl Çin'in Gülümsemesi Arkasında Ne Var?", C:2 S:93.

Yeniden Milli Mücadele, (22 Kasım 1971), "Afrika'da Sion Pençesi Elmas Topluyor", C:2, S:94, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (1 Haziran 1971), "K. Çin'in Afrika Politikası", C:2, S:70, s.10.

Yeniden Milli Mücadele, (20 Temmuz 1971), "Siyah Kıtanın Bağrında Siyon Yılanı", C:2, S:77, s.11.

Yeniden Milli Mücadele, (27 Temmuz 1971), "Sudan'daki Darbelerin Arkasındaki Gerçekler", C:2, S:78, s.7.

Yeniden Milli Mücadele, (10 Nisan 1972), "Yahudi Casusları Afrika'dan Kovuluyor", C:3, S:114, s.13.

Yeniden Milli Mücadele, (5 Eylül 1972), "Afrikalı Diyor ki: "Afrikalının baş düşmanı Siyonistlerdir", C:3, S:135, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (3 Ekim 1972), "Afrika'da Milli Uyanış ve Emperyalizmin Oyunları..", C:3, S:139, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (3 Ekim 1972) "Afrika'da Milli Uyanış ve Emperyalizmin Oyunları", C:3, S:139, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (31 Ekim 1972), "Tanzanya Bağımsızlığını Savunuyor Afrika Emperyalistleri Kovmaya Kararlı", C:3, S:143, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (7 Ocak 1973), "Afrika'nın Misyonerlerle Savaşı", C:3, S:155, s.2

Yeniden Milli Mücadele, (30 Ocak 1973), "Fransız Sömürgeciliğini Yürüten Adam", C:3, S:156, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (27 Şubat 1973), "Afrikalı Emperyalizmi Kovma Çabasında", C:4, S:160, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (27 Şubat 1973), "Afrikalı Emperyalizmi Kovma Çabasında", C:4, S:160, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (24 Nisan 1973), "Afrika'da İslam", C:4, S:168, s.2.

Yeniden Milli Mücadele, (22 Ocak 1974), "İdeolojiler Kavgasında Geçen Hafta" C:4, S:207, s.14.

- Yeniden Milli Mücadele, (26 Mart 1974), "Portekiz Sömürgeciliğe, Sovyetler de Onu İstismara Devam Ediyor" C:5, S:216 s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, "Portekiz Sömürgeciliğe, Sovyetler de Onu İstismara Devam Ediyor", (26 Mart 1974), C:5, S:216, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (29 Nisan 1975), "Çad'da İhtilal", C:6, S:273, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (25 Kasım 1975), "Afrika'da Sovyetler ve Uganda", C:6, S:303, s.7.
- Yeniden Milli Mücadele, (25 Kasım 1975), "Angola'da Süper Güçler Adına Gerillalar Birbirini Yiyor", C: 6, S:303, s.7.
- Yeniden Milli Mücadele, (12 Ağustos 1975), "Afrika Ülkeleri İsrail'e Karşı Güç Birliği Yaptı", C:6, S:288, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (17 Şubat 1976), "Rusya ve Küba'nın Afrika'daki Yatırımları", C:7, S:315, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (2 Mart 1976), "Angola'dan Sonra Neresi?", C:7, S:317, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (9 Mart 1976), "Afrika'da Emperyalizm, Rus Silahları ve Küba Askerleri İle Yayılıyor", C:7, S:318, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (9 Mart 1976), "Afrika'da Emperyalizm, Rus Silahları ve Küba Askerleri İle Yayılıyor" C:7, S:318, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (9 Mart 1976), "Afrika'da Emperyalizm, Rus Silahları ve Küba Askerleri İle Yayılıyor", C:7, S:318, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (9 Mart 1976), "Eritreli Müslümanların Mücadelesi" C:7, S:318, s.13.
- Yeniden Milli Mücadele, (16 Mart 1976), "Afrika Toplumları İç Savaşların Kanlı Bataklığında Boğulmak İsteniyor", C:7, S:319, s.10.
- Yeniden Milli Mücadele, (9 Mart 1976), "Eritreli Müslümanların Mücadelesi", C:7, S: 318, s.13.
- Yeniden Milli Mücadele, (16 Mart 1976), "Afrika Toplumları İç Savaşların Kanlı Bataklığında Boğulmak İsteniyor", C:7, S:319, s.10.
- Yeniden Milli Mücadele, (6 Nisan 1976) "Afrika'da Yeni Oyunlar Sahneleniyor", C:7, S:322, s.7.
- Yeniden Milli Mücadele, (1 Haziran 1976), "Malawi'deki İngilizler Sürülüyor", C:7, S:330, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (3 Ağustos 1976), "Emperyalist devletin Afrika Politikaları, C:7, S:339, s.7.
- Yeniden Milli Mücadele, (3 Ağustos 1976), "Batı'nın Sömürgeciliği ve Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ırkçı politikaları", C:7, S:339, s.7.
- Yeniden Milli Mücadele, (2 Kasım 1976), "Orta Afrika Cumhuriyeti Devlet Başkanı Müslüman Oldu", C:7, S:352, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (16 Kasım 1976), "Bir olay bir yorum: Angola iç savaşı yeniden başlarken", S:7. C:354. s.15.
- Yeniden Milli Mücadele, (23 Kasım 1976), "Orta Afrika Cumhuriyeti Devlet Başkanı

- Halkını Müslüman Olmaya Çağırır”, C:7, S:355, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (1 Mart 1977), “Rus-Çin Emperyalizminin Afrika’ya Sızma-Yayılma Politikası”, C:8, S:369, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (19 Temmuz 1977), “Afrika Birliği Yabancı Güçlerin Kendilerine Karışmamasını İstedi”, C:8, S:389, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (19 Temmuz 1977), “Süper Güçler Kuzey Afrika’da İslam Ülkelerini Birbirine Düşürüyor”, C:10, S:512, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (2 Ağustos 1977), “Afrika’nın Boynuzunda Neler Oluyor?”, C:8, S:391, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (7 Şubat 1978), “Afrika’nın Boynuzunda Süper Güçlerin Kavgası”, C:9, S:418, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (7 Mart 1978), “Kara Afrikalının Talihi Gülmüyor”, C:9, S:422, s.8.
- Yeniden Milli Mücadele, (14 Mart 1978), “Rusya Afrika’nın Boynuzuna İyice Yerleşti”, C:9, S:423, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (16 Mayıs 1978), “Fransa’nın Afrika Siyaseti”, C:9, S:432, s.11.
- Yeniden Millî Mücadele, (7 Haziran 1978), “Sovyetler’in Afrika’yı İşgal Planı”, C:9, S:435, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (7 Haziran 1978), “Afrika’da Batı’nın Boşalttığı Yeri Sovyet Emperyalizmi Dolduruyor”, C:9, S:435, s.9.
- Yeniden Milli Mücadele, (7 Haziran 1978), “Afrika’da Batı’nın Boşalttığı Yeri Sovyet Emperyalizmi Dolduruyor”, C:9, S:435, s.9.
- Yeniden Millî Mücadele, (14 Haziran 1978), “Batı, Afrika’daki Sovyet Yayılmasını Engelleyecek mi?” C:9 S:436 s: 9.
- Yeniden Milli Mücadele, (14 Haziran 1978), “Eski bir CIA ajanının açıklaması: Angola, CIA’nın aptallığından komünistleşti” C:9, S:436, s.2.
- Yeniden Milli Mücadele, (20 Haziran 1978), “Eritre Mücadelesi ve Afrika’nın Sonu”, C:9, S:437, s.11.
- Yeniden Milli Mücadele, (27 Haziran 1978), “Afrika İşgalinin Sovyet Yayılmasındaki Yeri” C: 9, S:438, s.9.
- Yeniden Milli Mücadele, (18 Mart 1980), “ABD ve Rusya Afrika’nın Boynuzunda Keskin Bir Hegemonya Mücadelesine Girdi”, C:11 S:528, s.11.
- ZÜRCHER, Erik Jan. (1998), Turkey A Modern History, I. B. Tauris Publishers, London-New York.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, the African continent has been a conflict zone of world and regional powers and a continent where power struggles have occurred. In this article, depending on the internal and external developments between the years 1970-1980, which events were followed in the journal about the African continent, what kind of publication policy was followed and the evaluations made in the journal against the developments were examined.

The Journal of Yeniden Milli Mücadele was published in 528 issues between February 3, 1970 and March 18, 1980. For this article, all issues of the Journal of National Struggle published between 1970 and 1980 were scanned and 98 articles about events on the African continent were examined. The keywords “Africa” were used to find the journal’s texts. In this study, the articles regarding Africa published in the Journal of the National Struggle were evaluated under the following themes: “Afrika için yeni tehdit: Sovyet Rusya, Çin ve Küba”, “Sovyet-Çin Rekabeti”, “İsrail ve Siyonizm meselesi”, “Kadim Sömürge Geleneği”, “Bağımsızlık Mücadeleleri”, “Bölgesel Konular” and “Türk Dış politikasına mesajlar”.

The purpose of the publication was to enlighten and shape public opinion in Turkey regarding developments in Africa. Considering the conditions of the period, it is seen that the journal closely followed the developments in Africa. When the pieces on Africa in the magazine are analyzed, it is evident that they represent the viewpoint of the movement that published the journal. Intellectually, the magazine condemned communism, Zionism, and capitalism, as well as Israel, the United States, France, and the Soviet Union. It has been observed that the “danger of communism” is regularly raised on the African agenda. The links behind the events in Africa were mentioned. Moreover, It was highlighted that African Muslim societies should work together to oppose imperialist powers.

The journal focuses on Africa’s old colonial legacy. Furthermore, it was observed that non-continental players gained strength in the new global order and began to take up positions in Africa, whereas African peoples remained trapped between two fronts, the East-West Bloc. The journal, which emphasizes Israel’s actions in African countries, is particularly focused on Uganda. In his journal articles, he also mentioned African leaders like Gaddafi and Idi Amin who worked with non-continental actors or defended their countries. However, the reactions to the white minority in Uganda and South Africa were brought together with the reader.

Finally, it should be emphasized that one of the most striking parts of the publications on Africa is the association of developments in the continent with Turkey. In the publications of the Journal of the Yeniden Milli Mücadele, which is reported to be close to the “right” sight in Turkey, it is seen that he looks at the events taking

place in Africa, mostly in terms of anti-communism, anti-Zionism and anti-capitalism and criticizes them. On the other hand, we see that the journal closely follows the power struggles and sensitive movements of world powers on the continent. By the way, in the journal publications that prioritize Turkey's political, social and economic security, they mention the possible threats to Turkey in the face of developments in Africa.

TÜRKİYE'S FOREIGN AID TO AFRICA UNDER THE AK PARTY: A CONSTRUCTIVIST ANALYSIS*

*AK PARTİ DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN AFRİKA'YA DIŞ YARDIMI:
KONSTRÜKTİVİST BİR ANALİZ*

Imam HISSEIN ALIO**

Abstract: Türkiye pursued a Western-centered foreign policy from 1923 to the beginning of the 2000s. However, in the early 2000s, the country attempted to restore the Ottoman heritage by turning East under the banner of Neo-Ottomanism. Türkiye's geopolitical and historical characteristics have played a strategic role in pursuing multifaceted foreign policy. Türkiye's relations with Africa improved throughout the 1990s, peaking during the Justice and Development Party's reign. Turkish-African relations have political, economic, military, and cultural dimensions. Foreign aid, on the other hand, is one of the most important components of Türkiye's soft power on the continent. Türkiye now implements humanitarian and development projects in more than 40 African countries through state and non-state entities such as TİKA and İHH.

Using constructivism, this study investigates the driving factors behind Türkiye's foreign aid to Africa during the JDP era. It argues that Türkiye's foreign aid to Africa is defined primarily by the country's humanitarian and benevolent identity, which can be traced back to the Ottoman State. Türkiye's status as the Ottoman Empire's heir and a member of the Islamic Cooperation Organization (OIC), along with 28 African countries, allows the country to interact with the continent on historical, social, religious, and cultural levels.

Keywords: Türkiye, Africa, Justice and Development Party, Foreign Aid, Constructivism.

Öz: Türkiye, 1923'ten 2000'li yılların başına kadar Batı merkezli bir dış politika izlemiştir. Ancak 2000'lerin başında ülke, Neo-Osmanlılık şiarıyla doğuya yönelerek Osmanlı mirasını canlandırmaya çalışmıştır. Türkiye'nin jeopolitik ve tarihsel özellikleri, ülkenin çok boyutlu dış politika izlemesinde stratejik bir rol oynamıştır. Türkiye'nin Afrika ile ilişkileri 1990'lar boyunca gelişerek Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde zirveye ulaşmıştır. Türk-Afrika ilişkilerinin siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel boyutları bulunmaktadır. Öte yandan Dış Yardım Türkiye'nin kitadaki yumuşak gücünün en önemli bileşenlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Türkiye, TİKA ve İHH gibi devlet ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla 40'tan fazla Afrika ülkesinde farklı insani yardım ve kalkınma projeleri yürütmektedir.

Bu çalışma, konstrüktivizmi uygulayarak, Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde Afrika'ya yaptığı dış yardımlarının arkasındaki faktörleri incelemeye çalışmaktadır. Buna göre makale, Türkiye'nin Afrika'ya yönelik dış yardımlarının, Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanan insanî ve hayırsever kimliği etrafında şekillendiğini öne sürmektedir. Türkiye'nin Osmanlı Devleti'nin varisi olması ve 28 Afrika ülkesinin de mensubu olduğu İslam İş Birliği Teşkilatı'na üye

* Geliş Tarihi: 30.11.2022, Kabul Tarihi: 30.05.2023. DOI: 10.54132/akaf.1212149

** Istanbul Commerce University, Graduate School of Foreign Trade, International Trade master's Program.
E-mail: imamhisseinalio@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7456-7136

olması, ülkenin kıta ile tarihi, sosyal, dinî ve Kültürel açıdan ortak noktalarda buluşmasına olanak sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Afrika, Adalet ve Kalkınma Partisi, Dış Yardım, Konstrüktivizm.

Introduction

Türkiye and Africa have a long history, but since 2002, particularly during the Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi), Türkiye's role in Africa has grown, and Africa has become one of the top priorities on Türkiye's foreign policy agenda. Türkiye's influence in Africa has evolved in numerous dimensions, most notably in politics, where it has sought to develop strong strategic partnerships and strengthen safety and stability, as evidenced by the country's initiatives in Sudan and Somalia. Military connections between Türkiye and Africa have also improved in recent years, with Türkiye establishing its first overseas military bases in Somalia in 2017. Later, Türkiye had military and defense industrial collaboration with a number of African countries, including Jibuti, Gambia, Mali, Moritania, Nijer, Nijerya, Senegal, Central Republic of Africa, Sudan, and Libya (Turhan, 2021/3: 478). Economically, Türkiye has been making efforts to expand trade volume with various African countries while also entering new markets. Through the Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA) and some international organizations such as the World Health Organization, Türkiye has implemented projects and operations in social, educational, environmental, agricultural, and healthcare domains across over 40 African nations. In fact, aid has been one of Türkiye's most effective softer power components in Africa (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs Official Website, 2022). Türkiye lays such a great focus on humanitarian aid because it sees it as both a humanitarian responsibility and a strategy for establishing a presence on the African continent. Another reason for Türkiye's active engagement with Africa is the country's historical, social, cultural, and religious ties with various countries, as the successor to the Ottoman Empire (Kavas, 2006). In fact, unlike the 35 states that gained independence after the Ottoman Empire fell, Türkiye is regarded as the Ottoman Empire's sole descendant and direct continuation (Yurdusev, 2010: 47).

There has been extensive research on Türkiye's foreign policy in Africa, such as those conducted by Çuhadar, Gürkaynak & Özkeçeci&Taner (2004), Kavas (2006), Özkan & Akgün (2010), Oba (2011), Özkan & Orakcı (2015), Wasuge (2016), Donelli (2017), Özkan (2018), Yahya Goudja (2021), and İnaç, Hadji & Benmansour (2022). However, limited research has been conducted to examine Turkish foreign policy towards Africa using a constructivist perspective. One such work is the analysis conducted by Yunus Turhan in 2021. Turhan investigated the impact of the identities of Turkish leaders on the country's foreign policy under the Justice and Development Party. Specifically, the author explored how the identities projected by Davutoğlu and Erdoğan over the past two decades have been translated into actual state practice.

The study sheds light on the importance of the construction of identities in shaping Türkiye's foreign policy towards Africa (Turhan, 2021/1: 1340). In his work titled "Turkey's Foreign Aid to Africa: An Analysis of the Post-July 15 Era," Yunus Turhan (2021/2) also investigated the determinants that influenced Turkish foreign aid behaviour in sub-Saharan Africa between 2013 and 2018. Specifically, he examined whether the presence or absence of Gülen-linked schools in recipient states had any agency in the allocation of Türkiye's aid flow. Turhan (2021/2: 795) found that Türkiye's foreign aid to Africa was primarily driven by humanitarian motives, and this commitment to humanitarian aid has remained consistent even after the events of July 15. Therefore, his study concludes that Türkiye's foreign aid to Africa has been characterized by a strong humanitarian orientation.

This study on the other hand, employs a constructivist approach to investigate the factors that have driven Türkiye's foreign aid to Africa during the JDP era. This work is the first to apply constructivism as a theoretical framework to examine Turkish foreign aid to Africa to date. The study aims to fill this gap by arguing that Türkiye's foreign aid to Africa is largely influenced by Türkiye's humanitarian and benevolent identity, which has historical roots in the Ottoman State. The study is structured into four distinct sections. The first section offers an overview of the theoretical underpinnings of social constructivism as a framework for analysing international relations. The subsequent section delves into an analysis of Turkish foreign policy, focusing on the interplay between ideological principles and pragmatic considerations. The third section of the study centers on an examination of the various determinants that have influenced Türkiye's approach to Africa during the Justice and Development Party era. Finally, the fourth section scrutinizes Türkiye's foreign aid policy towards Africa during the JDP era, encompassing an exploration of the key drivers, sectors, and overall impact of Türkiye's aid initiatives.

Social Constructivism as an International Relations Theory

The concept of Constructivism was originally introduced by Nicholas Onuf in his book titled "World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations" (1989), which encompassed various post-positivist viewpoints (Kurki vd., 2007: 183). Subsequently, Alexander Wendt further developed this theory and explored its connections to other approaches in his publication titled "Social Theory of International Politics" (1999) (Wendt, 1999: 90). However, a debate exists regarding whether constructivism should be categorized as a theory or an approach. Some scholars, like Onuf, view constructivism as a means of examining social reality, whereas Finnemore regards it as a social approach for explaining the nature of social life and change. Conversely, scholars such as Alexander Wendt consider constructivism as a theory that endeavours to explain international relations (Turhan, 2021/1: 1331)

As an international relations theory, constructivism places importance on the influence of socially constructed identities and interests in international relations, asserting that the global system is formed via repeated interactions among countries and other actors. It highlights the role of ideas, norms, and identities in shaping state behaviour. Constructivism posits that ideas, norms, and identities are shaped through historical, cultural, political, or social interactions among states and other actors. That is to say, ideas, norms, and identities are not inherent or fixed, but rather, are constructed through historical, cultural, political, or social interactions among actors. According to constructivism, state behaviour is not solely driven by material interests, but also by the ideas and norms that actors hold about appropriate behaviour in the international system (Wendt, 1999: 370). Therefore, unlike mainstream international relations theories such as Neorealism and Neoliberalism, which prioritize material forces such as power and interest, Constructivism emphasizes the significance of socially constructed processes of facts. Constructivism posits that social facts are determined by the meaning and value individuals assign to them, while anarchy is shaped by states' beliefs and attitudes (Wendt, 1992: 391-396). Nonetheless, the emphasis on socially constructed facts in Constructivism should not be understood as the only factor in international politics. Rather, the point here is that socially created facts, like material forces, play a role in determining international politics.

In the context of Türkiye's foreign aid to Africa, constructivism offers insights into the role of socially constructed identities and norms in shaping state behaviour. Türkiye's humanitarian and benevolent identity, which can be traced back to the Ottoman State, reflects the ideas and norms that Türkiye holds about appropriate behaviour in the international system. As a constructivist theory suggests, state behaviour is not solely driven by material interests, but also by socially constructed processes of facts, including ideas, norms, and identities. Therefore, Türkiye's foreign aid to Africa can be seen as a reflection of its identity and the norms it holds, which emphasize the importance of humanitarian assistance and benevolence.

Turkish Foreign Policy Between Ideology and Realpolitik

To gain a comprehensive understanding of the impact of Ankara's African policy, one must consider Türkiye's broader shift in foreign policy during the JDP era. With this, this section will briefly discuss the structure of Turkish foreign policy. The emphasis on the relationship between ideology and realpolitik in Turkish foreign policy is due to the ongoing debate about Türkiye's policy and its ideological motivations, which often neglects the political and economic realities that force Türkiye to take certain positions for the past decade. The JDP's foreign policy appears to be guided by ideological considerations such as Neo-Ottomanism or Islamic humanitarianism, but it is important to recognize that practical concerns ranging from energy security to national security also shape Türkiye's policy choices, particularly given the country's sensitive geopolitical position. This suggests a complementary relationship between

ideology and practical concerns. As Türkiye was compelled by all these factors to emerge as a significant player both regionally and globally. However, this is also made possible by new developments in the post-Cold War era, including globalization and increasing interdependence among nations, which shrunk the world. Therefore, Türkiye must interact both locally and globally to achieve economic progress, maintain security, and fully use the potential of its vibrant population. This Turkish foreign policy approach raises the question of whether the country has abandoned the traditional Western alliance in favour of the Middle East and the Islamic world (Walker, 2007: 32).

However, before going more deeply, it may be vital to explain the framework within which this new perspective on foreign policy is taking shape. First, the end of the cold war forced Türkiye to adopt a new global order, which was put to the test in 1991 and 1992 during the first Gulf War. In addition to liberating Kuwait from Iraqi occupation, the United States involved in the war with Iraq due to the need to build a new global order, which emerged as a key slogan following the end of Cold War. The Middle East, the Balkans, the Caucasus, Russia, Central Asia, and the rest of the world, including China and Africa, have all been battling a new kind of global order in terms of economic, political, social, and geopolitical factors, among others. However, this new global order never materialized. Then, on 9/11, the already chaotic situation was turned upside down, forcing the United States—the world's only remaining superpower—to take actions that have altered the course of history for more than ten years, affecting every nation, including Türkiye (Hadji vd., 2022: 152). The United States has evolved into a more security-oriented superpower, in addition to relying on soft power components for sustaining peace and security. In contrast, in Europe, there existed an atmosphere of ambiguity with regards to future, identity, and the size and scope of the enlargement. In Türkiye's eyes, Europe still represents a power that is unsure of its future and its multi-culturalism. Despite this, Türkiye maintains a strong relationship with Europe due to historical, economic, and geographical reasons. Historically, Europe is viewed as a symbol of modern civilization by Türkiye. Economically, Europe is a vital economic partner for Türkiye as it represents over half of the country's foreign investment and most of its profitable foreign trade. Geographically, Türkiye wants to be part of every European organization due to its geographical proximity to continent (Walker, 2007: 35). Russia, on the other hand, was making an effort to re-establish itself as a global superpower since the idea of Russia as a great power remained. Russia was dealing with internal economic and political issues from 1990 to the beginning of 2000, but with Putin, it has become an important global actor. The 2008 Russo-Georgian War was an example of such transformation. Then there was China, India, Brazil, and the other emerging economies (Özkan-Akgün, 2010: 542).

In this context, Türkiye rapidly moved into the post-cold war era, embracing globalization in many ways while also addressing problems in the region around it. Türkiye's foreign policy started to adopt a new outlook in terms of substance and style. In recent times, certain policies have taken precedence, such as proactive and rhythmic diplomacy, zero problems with neighbours, and more. These elements are significant for the style of Turkish foreign policy, as policymakers aim to tackle issues through engagement, dialogue, and other soft power methods rather than confrontation (Anaz-Akman, 2017: 307). In terms of substance, there has been a significant shift in Türkiye's perspective on global issues. In dealing with these issues, Türkiye's power is determined by a variety of variables and invariables, including the country's history and geopolitical position, both of which have a considerable impact on the formulation of Turkish foreign policy. As the sole heir and direct continuation of the Ottoman Empire, Türkiye has a long-standing presence in the region and maintains deep connections with several communities in the Balkans, the Middle East, North Africa, and Central Asia. These factors, encompassing issues of identity, historical relationships, and cultural associations, play a vital role in determining international relations today (Yurdusev, 2010: 47). Türkiye's geopolitical status, as it is physically placed on several continents, is strongly tied to energy and security challenges, the two most crucial security issues for the country. Furthermore, factors such as the Turkish population, economy, democracy, and non-governmental organizations (NGOs) form a dynamic environment, in contrast to the country's status in the 1980s and 1990s, when it faced globalization and the end of the Cold War. As a result, one could argue that Türkiye's geopolitical and economic realities drove it to play an active role not just in its own region, but also on a global scale (Oba, 2011). Identity plays a crucial role in Turkish foreign policy. Throughout history, the Turkish identity has been characterized by an ongoing struggle between eastern and western ideologies. Analysis of Mustafa Kemal's detachment from the Middle East, Turgut Özal's reengagement with the Middle East, and Türkiye's cold war alliances have consistently foregrounded the interplay between identity and ideology. As Turkish foreign policy is predominantly influenced by three main identities: official, led by Kemalists and secular groups; Islamist state identities, led by the conservative circle; and international developments that are imposed on the state by external actors (Çuhadar&Gürkaynak-Özkeçeci&Taner, 2004: 44).

Determining Factors of Türkiye's African Policy Under The JDP

As point out by the chief architect of Turkish foreign policy, former foreign minister, and prime minister Ahmed Davutoğlu, one of the main reasons for Türkiye's involvement with Africa is the desire to become a regional and global actor in the midst of "the rapid stream of history." As a rising power, Türkiye intends to take an active role in changing the course of history rather than being a passive observer. While doing so, Türkiye should combine soft and hard power. This means that state and non-state actors should work together. Ahmet Davutoğlu (2009-2014) also

emphasizes Türkiye's geopolitical and historical characteristics as a strategic depth for the country to become a world player and thus adopt a foreign policy that is not limited to the Western sphere but also includes the Eastern world, including Africa. In this regard, Türkiye began to look east with the goal of restoring Ottoman heritage under the banner of Neo-Ottomanism, particularly after being rejected by the EU (Donelli, 2017: 70).

The period from the 1950s to the end of the Cold War was the lowest point in Türkiye-Africa ties; however, after being isolated by Western powers concerning the Cyprus crisis in the 1970s, Türkiye turned to the Non-Aligned Movement and African states. Türkiye's endorsement of what is known as the 'Opening up to Africa' plan, which was first introduced in 1998 by the ex-Minister of Foreign Affairs, İsmail Cem, who was a neo-Ottomanist, was a turning point in the bilateral relationship. The policy, however, did not witness effective implementation until the early 2000s when the Justice and Development Party (JDP) assumed power and adopted an eastern-oriented multifaceted foreign policy (Turhan, 2021/1: 1335). In this regard, Türkiye's engagement with Africa can be categorized into five stages (each characterized by a unique level of comprehension towards the continent), with the first stage occurring from 2002 to 2005 when the JDP party came to power and designated 2005 as the "Year of Africa." During this stage, Turkish officials supported Africa's economic and political development and held lower-level meetings with African leaders in various locations. During the second stage of Türkiye's African policy under the JDP regime, spanning from 2005 to 2008, the focus was on diversifying the bilateral relationship, particularly in the areas of politics and the economy. The relationship progressed faster than anticipated, and both parties gained familiarity with one another, particularly with countries sharing historical or religious ties, such as Sudan, Egypt, and Somalia. Notably, the first Türkiye-Africa Summit was held during this phase (Özkan, 2018: 567). The third phase started with the 2008 summit and lasted until Prime Minister Recep Tayyip Erdoğan's visit to Somalia in August 2011. During this period, Türkiye opened several embassies in various African countries, and bilateral trade expanded sixfold, from \$3 billion in 2000 to about \$23 billion in 2012. This phase represents a multifaceted aspect of the bilateral relations (Özkan-Orakçı, 2015: 345). The fourth phase, which began with Prime Minister Erdoğan's visit to Somalia in August 2011 and continues to the present day, marks a shift towards a more politically oriented relationship. During this period, Türkiye sought to establish new strategic allies and partners while promoting security and stability in African countries such as Sudan and Somalia (Yahya Goudja, 2021: 122). During this period, Türkiye actively participated in various areas such as economic ties, humanitarian and development aid, and educational and cultural exchanges with Africa. As a result, Türkiye has emerged as a significant player in Africa, alongside other major powers such as the EU, Spain, Norway, the UK, and the US, thereby gaining a pivotal position that cannot be ignored by these nations (Wasuge, 2016: 6). Türkiye-Africa relations entered the fifth phase at the end of 2014, when relations were "normalized" and institutionalized. This period

is especially important for establishing a more systematic approach and building on previous successes. First and foremost, the second Türkiye—Africa Partnership Summit, which took place in Equatorial Guinea in November 2014, set the path for a full normalization of the relations, and so addressed some serious concerns and doubts regarding Türkiye’s sincerity in the continent. Second, the phase has greatly contributed to the strengthening and broadening the relationships. Most importantly, it was during this period that institutions such as the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB), the Presidency of Religious Affairs (Diyanet İşleri Başkanlığı), the Turkish Cooperation and Coordination Agency (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı), and even Turkish Airlines (Türk Hava Yolları) as a company entered the continent and began active operations. The trend has directly contributed to Türkiye’s efforts to expand and diversify its relations with the continent (Özkan, 2018: 568). Overall, the Türkiye-Africa relations have progressed significantly over five phases since the JDP took power in 2002. As time passed, new actors and institutions from both sides have actively participated in the process, resulting in the normalization of relations in many fields. As a result, the Türkiye-Africa relationship can now be considered fully developed, and Türkiye has become an established partner with Africa rather than a “new” entrant.

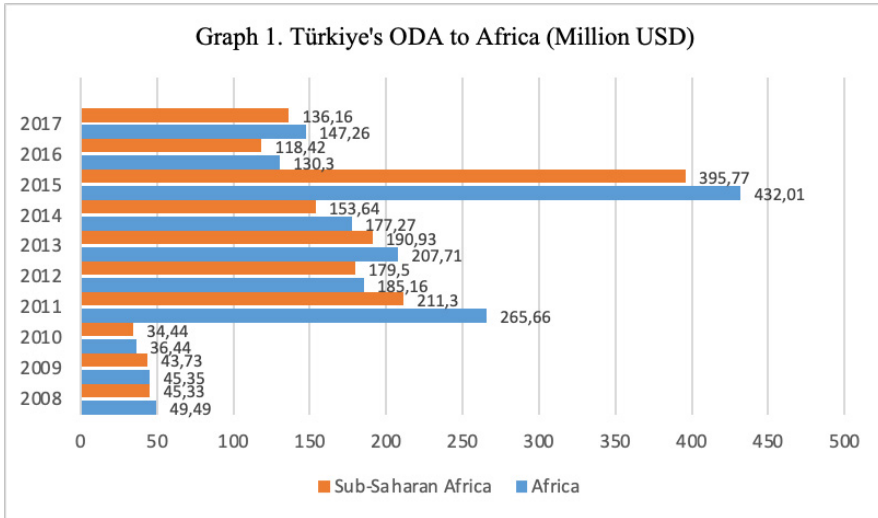
Türkiye’s Foreign Aid in Africa During the JDP Era

The Republic of Türkiye provided foreign aid to Africa for the first time in 1985, when the country offered a 10 million US dollar aid package, consisting of food aid, to six African nations (Guinea, Mauritania, Somalia, Sudan, Senegal, and Gambia) through the State Planning Organization (Devlet Planlama Teşkilatı) (Turhan, 2021/2: 797). However, during the JDP era, Türkiye’s foreign aid to the continent took a new turn, particularly after 2004, when Turkish non-state organizations entered the picture. The transformative changes that took place in Türkiye’s economic, social, and political development after JDP rose to power in 2003 have further strengthened the role of Turkish NGOs and civil society in Africa and worldwide. Notably, the total number of Turkish NGOs rose by 150% (from 61,000 to 97,578) in 2013. Therefore, as a result of Türkiye’s increasing engagement in Africa, Turkish non-governmental organizations (NGOs) started to gain an important place in the continent. In fact, non-state Turkish organizations collaborate with state entities to execute a range of projects throughout the continent. For instance, İHH, which is widely regarded as the largest and most prominent Turkish NGO in providing humanitarian aid globally, collaborated with TİKA to execute diverse projects in Africa, including establishing agricultural schools in Gambia in 2012 and Somalia in 2013 (Siradag, 2015: 10-17).

Türkiye continues to support Africa through Turkish state and non-state organizations including but not limited to Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), the Humanitarian Relief Foundation (İHH), Turkish Religious Foundation (Diyanet İşleri Başkanlığı), the Disaster and Emergency Management

Presidency (AFAD), Yunus Emre Institute, Maarif Foundation, Anadolu Agency, and Turkish Airlines (Türk Hava Yolları). TİKA, for instance, currently operates 22 Program Coordination Offices across the continent. Established in 1992 and later transformed into a global relief organization in 2003, TİKA now works in more than 40 African countries on a variety of projects and initiatives in the fields of social welfare, education, environmental preservation, agricultural development, and healthcare. Turkish Airlines, on the other hand, has played a critical role in improving relationships with the continent by offering direct flights from Istanbul to numerous capitals and significant cities. While Türkiye scholarships awarded by the Presidency for Turks Abroad and Related Communities (YTB) to African students are expected to have a multiplier effect in strengthening Türkiye's African relationships in the long run. As Türkiye has provided undergraduate, graduate, and doctoral scholarships to over 15,000 African students since 1992 (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs Official Website, 2022). Türkiye's state and non-state organizations have not only increased Türkiye's presence on the continent but have also improved Türkiye's image in the eyes of other nations and cultures. In short, Türkiye sees supporting Africa as a moral obligation and has so provided direct development assistance to a number of African countries (Anaz-Akman, 2017: 308). As previously stated, Turkish aid operations intensified during the 2000s, and the country began to provide foreign aid to Africa. Türkiye provided \$383 million in 2014, one-third of its total development assistance to Sub-Saharan African countries (Hadji vd., 2022: 156). Furthermore, Türkiye has been extending assistance to African countries through global aid agencies such as the World Health Organization, the Red Crescent, and the World Food Program (WFP). For example, more than 7.5 million USD has been contributed to diverse African countries through these organizations. These aids have primarily been employed to address environmental issues and natural disasters such as droughts and floods (Özkan, 2018: 571). According to OECD DAC data, as shown in Graph 1, Türkiye's Official Development Assistance (ODA) to the Africa rose significantly from around 50 million USD in 2008 to 147 million USD in 2017. ODAs to the continent saw one-year increases in 2011 and 2015 due to the emergency and humanitarian aid given to Somalia, which totalled US\$ 93 million in 2011 and US\$ 314 million in 2015. However, the total amount of ODA provided to the continent between 2008 and 2017 was approximately 1.9 billion USD (OECD, 2022).

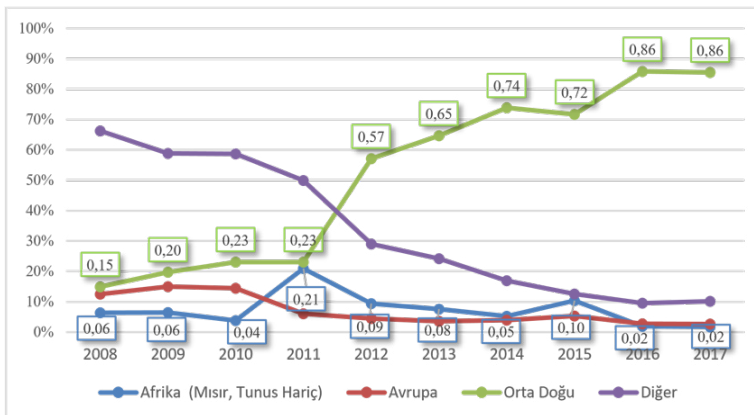

Source: (Oruç, 2022: 117).

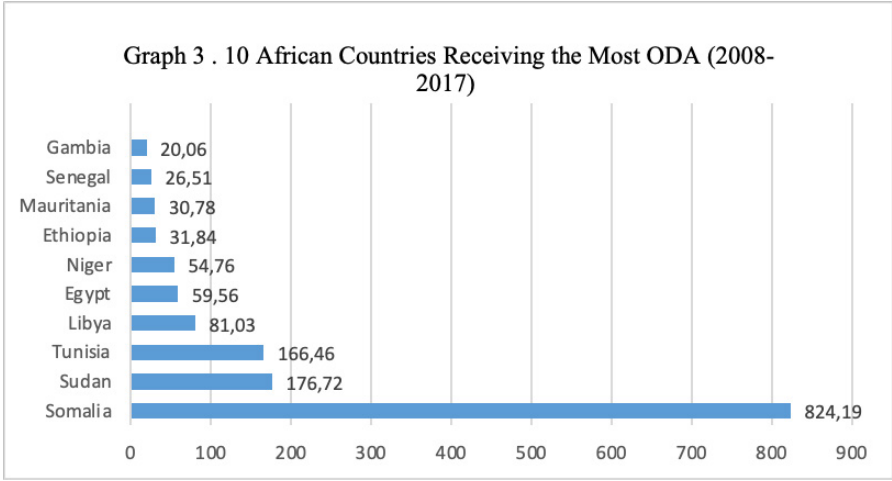
When looking at the distribution of aid within the continent, more than 90 percent of Türkiye’s ODAs go to Sub-Saharan African countries. This shows that Türkiye is observing the imbalance in the continent against Sub-Saharan Africa and accordingly directing its aid to this region. Despite the positive picture painted by aid over the years, the same cannot be said for the African continent’s share of Türkiye’s total ODA. As shown in Graph 2, while the share of African countries in Türkiye’s total ODA was 6.34 percent in 2008, this ratio is gradually decreasing, except for one-year increases due to aid provided to Somalia in 2011 and 2015. The reason for this was that, following the Syrian crisis, Türkiye directed most of its aid to Syrian refugees.

Graph 2. Regional Distribution of ODAs Made by Türkiye

Source: (Oruç, 2022: 118).

When looking at the countries that receive the most aid on the African continent, as shown in Graph 3. Somalia and Sudan come first with a significant difference, despite the cumulative aid given to continental countries between 2008 and 2017. These two countries received most of the aid during these years because they were in emergency and humanitarian situations.

Source: (Oruç, 2022: 119).

Based on the data presented above, one can conclude that Ankara's relationship with the African continent is primarily centered on foreign aid, particularly humanitarian assistance, which Türkiye views as both a humanitarian obligation and an entry point into the continent (Hadji vd., 2022: 158). Foreign aid is also an important component of Türkiye's soft power strategy on the continent, considering that Türkiye, as the Ottoman empire's heir, has profound historical, social, cultural, and religious ties with many African countries (Ali, 2011: 65).

Conclusion

Türkiye began seeking a new role in global politics in the 1990s, following the end of the Cold War. However, due to a plethora of domestic political crises, Ankara has been unable to form a comprehensive foreign policy with the rest of the world. In the late 1990s, after being denied membership by the European Union, Türkiye looked for new partnerships outside of the Western world by renewing ties with the Middle East and regions that were once under Ottoman control, such as Africa, the Balkans, and Central Asia. Therefore, Türkiye began to develop a comprehensive binary foreign policy with Africa, especially with African countries with deep historical ties to Türkiye. However, Türkiye's modest opening plans have become

more apparent since the Justice and Development Party took power in 2002, as there has been massive transformation in many fields, including economy and politics.

Foreign aid, on the other hand, has been regarded as one of the most important components of Türkiye's soft power strategy in Africa. Recent data show that Türkiye's Official Development Assistance (ODA) to the African continent increased dramatically from around 50 million USD in 2008 to 147 million USD in 2017. The main destinations of Türkiye's ODA are Somalia, Sudan, Tunisia, Libya, Egypt, Niger, Ethiopia, Mauritania, Senegal, and Gambia, respectively. Türkiye supports Africa through state and non-state organizations such as Turkish Cooperation and Coordination Agency (TİKA), Humanitarian Relief Foundation (IHH), Turkish Religious Foundation (Diyanet İşleri Başkanlığı), Disaster and Emergency Management Presidency (AFAD), Yunus Emre Institute, and Maarif Foundation, among others. These organizations have not only increased Türkiye's presence on the continent but have also improved Türkiye's image in the eyes of other nations and cultures. Türkiye, which regards humanitarian aid as a humanitarian obligation to the continent with which it has a common historical, social, cultural, and religious background, has made a direct contribution to the development of many African countries. Constructivism, as an international relations theory, attempts to explain the relationships between countries by highlighting the role of norms, identities, discourse, ideas, and values in the relationship. Constructivism posits that the social dimension of the international system holds greater significance than the material dimension. This social dimension is constructed and molded by the ideas, norms, and values that are shared by individuals or groups within a specific temporal and spatial context.

Constructivism, therefore, rejects the one-sided material focus advocated by Realism and Liberalism. In this regard, Türkiye's foreign aid to Africa can be seen as an expression of its identity as a responsible and humanitarian actor, reflecting its historical legacy and cultural norms of providing aid and assistance to those in need. Therefore, a constructivist approach can provide insights into how Türkiye's identity as a humanitarian actor has influenced its foreign policy behaviour towards Africa and shed light on the broader role of identity and norms in shaping international relations. In this way, Türkiye's foreign aid to Africa is not solely driven by material interests, but also by the ideas and norms that actors hold about appropriate behaviour in the international system.

This article's findings suggest the need for further studies to explore the role of identity and norms in shaping Türkiye's foreign policy towards Africa, specifically its foreign aid efforts. A constructivist approach could be employed to investigate how Türkiye's identity as a humanitarian actor has been constructed and contested in

different contexts, and how this has influenced its foreign policy behaviour towards Africa. Future research could also focus on exploring the extent to which Türkiye's foreign aid has been driven by its identity as a humanitarian actor and how this identity has evolved over time. Furthermore, comparing, and contrasting Türkiye's approach to foreign aid with other rising powers in the global South, such as China and India by using constructivism, could provide valuable insights into their respective strategies and motivations. Such research would contribute to the broader debates in international relations theory and shed light on the complex dynamics of Türkiye's foreign policy in the African context. Türkiye, as a unique country with a natural geopolitical position and a historical background with both the Eastern and Western worlds, serves as a model for many African countries not only in terms of economy and democracy, but also as a rising power among Muslim countries.

REFERENCES

- ALI, Abdirahman (2011), "Turkey's Foray into Africa: A New Humanitarian Power?" *Insight Turkey*, pp. 65- 73.
- ANAZ, Necati & AKMAN, Emre (2017), "Turkey's Soft Power Capacity: Geopolitics of Aviation and The Turkish Airlines", *The Arab World Geographer*, pp. 303-316.
- ÇUHADAR&GÜRKAYNAK, Esra & ÖZKEÇECİ&TANER, Binnur (2004), "Decision-making Process Matters: Lessons Learned from Two Turkish Foreign Policy Cases", *Turkish Studies*, pp. 43-78.
- DONELLI, Federico (2017), "Features, Aims and Limits of Turkey's Humanitarian Diplomacy", *Central European Journal of International & Security Studies*, pp. 38- 58.
- DUNNE Tim, KURKI Milja & SMITH, Steve (2007), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, Oxford University Press, Oxford.
- İNAC, Hüsamettin, HADJI, Aymene & BENMANSOUR, Younes (2022), "The Prospect for Turkish Foreign Policy in Africa Under AK Party Governments", *Afro Eurasian Studies*, pp. 148-164.
- KAVAS, Ahmet (2006), "Osmanlı-Afrika İlişkileri" <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/383/osmanli-afrika-iliskileri> (Accessed on 20th November 2022).
- OBA, Ali, E. (2011) "Türk Diplomasisi ve Afrika" <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/1359/turk-diplomasisi-ve-afrika> (Accessed on 20th November 2022).
- OECD (2022), "Turkey", In *Development Co-Operation Profiles*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/714276e8-en> (Accessed on 20th November 2022).
- ORUÇ, Ali (2022), "Türkiye'nin Afrika Stratejisinin Dış Ekonomik İlişkiler Bağlamında Değerlendirilmesi ve Öneriler", Cumhurbaşkanlığı, Strateji ve Bütçe Başkanlığı, İSEDAK ve Ulusal Kalkınma İş Birliği Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ÖZKAN, Mehmet (2018), "Turkey in South—South Cooperation: New Foreign

- Policy Approach in Africa”, Vestnik Rudn: International Relations, pp. 565-578.
- ÖZKAN, Mehmet & AKGÜN, Birol (2010), “Turkey’s Opening to Africa”, The Journal of Modern African Studies, pp. 525-546.
- ÖZKAN, Mehmet & ORAKCI, Serhat (2015), “Viewpoint: Turkey as a “Political” Actor in Africa – An Assessment of Turkish Involvement in Somalia”, Journal of Eastern African Studies, pp. 343-352.
- REPUBLIC OF TÜRKİYE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OFFICIAL WEBSITE (2022), “Afrika Ülkeleri ile İlişkiler” <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-afrika-iliskileri.tr.mfa> (Accessed on 20th November 2022).
- SIRADAG, Abdurrahim (2015), “Benevolence or Selfishness: Understanding the Increasing Role of Turkish NGOs and Civil Society in Africa”, Insight on Africa, pp. 1-20.
- TURHAN, Yunus (2021/1), “Turkey’s Foreign Policy to Africa: The Role of Leaders’ Identity in Shaping Policy”, Journal of Asian and African Studies, pp. 1329–1344.
- TURHAN, Yunus (2021/2), “Turkey’s Foreign Aid to Africa: An Analysis of The Post-July 15 Era”, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, pp. 795-812.
- TURHAN, Yunus. “Türkiye Sahra-Altı Afrika İlişkileri: Ekonomik Ortaklıktan Stratejik Ortaklığa”. İçinde: Kalaycı, Rıdvan ve Akdoğan, İsmail 21. Yüzyılda Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri ve Büyük Güçlerle İlişkileri, (Orion Kitapevi Yayınları, 2021/3), pp. 463-484.
- WALKER, Joshua W. (2007) “Learning Strategic Depth: Implications of Turkey’s New Foreign Policy Doctrine”, Insight Turkey, pp. 32–47.
- WASUGE, Mahad (2016), “Turkey’s Assistance Model in Somalia: Achieving Much with Little” <http://www.heritageinstitute.org/wp-content/uploads/2016/02/Turkeys-Assistance-Model-in-Somalia-Achieving-Much-With-Little1-1.pdf> (Accessed on 20th November 2022).
- WENDT, Alexander (1992), “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, International Organization, pp. 391-425.
- WENDT, Alexander (1999), Social Theory of International Politics, Cambridge University Press, Cambridge.
- YAHYA GOUDJA, Oumar (2021), “Afrika’nın Değişen Jeopolitiğinde Türkiye’nin Rolü”, Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi, pp. 115-123.
- YURDUSEV, Nevzat (2010), “Osmanlı Mirası ve Türk Dış Politikası Üzerine”, Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri, 11 Mart 2010, Dinçer, Özdal, & Necefoğlu, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Publication, Ankara, pp. 47-54.

DON JUAN MANUEL'İN ESERLERİNDE İSLÂM KÜLTÜRÜ VE MÜSLÜMANLAR*

ISLAMIC CULTURE AND MUSLIMS IN THE WORKS OF DON JUAN MANUEL

Enes ŞANAL**

Öz: Çok yönlü bir âlim ve renkli bir entelektüel kişilik olarak dikkat çeken Don Juan Manuel (ö. 1348), Ortaçağ Avrupası'nda Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin yoğunlaştığı bir devirde İber Yarımadası'nda yaşadı. Ortaçağ İspanyasının önde gelen entelektüel simalarından biri olan Don Juan Manuel, edebiyat, tarih, teoloji ve siyaset bilimi gibi konularda eserler verdi. O, eserlerinde siyasi ve ahlaki dersler içeren anlatıların yanı sıra devlet yönetimi ve tarih gibi temalar işledi. Özellikle XIII. asırda Endülüs'ün en büyük şehirlerinin Hristiyanların eline geçmesinden sonra hala ciddi bir Müslüman nüfusun varlığını sürdürdüğü Kastilya topraklarında yaşayan Don Juan Manuel, çok dinli ve çok kültürlü Kastilya toplumunun bir üyesi olarak Müslümanlarla bir arada yaşayarak zamanla onları daha yakından tanıma imkânı buldu.

Tarihçi, edebiyatçı, siyaset bilimci ve diplomat olan Don Juan Manuel, farklı konularda kaleme aldığı bazı eserlerinde İslâm kültürü ve Müslümanlar hakkında birtakım bilgilere yer verdi. Bu çalışmanın amacı Don Juan Manuel'in edebiyat, tarih ve siyaset gibi konularda kaleme aldığı eserlerdeki İslâm kültürü ve Müslümanlara dair bilgileri tespit edip onun İslâm ile ilgili düşüncelerini açıklamaktır. Çalışmada Don Juan Manuel'in İslâm tasavvurunun yanı sıra kendisinden önce Ortaçağ İspanyası'nda yaşayan Hristiyan âlimlerin İslâm hakkındaki görüşleri karşılaştırılacak, söz konusu Hristiyan filozof, teolog ve yazarlarla düşünce yapısı bakımından ne gibi benzerliklere ve farklılıklara sahip olduğu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Don Juan Manuel, İspanyol Edebiyatı, İslâm Edebiyatı, İspanya, Endülüs.

Abstract: Don Juan Manuel (d. 1348), who attracted attention as a versatile scholar and colorful intellectual personality, lived on the Iberian Peninsula at a time when Muslim-Christian relations were intensifying in medieval Europe. This Spanish figure, one of the most important scholars in the history of medieval Spain, wrote work on subjects such as literature, history, theology and political science. In his works, he worked on themes such as state administration and history, as well as narratives containing political and moral lessons. Don Juan Manuel, who lived the lands of Castile, where a significant Muslim population continued to exist after it was conquered by Christians in the thirteenth century, had the opportunity to get to know Muslims better over time as a member of the multi-religious and multi-cultural Castilian society.

Don Juan Manuel, a historian, literator, political scientist and diplomat, included some information about Islamic culture and Muslims in his works on different subjects. The aim of this study is to identify the information about Islamic culture and Muslims in the works written by Don Juan Manuel on subjects such as literature, history and politics and to explain his perception of Islam. In addition,

* Geliş Tarihi: 18.04.2023, Kabul Tarihi: 31.05.2023. DOI: 10.54132/akaf.1285050

** Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: enes.sanal@ikcu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-7603-490X

in this study it will be discussed what similarities and differences the Spanish scholar had from the Christian philosophers, theologians and writers before him in terms of mentality by comparing Don Juan Manuel's Islamic vision with the Islamic vision of Christian scholars who lived in medieval Spain in previous years.

Keywords: Don Juan Manuel, Spanish Literature, Islamic Literature, Spain, al-Andalus.

Giriş

Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethini takip eden asırlarda İber Yarımadası'ndaki Hristiyanlar gerek askeri ve siyasi mücadeleler gerekse gündelik hayatta Müslümanlarla yoğun bir etkileşim sürecine girdiler. Dinler ve medeniyetler arası bu etkileşimin başlamasından kısa bir süre sonra bazı Hristiyanlar aynı sosyal mekânı paylaştıkları Müslümanların kültürüne ve Arapça'ya ilgi duymaya başladılar. Söz konusu etkileşim süreciyle birlikte özellikle IX. asırda İslâm kültürünün Hristiyanlar üzerinde etkisini artırmasıyla Hristiyanların İslâmî gelenekleri benimsemeye başlaması, Kurtubalı Alvarus (ö. 861) gibi Endülüs'te yaşayan devrin bazı gelenekçi Hristiyanların arasında rahatsızlık uyandırdı (Alvaro de Cordoba, 1852: 553-556). X. asırda Endülüs'te İslâm'a yönelik ilgi artarken Reconquista hareketinin yoğunluk kazandığı XI. asırdan XIII. asra kadar geçen süreçte Endülüs ile Hristiyan İspanya arasındaki siyasi ve askeri gerilim zaman zaman yükselirken Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki kültürel alışveriş mütemediyen devam etti. Söz konusu etkileşim toplumlar ve kültürler arası boyutta kalmamış, Endülüs'ün fethini takip eden asırlardan itibaren Kurtuba, İşbiliye, Tuleytula gibi Endülüs şehirleri, seçkin âlimleri ve zengin kütüphaneleriyle önemli birer kültür merkezi haline gelmiş, Hristiyan kültür muhitlerini etkisi altına alacak kadar gelişme göstermiştir. Bu merkezlerden birisi olan ve İslâm dünyasında farklı bilim dallarında kaleme alınmış el yazmalarının yer aldığı zengin kütüphanelere ev sahipliği yapan Tuleytula (Toledo) şehrinin 1085 yılında Hristiyanların eline geçmesinden yaklaşık kırk yıl sonra Toledo Tercümanlar Okulu'nda Arapça'dan Latince'ye tercüme faaliyetlerinin başlamasıyla İslâm bilim ve kültürünün İber Yarımadası ve Avrupa'daki resepsiyon süreci hızlanmıştır (Gonzalez, 1997: 87-106).

Geç Ortaçağ'a gelindiğinde Endülüs'ün kuzeyinde Hristiyan idaresi altında yaşayan bazı Hristiyan teologlar, filozoflar, edipler ve tarihçiler İslâm kültürüne duydukları ilginin bir nişanesi olarak farklı konularda kaleme aldıkları eserlerinde bu kültürün unsurlarına yer vermeye başladılar. Toledo Başpiskoposu Rodrigo Jimenez de Rada'nın (ö. 1247) tarih alanında kaleme aldığı eserlerinde İslâm dini ve kültürüne dair tafsilatlı malûmat vermesi bir örnek teşkil ederek ilerleyen yıllarda yarımadadaki diğer bazı âlimler tarafından telif edilen eserlerde aynı yöntem takip edildi. İslâm kültürüne derin bir ilgisi bulunan Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso (1252-1284) devrinde kralın himayesinde daha önce İslâm dünyasının farklı bölgelerindeki Müslüman âlimler tarafından muhtelif bilim dallarında kaleme alınmış İslâm

eserlerinin Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilmiş ve daha sonraki yıllarda bu eserlerden ilhamla Hristiyanlar tarafından bilimsel eserler hazırlanmış, böylelikle İslâm kültürü yarımada daha geniş çevrelerce tanınmıştı (Harvey, 1977: 109-117).

Hayatı, eserleri ve İslâm hakkında görüşlerini tanıtmayı amaçladığımız Don Juan Manuel'in amcası olan X. Alfonso, Kastilya sarayındaki farklı dinlere ve milletlere mensup âlimleri astronomi, astroloji, gemoloji, teoloji ve edebiyat gibi sahalarda kaleme alınmış Arapça eserleri Kastilyaca'ya tercüme etmeleri amacıyla himaye etmiştir. (Santoyo 2004, 55-58) İslâm bilimlerinin tercüme vasıtasıyla Avrupa'ya aktarım sürecinde XII-XIII. asırlarda başta Toledo olmak üzere İber Yarımadası'nın muhtelif şehirlerinde Arapça'dan Latince'ye yapılan tercüme çok önemli bir yer tutuyordu. X. Alfonso'nun Müslüman âlimlerce kaleme alınmış çalışmalara ilgi duyup birtakım Arapça bilimsel eseri Kastilyaca'ya tercüme ettirme girişimi İslâm bilimlerinin XIII. asırda İber Yarımadası'nda ilk kez yerel bir dilde tanınmasını sağladı. Latince'nin Kastilya topraklarındaki herkes tarafından bilinmiyor olması göz önünde bulundurulduğunda bu eserlerin Kastilyaca'ya tercüme edilmesi, İslâm bilimlerinin Kastilya'daki bilim çevrelerinde daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmasını kolaylaştırmak amacıyla böyle bir tercihte bulunduğu söylenebilir. Don Juan Manuel, İslâm bilimlerinin Kastilya topraklarında tanınmaya başladığı yıllarda böyle bir kültürel atmosferde dünyaya gözlerini açmıştı.

Don Juan Manuel'in Hayatı ve Yetiştığı Entelektüel Çevre

Ortaçağ İspanyol Edebiyatı'nın önemli temsilcilerinden olan Don Juan Manuel, 1282 yılında Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin bir arada yaşadığı Toledo yakınlarındaki Escalona'da dünyaya geldi. Kastilyalı asil bir aileye mensup olan Don Juan Manuel, Kastilya-Leon Kralı III. Fernando'nun torunu, X. Alfonso'nun ise yeğenidir. İki yaşında babasını kaybeden İspanyol âlim, tahsilini annesinin himayesinde devam ettirdi. Küçük yaşlardan itibaren tarih, hukuk, teoloji alanında tahsil gören Don Juan Manuel aynı zamanda Latince öğrendi. Ayrıca genç bir İspanyol olarak yaşadığı dönemin popüler aktivitelerden ata binmeyi, silah kullanmayı ve avcılığı öğrendi (Soler, 1932: 2). Gençliğinde Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudilerin birlikte varlığını sürdürdüğü çok dinli ve çok kültürlü bir ortamda yetişen Don Juan Manuel'in bazı Yahudi hocalardan dersler aldığı tahmin edilmektedir (Wallhead, 1947: 247). Onun doğduğu Escalona'nın bağlı olduğu Toledo şehri, Endülüs'teki İslâm ilmi birikimin özellikle XII-XIII. asırlarda Avrupalı Hristiyanlar tarafından Avrupa'ya yoğun şekilde taşındığı en önemli bilim ve kültür merkeziydi.

Don Juan Manuel, hayatının önemli bir kısmını Kastilya-Leon kralı olan amcası X. Alfonso'nun kültürel faaliyetlerinin de etkisiyle İslâm kültürünün kök salmaya başladığı Kastilya topraklarında sürdürdü. Gençlik yıllarından itibaren gerek kendisinin de iştirak ettiği düşünülen İber Yarımadası'ndaki Hristiyan devletlerin Benî Ahmer Devleti'ne karşı düzenlediği askeri seferler gerekse şahsi olarak Müslümanlarla yaşadığı resmi ve hususi münasebetler sayesinde İslâm dinine ve kültürüne dair

malûmat sahibi oldu. İber Yarımadası'ndaki Müslümanlarla olan münasebetlerinden edindiği malûmat ve tecrübenin onun eserlerine yansımış olduğu görülmektedir.

Don Juan Manuel'in Müslümanlarla olan tanışıklığı erken yaşlarından itibaren Gırnata Müslümanlarına karşı gerçekleşen askeri seferlerle başladı (Zimmerman, 1969: 6). Tıpkı Ortaçağ İspanyol tarihinin önemli siyasi figürlerinden Rodrigo Diaz de Vivar namıdiğer Cid'in yaptığı gibi onun da savaş zamanlarında Müslümanlara karşı mücadele ederken kimi zaman da bir Hristiyan'a karşı onlarla güç birliği yapmaktan geri durmadığı görülmektedir (Zimmerman, 1969: 6-7). Örneğin Murcia'nın Kastilya Kralı XI. Alfonso'dan ayrıldığını söyleyen İspanyol âlim Müslümanlarla müttefik oldu (Zimmerman, 1969: 7). Benî Ahmer Emiri III. Muhammed ile ittifak yapan Don Juan Manuel, XI. Alfonso'ya karşı düzenlenen askeri mücadelelerde yer aldı (Ruud, 2006: 432). Bunların haricinde onun hayatı boyunca Müslümanlarla olan yakın temaslarına dair Benî Ahmer Emiri I. Nasır, Aragon Kralı II. James, Kastilya Kralı XI. Alfonso, Aragon Kralı VII. Alfonso ve kendisinin şahsi mektuplarında birtakım anekdotlar mevcuttur (Zimmerman, 1969: 8).

Ortaçağ tarihi boyunca hem İslâm-Hristiyanlık ilişkilerinin hem de İslâm bilim ve kültürünün Batı medeniyeti ile etkileşiminin en verimli sonuçlar doğurduğu İber Yarımadası'nda yaşayan Don Juan Manuel'in zihin dünyasında İslâm'ın nasıl bir yere sahip olduğunun belirlenmesi büyük önemi haizdir. Reconquista hareketi neticesinde sırasıyla Kurtuba (1236), Mürsiye (1244) ve İşbiliye (1248) gibi Endülüs'ün en önemli kültür merkezlerinin Hristiyanların eline geçmesi bu şehirlerdeki ilmî ve kültürel birikimin Hristiyan İspanya'ya yayılmasını hızlandırdı. Başta Endülüs olmak üzere İslâm dünyasındaki muhtelif bilim havzalarında kaleme alınan Arapça bilimsel eserler XII. asırda ağırlıklı olarak Arapça'dan Latince'ye; XIII. asra gelindiğinde Arapça'dan Kastilyaca, Katalanca ve İbranice gibi dillere yapılan tercümele de önem kazandı. Arapça'dan Kastilyaca'ya tercümelerin ana merkezi Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso'nun sarayıydı (Harvey, 1977, 111). X. Alfonso himayesinde Arapça'dan Kastilyaca'ya bilimsel tercümelerin yapıldığı bu dönem İslâm bilimlerinin Kastilya topraklarındaki resepsiyon sürecinin en önemli merhalesi olarak göze çarpıyordu. Bilge lakaplı X. Alfonso'nun yeğeni olan Don Juan Manuel'in amcasının devrinde İslâm bilim ve kültürüne duyulan ilgiden ne ölçüde haberdar olduğu, onun eserlerinde yer verilen malumatın ışığında tespit edilmelidir. Endülüs/İslâm ilmî birikiminin başta Kastilya toprakları olmak üzere Hristiyan İspanya'da yarattığı etkinin Don Juan Manuel'in edebî eserlerine ne derecede yansıdığını tespit etmek XIII. ve XIV. asırlarda İber Yarımadası'ndaki İslâm-Hristiyan kültürel etkileşiminin boyutunu anlamak açısından büyük bir önemi haizdir.

Don Juan Manuel'in yaşadığı çağa kadar Hristiyan İspanya topraklarında farklı bilim dalları neşvünema bulmuş ve muhtelif konularda bilimsel eserler telif edilmişti. Don Juan Manuel'in faaliyet yılları İber Yarımadası'nda tıp alanında Arnau de Vilanova (ö. 1311), teoloji ve felsefede Ramon Llull (ö. 1316) ve Ramon Martí

(ö. 1292), tarih alanında Ramon Muntaner (ö. 1336) ve edebiyat alanında ise Hita Başrahibi Juan Ruiz (ö. 1350) çağıydı. XIII. asra kadar İber Yarımadası'nda Hristiyan idaresi altındaki bölgelerde aklî ve naklî bilimlerin gelişmesinde hiç şüphesiz başta Toledo olmak üzere İber Yarımadası'nın muhtelif şehirlerinde Arapça bilimsel eserlerin Latince, Kastilyaca ve Katalanca gibi Batı dillerine tercüme edilmesi etkili oldu. Nitekim bu tercüme faaliyetleri yarımada yaşayan Hristiyanlar tarafından daha önce bilinmeyen çok sayıda bilimsel eserin Kastilya ve Aragon gibi bölgelerde daha geniş okuyucu kitlesine tanıtılması gibi çok önemli sonuçlar doğurdu.

Endüslü âlimlerin eserlerinin yanı sıra Fas, Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi coğrafyalarda yaşayan Müslüman âlimlerin farklı bilim dallarında telif ettikleri eserler Endülüs'ün fethedildiği VIII. asırdan Don Juan Manuel'in yaşadığı XIII. asra kadar çeşitli yollarla Endülüs'e ulaştı. Yaklaşık dört asır İslâm idaresi altında kalan Toledo şehrinin Kastilya-Leon Krallığı tarafından ele geçirilmesiyle Hristiyanlar şehirdeki zengin Arapça el yazmalarına sahip kütüphanelere erişim imkânına sahip oldular. Sadece Müslüman âlimler tarafından kaleme alınan bilimsel eserleri değil aynı zamanda Avrupa'da tanınmayan antik dünyanın önemli âlimlerinin çalışmaları da bu kütüphanelerde mahfuzdu. Toledo Başpiskoposu Raymond de Sauvetat (ö. 1152) Müslümanlardan tevarüs eden bu yeni bilgi kaynağının değerini fark ederek ondan istifade etmek istedi. Bu amaç doğrultusunda o, Avrupalı âlimleri bu eserleri Arapça'dan Latince'ye tercüme etmeleri için Toledo'ya davet etti (Castro, 1971: 520). İngiltere, İtalya, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden Toledo şehrine gelen âlimler burada tıp, astronomi, astroloji, matematik, felsefe ve teoloji gibi alanlarda kaleme alınmış Arapça bilimsel eserleri Latince'ye tercüme ettiler. XII. asırda genellikle Arapça'dan Latince'ye yapılan tercüme yaygın olarak görülürken XIII. asra gelindiğinde Hristiyan tercümanlar İber Yarımadası'nın farklı şehirlerinde Müslüman âlimlerin eserlerini Latince'nin yanı sıra Katalanca ve İbranice dillerine tercüme süreci hızlandı. (Sarton, 1932: 561-569) Aynı asırda Kastilya topraklarında muhtelif bilim dallarında Müslüman âlimlerin Arapça eserleri Kastilyaca'ya tercüme edilmeye başladı.

X. Alfonso'nun himayesinde Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edilen eserler daha çok astronomi, astroloji, edebiyat ve teoloji alanında kaleme alınan çalışmalardı. İslâm dünyasında Müslüman âlimlerce hazırlanan yahut farklı dillerde kaleme alınıp Arapça versiyonları üretilen bazı edebi eserler kralın özel ilgisinin bir sonucu olarak henüz prenslik yıllarından itibaren Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi. Özellikle XII. asırdan itibaren bu eserlerin etkisi Avrupalı âlimlerin eserlerinde müşahhas bir şekilde görülmeye başladı. Aslen Yahudi olup sonradan Hristiyanlığı benimseyen Petrus Alfonsi, İber Yarımadası'nda yaşadığı yıllarda Arap edebiyatı hakkında belli bir bilgi birikimine sahipti. Bu bilgi birikimi sayesinde Arap-İslâm edebiyatının etkileri onun "Disciplina Clericalis" adlı edebi eserinde sarıh bir şekilde görülmektedir (Haik, 1981: 511). XIII. asra gelindiğinde İber Yarımadası'nda Endülüs üzerinden Kastilya topraklarına taşınan Doğu menşeli anlatı ve masallar arasında "Kelile ve

Dimne (Calila e Dimna)", "Barlaam ve Josafat" ve "Sinbad (Sendebâr)" geleneğine bağlı olan "Libro de los Enganos" adlı edebî eserlerin adları sayılabilir (Zimmerman, 1969: 16). Bu eserlerin temel özelliği ekseriyetle Arapça olarak kaleme alınmış ya da daha önceki asırlarda İslâm topraklarında orijinal dilinden Arapça'ya aktarılmış olmalarıydı.

Don Juan Manuel'in yaşadığı döneme kadar Kastilya bölgesi ağırlıklı olmak üzere İber Yarımadası'nın muhtelif bölgelerinde İslâm kültürüne yönelik ilgi mezkûr tercüme faaliyetleriyle daha da arttı. Böyle bir ortamda yaşayan Don Juan Manuel'in zihin dünyasının şekillenmesinde yaşadığı bu kültürel atmosfer de etkili oldu. İlmî faaliyetlerinin yanında Dominiken manastırı da kuran Don Juan Manuel, vefatına kadar burada ilmî çalışmalarını sürdürerek farklı konuları işlediği önemli eserler kaleme aldı. Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin yoğunlaştığı bir coğrafyada ve dönemde yaşayan Don Juan Manuel'in toplumun muhtelif kesimlerden Müslümanlarla olan temasının onun eserlerindeki Müslüman hayatına dair tasvirlere yansıdığı görülmektedir (Zimmerman, 1969: 13). Arapça'yı iyi seviyede bilmesi de Müslümanlarla olan bağlantısı, İspanyol âlimin eserlerinde onlara dair birtakım izlerin yer almasında etkili oldu. Çalışmamızın bu kısmında Don Juan Manuel'in İslâm dini, kültürü ve Müslümanlar hakkında malumat verdiği eserlerini ayrı başlıklar halinde ele alıp bu eserlerdeki kayıtlara dayalı olarak onun İslâm dini ve Müslümanlar hakkındaki görüşlerini ele alacağız.

Don Juan Manuel'in Eserlerinde İslâm Kültürü ve Müslümanlar

Geç Ortaçağ'da İber Yarımadası'nda yetişmiş en renkli simalardan birisi olan Don Juan Manuel tarih, edebiyat, siyaset bilimi ve avcılık gibi çok geniş konularda eserler telif etti. Don Juan Manuel, edebi-ahlaki dersler içeren "El Conde Lucanor", İspanya tarihini anlattığı "Cronica Abreviada (Kısaltılmış Kronik)", dini ve dünyevi konuları ele aldığı Libro de los Estados (Devletler Kitabı), av ve avcılık üzerine ilginç bilgiler verdiği Libro de la Caza (Av Kitabı)'nın yanı sıra çok sayıda eser telif etti. Ayrıca Libro de Cavallere et del Escudero (Şövalye ve Uşak Kitabı), Libro Infinido (Bitmemiş Kitap), Libro de las Armas, Tractado de la Asuncion, Cronica Cumplida, Libro de los Sabios, Libro de la Cavalleria, Libro de los Engeños, Libro de los Cantares, Libro de las Reglas kaleme aldığı diğer eserlerdir.

Don Juan Manuel'in bu eserleri yaşadığı çağda başta Kastilya toplumu olmak üzere İber Yarımadası'nın çok dinli ve çok kültürlü yapısını da yansıtmaktaydı. Kurtuba, İşbiliye ve Mürsiye gibi Endülüs'ün en büyük şehirlerinin Hristiyanların eline geçtiği XIII. asırda dünyaya gelen Don Juan Manuel'in yetiştiği Kastilya toplumunda Müslümanlar hala önemli bir yere sahipti. Onun eserlerinde yer alan bazı anlatılar İber Yarımadası'ndaki Müslüman-Hristiyan ilişkilerinin adeta bir panoramasını sunmaktaydı. Böyle bir ortamda yetişen İspanyol âlimin eserlerinde Müslümanlara dair bilgilere yer vermesi de son derece doğaldı. Don Juan Manuel'in İslâm kültürü ve Müslümanlar hakkında malumat verdiği eserlerini ayrı başlıklar

halinde ele alıp İspanyol âlimin zihin dünyasının gelişmesinde Müslümanların ne gibi bir rolü olduğunu tespit edeceğiz. Bu bağlamda yazarın İslâm kültürü ve Müslümanlar hakkındaki düşüncelerini El Conde Lucanor, Libro de la Caza, Cronica Abreviada ve Libro de los Estados adlı eserleri üzerinden takip etmeye ve açıklamaya çalışacağız.

El Conde Lucanor

Eserlerinde işlediği konular ve edebi yazım tarzı bakımından Ortaçağ İspanyol Edebiyatı'nın önde gelen yazarlarından olan Don Juan Manuel'in El Conde Lucanor adlı eseri üslup ve muhteviyat bakımından kaleme alındığı devir ve coğrafya göz önünde bulundurulduğunda orijinal bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. İspanyol yazarın birbirinden bağımsız elli bir hikâyeye yer verdiği ve 1335 yılında yazımını tamamladığı bu edebi eseri İspanyol hikâyeciliğinin tarihinde önemli bir mihenk taşı mesabesindedir.

El Conde Lucanor'da yer alan elli bir hikâye okuyucuya bir hikâye anlatısı üzerinden belirli bir ahlâki dersler vermeyi amaçlamaktadır. Eserin kahramanları olan Kont Lucanor ve Patronio arasında geçen diyaloglardan oluşan hikâyeler genellikle "kıssadan hisse" tarzında ders veren sözlerle nihayete ermektedir.

Eserde ağırlıklı olarak Hristiyan kahramanlar yer alsa da bazen de başta Endülüs olmak üzere İslâm tarihinde önemli yere sahip tarihi şahsiyetler hikâyelerin ana kahramanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı dünyasında şöhretli bir Müslüman figür olarak öne çıkan Eyyübî Sultanı Selâhaddîn Eyyübî onun hikâyelerinin kahramanlarındandır. Eserin "Provans Kontuna Ne Oldu ve Selâhaddîn'in Kendisine Verdiği Nasihatle Hapishaneden Nasıl Kurtuldu?" başlıklı 25. hikâyesi Kont Lucanor'un yakınlarından birisinin akrabasına eş seçme konusunda danışması üzerine Patronio'nun ona Provans Kontu ile Selâhaddîn Eyyübî arasında geçen kıssayı anlatmaktadır (Don Juan Manuel, 2003: 125). Anlatıya göre Selâhaddîn, kutsal topraklarda esir aldığı Provans Kontu'nun faziletli bir insan olduğunu fark ederek onu onurlandırarak kendisine her zaman iyi bir muamelede bulunur (Don Juan Manuel, 2003: 125). Provans kontu, bir gün evlilik çağına gelmiş kızı için seçeceği iyi bir damatta bulunması gereken özellikler hususunda sultana danışır (Don Juan Manuel, 2003: 125). Selâhaddîn Eyyübî'nin tavsiyeleri sonucunda kont kızına talip olan adayları çağırır ve kız sultanın seçtiği birisiyle evlendirilir. Kızın eşi zaman içerisinde Selâhaddîn Eyyübî ile yakın ilişki kurarak onun sarayında yaşamaya başlar. Bir av esnasında adamlarının marifetiyle sultanı tutsak eden kızın eşi, sultana kontun serbest bırakılmasını şart koşar. Sonunda kont serbest kalır. Hikâye, iyi insanların başarıya ulaşacağı; olmayanların ise her işte başarısız olacağını vurgulayan sözle sona erer (Don Juan Manuel, 2003: 132). Eserin 50. hikâyesi de buna benzer şekilde Sultan Selâhaddîn Eyyübî ile vassallarından birisinin eşi arasında yaşananları konu edinmektedir (Don Juan Manuel, 2003: 215). Bu iki hikâyede Müslüman sultan Selâhaddîn Eyyübî, onurlu ve bilge bir şahsiyet olarak göze çarpmakta, Don Juan Manuel'in zihin dünyası hakkında bir fikir vermektedir (Atmaca, 2011: 36).

Eserin 30. hikâyesinin kahramanları ise Mülûkü't-Tavâif devrinde İşbîliye (Sevilla) merkezli Abbâdîlerin emiri Mute'mid ve Ramakiyye adındaki eşidir (Don Juan Manuel, 2003: 152-154). Burada emir ve eşi arasında yaşananlara dair bir anlatıya yer veren Don Juan Manuel'in zihin dünyasındaki Müslüman emir Mute'mid iyi bir idareci olarak tasvir edilmektedir (Olavide, 2020: 9).

Eserin "Kurtuba Kralı Hakem'in Başına Gelenler" başlıklı 41. hikâyesinin ana kahramanı ise Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem'dir. Anlatıya göre krallığını iyi idare edebilen muktedir bir yönetici olan Hakem, bir gün yanında çalınan flüt sesini dikkatlice dinleyerek enstrümanın sesini beğenmeyip flüte bir delik daha açtırarak flütün daha iyi ses çıkarmasını sağlamıştı (Don Juan Manuel, 2003: 180-181). Bunun üzerine onu izleyen halk alaycı bir şekilde Hakem'in bu başarısını övdükten bir süre sonra kral Kurtuba Cami'nin mimarisini geliştirerek ona bazı başarılı eklemeler yaptı. Halk kralın bu eklemelerini beğenip onu samimi bir şekilde övdü. Don Juan Manuel hikâyenin sonunda okuyucuya yapılan iyi işlerin ölümsüz olacağına dikkat çekmektedir (Don Juan Manuel, 2003: 181-182).

El Conde Lucanor'da yer alan hikâyelerin yirmi bir tanesinin klasik Arap masallarında görülen olay örgüsü ve motiflerle benzerlikler arz ettiği düşünülmektedir (Zimmerman, 1969: 20). Bu eserin İslâm dünyasında popüler bir hikâye haline gelen Beydaba tarafından kaleme alınan Kelile ve Dimne'den etkilendiği iddia edilmektedir (Ruud, 2006: 433). El Conde Lucanor'daki hikâyelerin bazılarının Kelile ve Dimne'deki kimi olay ve karakterlerle benzerlik arz ettiği görülmektedir. Örneğin El Conde Lucanor'un yedinci hikâyesi olan Doña Truhana'da yer alan karakterlerin Kelile ve Dimne'nin sekizinci bölümündeki karakterlerle ortak özelliklere sahip olduğu görülmektedir. El Conde Lucanor'un yedinci hikâyesi Doña Truhana adlı fakir bir kadının bal kavanozunu pazarda elinden düşürmesinden bahsetmektedir (Don Juan Manuel, 2003: 75-76). Kelile ve Dimne'de de bir adamın bal kavanozunu kırmasına dair bir anlatı yer almaktadır (Beydaba, 1876: 193-196).

Don Juan Manuel'in El Conde Lucanor'u hazırlarken ilham aldığı düşünülen bir başka eser, hakkında daha önceden malumata sahip olduğu Petrus Alfonsi'nin *Disciplina Clericalis* adlı edebi yapıtıdır (Taylor, 2009: 137). Bir süre Endülüs'te yaşayan ve Arapça'ya olan hâkimiyeti sayesinde İslâm Edebiyatı'na aşina olan bu şahsiyetin bahsi geçen eserinde aktardığı anekdotların Don Juan Manuel'e malzeme sağlamış olması muhtemeldir (Marin, 1955: 8).

Yaşadığı çağın en büyük edebiyatçılarından olan Don Juan Manuel'in farklı dillerde kaleme alınmış edebi eserlerden haberdar olduğunu görülmektedir. Kimi araştırmacılar tarafından bu eserler arasında doğu menşeli Barlaam y Josafat'ın da olduğu zikredilmektedir (Taylor, 2009: 137). Onun El Conde Lucanor'unu kaleme alırken istifa ettiği eserler arasında Barlaam y Josafat'ın da bulunduğu yönünde iddialar mevcuttur (Cuadrado, 2002: 52; Hume, 1964: 44). Don Juan Manuel'in Doğu menşeli muhtemel kaynakları arasında Doğu İslâm dünyasında büyük bir popülerliğe

sahip olan Kastilyaca versiyonu Sendebâr başlığıyla bilinen Arap-İslâm menşeli Sinbad Hikâyeleri'nin de adı anılmaktadır (Menocal, 1995: 481).

Don Juan Manuel'in en önemli eserlerinden birisi olan El Conde Lucanor adlı eserindeki bazı hikâyelerin kökeni Arap menşeli olduğu yönünde yaygın bir kanaat mevcuttur. Eserde yer alan "Toledo Büyücüsünün Hikâyesi" adlı anlatının Araplar arasında meşhur olan "Kırk Gün Kırk Gece" adlı hikâyesinden esinlendiği görülmektedir (Palencia, 1955: 585). Onun bu eserinde Arap-İslâm Edebiyatı'nın etkisinden başka Dominiken Tarikatı'nın ve tarihinin izlerinin de olduğu düşünülmektedir (Zimmerman, 1969: 16).

Libro de la Caza

Avcılık eski çağlardan itibaren insanlar için temel bir meşgale olmuş ve Ortaçağ tarihi boyunca Doğu ve Batı toplumlarında önemini büyük ölçüde korumuştur (Pino, 1996: 89). Don Juan Manuel'in yaşadığı çağda Kastilya topraklarında avcılık büyük bir popülerlik kazandı. Örneğin İspanyol âlimin amcası olan X. Alfonso'nun bizzat avcılığa meraklı olduğu görülmektedir. Kralın avcılığa olan bu merakı onun emriyle Portekizce-Galiçyaca olarak hazırlanan Hz. Meryem'in hayatı ve mucizelerinin ele alındığı Cantigas de Santa Maria adlı eserin içinde yer alan kralı şahin avcılığında tasvir eden minyatürlerden anlaşılmaktadır. Don Juan Manuel de yaşadığı coğrafyada avcılığa gösterilen ilginin de etkisiyle avcılık ve av hayvanlarına dair konuları ele aldığı Libro de la Caza adlı eserini telif etti.

Avcılık ile ilgili literatürün İslâm dünyasında Batı'ya göre nispeten daha erken bir devirde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Nitekim avcı kuşları konu edinen Bâznâme adlı eserlerin Sâmânîler ve Selçuklular devirlerinde popülerlik kazandığı ve diğer Müslüman coğrafyalarda da bu türden çalışmaların ortaya çıktığı görülmektedir (Özcan, 1992: 284). IX. asır gibi erken bir devirde Muhammed b. Abdullah Ömer b. Bâzyâr tarafından kaleme alınan şahin ve diğer kuşların yanı sıra avcılıkla ilgili tafsilatlı bilgiler veren Kitabü'l Cevarih adlı eser üzerinde durulmaya değerdir. Zira X. Alfonso'nun henüz prenslik yıllarında bu eseri Libro de las Animalias que Casan başlığıyla Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme ettirdiği görülmektedir (Seniff, 2013: 401). Don Juan Manuel'in Ortaçağ'da avcılık ve av hayvanlarına dair türünün en meşhur örneklerinden birisi olan Libro de la Caza adlı eserini kaleme alırken amcasının Arapça'dan tercüme ettirdiği bu yapıttan ilham almış olması muhtemel görünmektedir.

İspanyol âlim bu eserinde av hayvanları ve avcılığın yanı sıra İslâm peygamberi Hz. Muhammed hakkında bazı ifadeler yer vermektedir. Nitekim o, Kastilya-Leon kralı olan amcası X. Alfonso'nun devrinde İslâm dinine yönelik bilimsel çalışmalar sayesinde "sahte peygamber" olarak telakki ettiği Hz. Muhammed'in hatalarının ortaya çıkacağını iddia etmektedir (Don Juan Manuel, 1947: 11). Don Juan Manuel, Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso'nun yedi liberal sanatın yanı sıra Yahudi dini

metinlerine merak duyduğunu dile getirip onun İslâm dini ve kültürüne gösterdiği yoğun ilgiyi özellikle vurgulamaktadır (Don Juan Manuel, 1947: 11). Don Juan Manuel, eserinin bu kısmında Bilge mahlaslı X. Alfonso'nun Moriskolar olarak tanımladığı Müslümanların tüm yasasını tercüme ettirdiğini zikretmektedir (Don Juan Manuel, 1947: 11). Burada Müslümanların yasası olarak bahsedilen şeyin Kur'an-ı Kerim olması kuvvetle ihtimaldir. Kur'an-ı Kerim'in bahsi geçen Kastilyaca versiyonun el yazması günümüze ulaşmamış olsa da İslâm'ın kutsal kitabının ilk kez X. Alfonso himayesinde Kastilyaca'ya tercüme edildiği yönünde görüşler mevcuttur. Angel Gonzalez Palencia, George Sarton, Titus Burckhardt ve Miguel Asin Palacios'un başını çektiği araştırmacılar X. Alfonso'nun Kastilya sarayındaki âlimlere Kur'an-ı Kerim'i Kastilyaca'ya tercüme ettirdiği görüşünü savunmaktadırlar (Palencia, 2005: 204; Sarton, 1932: 718; Burckhardt, 1999: 207; Palacios, 2010: 333). Mikel de Epalza ise X. Alfonso'nun Kur'an-ı Kerim'in tamamını değil ancak bir kısmını Kastilyaca'ya tercüme ettirdiğini ileri sürmektedir (Epalza, 2008: 100).

Don Juan Manuel'in *Libro de la Caza* adlı eserinde X. Alfonso'nun İslâm dinine yönelik tercüme faaliyetlerinden bahsetmesi onun kendisinden önce İber Yarımadası'nda İslâm bilimlerine yönelik ilgiden ve Arapça bilimsel eserlerin tercüme sürecinden haberdar olduğunu göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Cronica Abreviada

Farklı bilim dallarında yetkin bir âlim olan Don Juan Manuel'in tarih alanında kaleme aldığı *Cronica Abreviada* adlı eseri, Ortaçağ İspanyası'nda kaleme alınmış genel tarih özelliği taşıyan bir kroniktir. Bu çalışmanın, Don Juan Manuel'in amcası Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso'nun emriyle Kastilya sarayında hazırlanan *Estoria de España* adlı İspanya tarihini ele alan Kastilyaca kroniğin muhtasar hale getirilmiş bir versiyonu olduğu düşünülmektedir (Salgado, 2019: 91).

Ortaçağ İspanyol tarih yazıcılığında önemli bir yere sahip olan Don Juan Manuel, *Cronica Abreviada* adlı eserinde eski peygamberlerden başlayarak Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso devrine (1252-1284) kadarki İspanya tarihini anlatmaktadır. Eserde Endülüs Müslümanlarının siyasi faaliyetlerinin yanı sıra İslâm peygamberi hakkında bilgilere yer verilmektedir. Don Juan Manuel, Müslümanların soyunun Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in soyundan geldiğini ifade etmektedir. Daha sonra Hz. Muhammed'in doğumundan sonra babası Hz. Abdullah'ın ve daha sonra annesi Hz. Âmine'nin vefat ettiğini zikretmektedir (Don Juan Manuel, 1958: 90-91). Don Juan Manuel Hz. Muhammed'e dair anlatının devamında onun tahsil görmesi için bir Yahudi'ye teslim edildiği ve bu şahsiyetten muhtelif şeyler öğrendiğini dile getirmektedir (Don Juan Manuel, 1958: 97). Buradaki ifadeler, daha önce İber Yarımadası'nda yaşamış Hristiyan âlimlerin eserlerinde anlattıkları Hz. Muhammed'in Yahudi bir hocası olduğu yönündeki bilgilerle büyük ölçüde örtüşmektedir.

Don Juan Manuel'in tarih alanında kaleme aldığı bu eserde yer alan bilgileri kendisinden kısa bir süre önce Kastilya sarayında hazırlanan *Estoria de España*'da yer

alan anlatılardan ve öncülleri olan Hristiyan filozoflar ve teologların İslâm hakkında benzer düşünceler serdettikleri eserlerinden almış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Libro de los Estados

Don Juan Manuel, devlet yönetimi ve toplumun sınıflarına dair önemli tahlillere yer verdiği Libro de los Estados adlı eseriyle Ortaçağ İspanyol Edebiyatı'nda bu türün en iyi örneklerinden birisini sundu. İspanyol âlim bu eserde siyaset bilimi, Hristiyan inancı ve diğer muhtelif konulara değinmektedir. Eserin ilk bölümünde Moravan adlı pagan kralın Hristiyan inancını benimsemesi, Hristiyanlık inancının temeli ve bir kralın seçimi ve yönetimiyle ilgili muhtelif konular anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise Hristiyan inancının yanı sıra papalık ve ruhban sınıfı hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir.

Don Juan Manuel, bu eserde bahsi geçen konulara ek olarak Hz. Muhammed'in hayatı, İslâm'ın ortaya çıkması ve yayılma sürecine dair kıymetli malumat aktarmaktadır. İsa'nın çarmıha gerilmesinde sonra Arap Yarımadası'nda Muhammed adında sahte birisinin ortaya çıktığını ve bazı insanların ona Tanrı tarafından gönderilmiş olan bir peygamber olarak inandıklarını dile getirmektedir (Don Juan Manuel, 1974: 52). Eser, ayrıca Müslümanların Hz. Muhammed'e inandıktan sonraki süreçte gerçekleştirdikleri faaliyetlerden bahsetmektedir. Burada Müslümanların Hristiyanlarla savaşarak daha önce Hristiyanların elinde olan geniş toprakları ele geçirdiği anlatılmaktadır (Don Juan Manuel, 1974: 53).

Eserde Don Juan Manuel'in nazarında büyük önemi haiz dört dinden bahsedilip bu dinler hakkında bilgilere de yer verilmektedir. Ona göre bu dört din Hz. Musa'ya gönderilen Yahudilik, İsa'ya gönderilen Hristiyanlık, Hz. Muhammed'e gönderilen İslâm ve paganizmdir (Don Juan Manuel, 1974: 57). İspanyol âlim, burada Müslümanların her şeyin yaratıcısı olduğunu kabul ettikleri tek bir Tanrı'ya iman ettiklerini vurgulamaktadır.

Burada her birinden ayrı başlıklar halinde bahsettiğimiz eserlerin haricinde Don Juan Manuel'in bir kaside kaleme aldığı ve bu kasidede Doğu İslâm klasiklerinin öğelerin bulunduğu düşünülmektedir (Ezevi, 2015: 260).

Don Juan Manuel'in Arapça Bilgisi

Arapça'nın yanı sıra yarımada'nın yerel dillerine hâkim olan bölgedeki Yahudilerle ve Mozaraplarla irtibatının Don Juan Manuel'in İslâm dini ve kültürüne dair malûmatını derinleştirmesinde nasıl bir rol oynadığı izaha muhtaç bir konudur. Yine onun Arapça'yı ne seviyede bildiği, İslâm'a dair verdiği malûmatın Arapça kaynaklara mı yoksa o kaynaklardan iktibasta bulunan Hristiyan yazarların eserlerine mi dayandığının tespiti önem arz etmektedir. Ayrıca Don Juan Manuel'in eserlerinde yer alan bilgilerin Hristiyan İspanya topraklarında İslâm dini ve kültürüne aşına olan

belirli insanlardan şifahen edinip edinildiğinin ortaya çıkarılması önemlidir.

Asırlar boyunca Müslüman âlimlere ve zengin İslâm kütüphanelerine sahip olan ve XII-XIII. asırlarda Hristiyanların eline geçen Endülüs şehirlerinde de bir süre yaşayan Don Juan Manuel'in Müslümanlarla temas halinde olması kaçınılmazdı. Uzun yıllar İslâm hâkimiyeti altında kalan Toledo şehrinde yakınlarında dünyaya gelen Don Juan Manuel'in gerek Toledo'da gerekse Müslümanların yoğun olarak yaşamaya devam ettiği şehirlerde onlarla temas kurmamış olması neredeyse imkânsızdır. Don Juan Manuel'in eserlerinde var olan bazı unsurların İslâm dünyasında popüler olan edebi yapıtlardaki unsurlarla olan benzerliği İslâm medeniyetinin ve Arapça literatürünün onun üzerindeki etkisini göstermektedir. Don Juan Manuel'in iyi seviyede Arapça bilmediği varsayılsa da belli bir seviyede bu dile aşina olduğunu yönünde görüşler mevcuttur. Pascual de Gayangos, Menendez Pelayo ve Angel Gonzalez Palencia gibi araştırmacılar Don Juan Manuel'in Arapça bildiği görüşünde birleşmektedirler (Hitchcock, 1985: 594; Castro, 1971: 509). Richard Hitchcock, Kastilya-Leon Krallığı ile Benî Ahmer Devleti'nin sınır bölgesinde geçirdiği uzun dönemi göz önünde bulundurarak Don Juan Manuel'in Arapça bilmesinin muhtemel olduğunu dile getirmektedir (Hitchcock, 1985: 597). Louise O. Vasvari ise Don Juan Manuel'in muhtemelen Arapça bilmediğini ve bu bilgileri çift dilli Araplardan edinmiş olabileceğini ileri sürmektedir (Vasvari, 2002: 25).

Don Juan Manuel'in edebi eserlerindeki İslâmî ilhamların muhtemel kaynaklarından birisi de sözlü gelenektir. Nitekim İspanyol âlimin Müslümanlara ait hikâyeleri şifahi yollardan öğrendiği ve eserlerinde bu etkinin görüldüğü düşünülmektedir (Strucken, 1974: 70). Örneğin onun Benî Ahmer Devleti'nin başkenti Gırnata'da bulunduğu süre zarfında İşbiliye Emiri Mu'temid'e ait olduğu düşünülen anlatıları sözlü olarak öğrendiği yönünde iddialar mevcuttur (Cuadrado: 2002: 52). Celia M. Wallhead'in görüşü de Don Juan Manuel'in İslâmî bilgisinin doğrudan Arapça kaynaklardan değil Müslümanlarla olan kişisel ilişkilerinde şifahi yollardan edinildiği yönündedir (Wallhead, 1947: 248).

Sonuç

Don Juan Manuel'in çalışmalarında İslâm dünyasında bu alanda kaleme alınmış eserlerin etkisinin görülmesinde hiç şüphesiz ki yaşadığı çağda Kastilya coğrafyasının siyasi, sosyal ve kültürel atmosferi etkili oldu. Don Juan Manuel'in dünyaya gözlerini açtığı yıllarda Kastilya topraklarında Kastilya-Leon Kralı X. Alfonso'nun teşvikleriyle İslâm dünyasında şöhret kazanmış pek çok edebi eser Arapça'dan Kastilyaca'ya tercüme edildi. Hikâye içinde hikâye şeklinde anlatılardan oluşan çerçeve hikâye geleneği Hristiyan İspanya topraklarında XIII. asırdan itibaren tanınmaya başladı. Don Juan Manuel Ortaçağ Avrupası'nda ilk kez yerel bir dilde çerçeve hikâye özelliği taşıyan eser kaleme alan kişiydi (Wacks, 2007: 131). Nitekim İslâm dünyasında bu türün en bilinen örneklerinden Binbir Gece Masalları, Sinbad Hikâyeleri'nin yanı sıra Kelile ve Dimne ilk kez bu asırda Kastilyaca okuyucu kitleye ulaştı (Wacks, 2007:

131). Bu eserler X. Alfonso'nun kültürel himayesinde Arapça'dan tercüme edilmiş olmasının yanında Don Juan Manuel'e gelecek yıllarda kaleme alacağı eserlerinde ona örnek teşkil edebilecek özelliğe sahip çalışmalardı.

Don Juan Manuel'in eserlerinde yer verdiği İslâm dini ve Hz. Muhammed hakkında görüşleri onun yaşadığı çağda İber Yarımadası'ndaki Hristiyanların düşüncelerinin büyük ölçüde bir yansıması niteliğindedir. Nitekim İber Yarımadası'nda Müslümanlara karşı Reconquista adı altında siyasi ve askeri bir mücadele veren Hristiyanlar bu mücadelede Hristiyan inancının İslâm'a karşı galip gelmesi gerektiği hususunda güçlü dini motivasyona sahiplerdi. Don Juan Manuel'e göre İber Yarımadası'nda yaşayan Müslümanlara karşı mücadele etmek bir Hristiyan için her şeyden önce dini bir vecibeydi (Wacks, 2007: 138). Nitekim El Conde Lucanor'un 3. hikâyesinde Patronio Kont Lucanor'a Tanrı'nın Müslümanlar'a karşı olup ona hizmet etmeleri için Hristiyanlara şehirler verdiğini anlatmaktadır. (Don Juan Manuel, 2003: 66-67.) Don Juan Manuel İber Yarımadası'nda kendisinden önce yaşamış Hristiyan filozof, teolog ve yazarların Hz. Muhammed ve İslâm dini hakkındaki görüşlerinin büyük ölçüde takipçisi oldu. İspanyol âlim, tıpkı kendisinden önce İber Yarımadası'nda İslâm karşıtı görüşleriyle öne çıkan Kurtubalı Alvaro, Petrus Alfonsi, Muhterem Peter ve Rodrigo Jimenez de Rada gibi önemli Hristiyan figürlerin zihin dünyasındakine benzer şekilde İslâm dinini sahte bir din, Hz. Muhammed'i ise sapkın bir şahsiyet olarak kabul etti.

Don Juan Manuel tarafından kaleme alınan edebi eserlerdeki İslâm etkisi söz konusu olduğunda onun istifade ettiği Arapça eserlerin tamamını net bir şekilde tespit edebilmek zor olsa da Arap etkisinde bir İspanyol yazar olduğunu söylemek için elimizde güçlü sebepler bulunmaktadır. Onun anlattığı hikâyelerde ana kahramanların İslâm dünyasında popüler hale gelen aynı türden eserlerde yer alan ana kahramanlarla benzerlik arz ettiği görülmektedir. İslâm dünyasında kaleme alınan kıssadan hisse tarzı anlatılarda devlet adamları ve bilge şahsiyetler sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Endülüs'te yaşamış önde gelen âlimlerden fakih ve muhaddis Türtüşî'nin (ö. 1126) idarecilere ve halka ahlaki dersler vermek niyetiyle kaleme aldığı "Siracü'l-Mülük" adlı eserinde anlatılan olaylarda Müslüman idarecilerin hayatlarından anekdotlara yer verilmektedir. Bu eserde Emevî Halifesi Muaviye ile Abbâsî Halifeleri Harunreşid ve Me'mûn haklarında anlatıların yer aldığı Müslüman hükümdarlardan bazılarıdır. Ortaçağ'da Kastilya Edebiyatı söz konusu olduğunda ise Don Juan Manuel'e kadarki süreçte edebi eserlerde devlet adamları ve bilge şahsiyetler hikâyelerde pek görülmezken onun eserlerinde hükümdarlar ve âlimler hikâyelerin kahramanı olmaktadır.

Don Juan Manuel'in edebi eserlerinde kahraman olarak karşımıza çıkan Selahâddin Eyyûbî, Endülüs Emevî Halifesi II. Hakem, Abbâdî emiri Mute'mid gibi Müslüman devlet adamlarını tanıması için Endülüs/İslâm kaynaklarına ya da bu kaynaklardaki bilgilere dayalı olarak birtakım İslâmî öğelere yer veren Hristiyan

âlimlerin kaleme aldığı eserlere erişimi olması gerekmektedir. O dönemde İber Yarımadası'nda kaleme alınmış Hristiyan kaynaklarında bu şahsiyetlerle ilgili pek bilgi bulunmaması onun Endülüs'ün Arapça tarihi kaynaklarından haberdar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Don Juan Manuel'in yaşadığı çağda Rodrigo Jimenez de Rada'nın *Historia Arabum* ve *De Rebus Hispaniae* ve amcası X. Alfonso himayesinde hazırlanan *Estoria de España* adlı eserlerde başta Endülüs olmak üzere İslâm tarihi hakkında malumata yer verilmektedir. Don Juan Manuel, *Libro de la Caza* adlı eserinde amcası X. Alfonso'nun İslâm eserlerine olan ilgisini ve bilhassa teolojik metinler olmak üzere Arapça'dan Kastilyaca'ya birtakım tercüme yaptırıldığını zikretmektedir. İspanyol âlimin aktardığı bu bilgiler amcası X. Alfonso himayesinde Kastilyaca'ya tercüme edilen Arapça bilimsel eserlerde yer alan İslâm tarihi ve kültürüne dair bilgilere aşina olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ALVARO DE CORDOBA (1852), *Indiculus Luminosus*. Patrologia Latina, Paris.
- ATMACA, Delia Avila (2011), *The Paradoxical Exemplar: The Image of Saladin in Don Juan Manuel's El Conde Lucanor*, The University of Texas Faculty of Graduate School, Yüksek Lisans Tezi, Texas.
- BEYDABA (1876), *Kelile ve Dimne*, Casa Editorial Calleja, Madrid.
- BURCKHARDT, Titus (1999), *La Civilizacion Hispano-Arabe*, Alianza Universidad, Madrid.
- CASTRO, Americo (1971), *The Spaniards*, University of California, Los Angeles, Londra.
- CUADRADO, Luis Teofilo Gil (2002), "La Influencia Musulmana en la Cultura Hispano-Cristiana Medieval", *Anaquel de Estudios Arabes*, c. XIII, s. 37-65.
- DON JUAN MANUEL (1947), *Libro de la Caza*, Publicaciones de la Escuela de Filologia de Barcelona, Barselona.
- DON JUAN MANUEL (1958), *Cronica Abreviada*, Burgess Publishing Company, Minneapolis.
- DON JUAN MANUEL (1974), *Libro de los Estados*, Oxford University Press, Oxford.
- DON JUAN MANUEL (2003), *El Conde Lucanor*, Alianza Editorial, Madrid.
- EPELZA, M. (2008), *el-Coran y sus Traducciones: Propuestas*, Universidad de Alicante Servicio de Publicaciones, Alicante.
- EZEVİ, Ragd Cemal Menaf (2015), "Terisû'l Hadari'l-Endelüs fi ahd Alfons el-Aşr", *Mecelletü'l Turas el-İlmî Arabi*, c. III, s. 255-272.
- GONZALEZ, Serafin Vegas (1997), *La Escuela de Traductores de Toledo en la Historia del Pensamiento*, Imprenta Serrano, Toledo.
- HAIK, Simon (1981) *Las Traducciones Medievales y su Influencia*, Universidad Complutense de Madrid Facultad de Filosofia y Ciencias de la Education, Doktora Tezi, Madrid.

- HARVEY, Leonard Patrick (1977), "The Alfonsine School of Translators: Translations from Arabic into Castilian Produced Under the Patronage of Alfonso the Wise of Castile (1221-1252-1284), *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland*, no: 109-1, s. 109-117.
- HITCHCOCK, Richard (1985), "Don Juan Manuel's Knowledge of Arabic", *The Modern Language Review*, 80-3, s. 594-603.
- HUME, Martin (1964), *Spanish Influence on English Literature*, Haskell House, New York.
- MARIN, Diego (1955), "El Elemento Oriental en D. Juan Manuel: Sintesis y Revaluacion", *Comparative Literature*, 7-2, s. 1-14.
- MENOCAL, Maria Rosa (1995), "Life Itself: Storytelling as the Tradition of Openness in the Conde Lucanor", *Oral Tradition and Hispanic Literature: Essays in Honor of Samuel G. Armistead*, Garland Publishing, Londra, New York, s. 449-495.
- OLAVIDE, Maria Cossio (2020), "Algunos Moros Muy Sabidores: Virtuous Muslim Kings in Examples 30 and 41 of El conde Lucanor", *Bulletin of Spanish Studies*, 97, s. 1-12.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1992), "Bâznâme", *TDVİA*, c. V, İstanbul, s. 284-285.
- PALACIOS, Miguel Asin (2010), *Dante ve İslam*, Okuyan Us Yayınları, İstanbul.
- PALENCIA, Angel Gonzalez (1955), *Historia de la Literatura Arabigo Espanola*, Kahire.
- _____ (2005), *Historia de la España Musulmana*, Editorial Labor S.A., Buenos Aires.
- PINO, Jose Luis del (1996), "Caza y Cazadores en la Castilla Bajomedieval", *Meridies*, c. III, s. 89-118.
- RUUD, Jay (2006), "Don Juan Manuel", *Encyclopedia of Medieval Literature*, Facts on File, New York, s. 432-433.
- SALGADO, Jose Angel (2019), "La Cronica Abreviada de Don Juan Maneul En La Historiografia Post-Alfonsi", *Historiografias: Revista de Historia y Teoria*, c. XVIII, s. 91-111.
- SANTOYO, Julio Sezar (2004), "La Edad Media", *Historia de la Traducción en España*, (ed. Francisco Lafarga, Luis Pegenaute), Salamanca, s. 23-174.
- SARTON, George (1932), *Introduction to the History of Science*, c. II, Carnegie Institution of Washington.
- SENIFF, Dennis P. (2013), "Hunting Literature", *Medieval Iberia: an Encyclopedia*, Routledge, New York, s. 401-403.
- SOLER, Andres Gimenez (1932), *Don Juan Manuel: Biografica y Estudio Critico*, Zaragoza, Academia Española, Zaragoza.
- STURCKEN, Henry Tracy (1974), *Don Juan Manuel*, Twayne Publishers, New York.
- TAYLOR, Barry (2009), "Don Juan Manuel: Lector de la Literatura Sapiencial: Preceptica y Modelo", *Revista de poetica medieval*, 23, s. 135-150.

- VASVARI, Louise O. (2002), "Intimate Violence: Shrew Taming as Wedding Ritual in the Conde Lucanor", *Marriage and Sexuality in Medieval and Early Modern Iberia*, Routledge, s. 21-38.
- WACKS, David A. (2007), *Framing Iberia: Maqamat and Frametale Narratives in Medieval Spain*, Brill, Leiden.
- WALLHEAD, Celia Margaret (1947), *Cultural Contacts in the Iberian Peninsula between Christianity and Islam, As Reflected in Specimen Texts of Early Castilian Literature: Primera Cronica General, Calila y Dimna and El Conde Lucanor*, University of London, Doktora Tezi, Londra.
- ZIMMERMAN, Samuel A. (1969), *Arabic Influence in the Tales of El Conde Lucanor*, University of Florida, Doktora Tezi. Florida.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Yaklaşık sekiz asır İslam idaresi altında kalan Endülüs coğrafyası bu süre zarfında üç büyük dine ev sahipliği yaptı. Bölgedeki Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki etkileşim asırlar boyunca hayatın her alanında devam etti. Yaklaşık beş asır İslâm idaresinde kalan Kurtuba, Sevilla ve Murcia şehirlerinin XIII. asırda Hristiyanların eline geçmesiyle İber Yarımadası'nda Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki temaslar daha da yoğunlaştı. Bu asır aynı zamanda İslâm bilimlerinin Hristiyan İspanya'da daha yakından tanınmaya başladığı bir devirdi. Endülüs'te İslâm kültüründen etkilenen Hristiyanların varlığı IX. asra dayansa da Hristiyan İspanya'da bu ilginin ortaya çıkması daha geç bir devre rastlamaktadır. Bu yıllarda İber Yarımadası'nda Ortaçağ İslâm dünyasında yaşayıp farklı bilim dallarında çalışan Müslüman âlimlerin eserlerinin Arapça'dan Latince, Kastilyaca ve İbranice'ye tercüme edilmesiyle İslâm bilim mirası Hristiyan İspanya ve Avrupa'daki bilim çevrelerinde ilgi görmeye başladı. Ortaçağ İspanyası'nın en büyük âlimlerinden Don Juan Manuel, Kastilya-Leon Krallığı'ndaki Müslüman sayısının ciddi bir artış gösterdiği ve Hristiyanların İslâm kültürüne ilgi gösterdiği bir dönemde Kastilya toplumunda yaşadı.

Tarihçi, edebiyatçı, siyaset bilimci ve diplomat olan Don Juan Manuel, genç yaşlarında iyi bir eğitim alıp farklı bilim dallarında kendisini geliştirdi. Yaklaşık dört asır İslâm idaresi altında kalan ve Endülüs'ün en önemli kültür merkezlerinden Toledo'ya bağlı bir kasabada dünyaya gelen İspanyol âlim, Müslümanlarla ortak bir çevrede yaşamayı muhtemeldir ki onun İslâm kültürüne ilgi duymasını sağladı. Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler arasındaki uyum Ortaçağ İspanyası'nda Convivencia adıyla bilinen bir arada yaşama kültürünün canlı bir şekilde yaşandığı bu devirde İslâm ve Batı medeniyetleri arasında bilgi alışverişi de devam ediyordu. Don Juan Manuel, tarih, edebiyat, devlet yönetimi ve avcılık gibi çeşitli konularda eserler kaleme alsada asıl şöhretini edebiyat alanında kazandı. İspanyol âlimin eserlerinde işlediği konular, yaşadığı çağda İber Yarımadası'nın çok dinli ve çok kültürlü yapısının yanı sıra Müslüman-Hristiyan ilişkilerini büyük ölçüde yansıtmaktaydı. Onun, hikâye türünün Avrupa'daki ilk ve en güzel örneklerinden olan El Conde Lucanor adlı eserinde anlattığı hikâyelerin bazı ana kahramanları başta Endülüs olmak üzere İslâm dünyasında yaşayan hükümdarlardı. Eserdeki bazı anlatılarda gerek anlatım tarzı gerekse muhteviyat bakımından Doğu/İslâm Edebiyatı'nın etkileri açıkça hissedilmektedir. Zira onun yaşadığı dönem Doğu İslâm dünyasında Arapça olarak kaleme alınmış ya da farklı dillerden Arapça'ya tercüme edilmiş klasik edebi eserler İber Yarımadası'nda tanınmaya başladı. Don Juan Manuel, Ortaçağ İspanyol tarih yazıcılığında önemli bir yere sahip olan Cronica Abreviada adlı kroniğinde ise bilhassa Kastilya-Leon Kralı olan amcası X. Alfonso'nun devrinde tarih alanında kaleme alınan kroniklerde yer alan bilgilerden de istifade ederek İslâm dini hakkında birtakım malumata yer verdi. Onun Libro de los Estados adlı eserinde verdiği Hz. Muhammed ve İslâm'a dair anekdotlar büyük ölçüde Cronica Abreviada'da yer alan

bilgilerle uyumludur. Avcılık ve av hayvanları üzerine kaleme aldığı *Libro de la Caza* adlı eserinde Don Juan Manuel, amcası X. Alfonso devrinde İslâm kültürüyle ilgili gelişmelere dair az da olsa anekdota yer vermektedir.

Bu çalışma Ortaçağ'da İslâm ve Batı medeniyetleri arasındaki temasların en yoğun olarak gerçekleştiği devirde Müslümanlarla iç içe bir toplumda yaşayan Don Juan Manuel'in eserlerinde Müslümanlar ve İslâm kültürüne dair ele aldığı konuları tespit edip onun zihin dünyasındaki İslâm ve Müslüman tasavvurunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. İspanyol âlimin tarih, edebiyat, siyaset bilimi ve avcılık konularında Kastilyaca (Eski İspanyolca) olarak kaleme aldığı eserlerde bu konulara dair kayıtlar bu bağlamda tetkik edildi. Konunun kapsamı Don Juan Manuel'in *Libro de la Caza*, *Libro de los Estados*, *Cronica Abreviada* ve *El Conde Lucanor* adlı eserlerinde Müslümanlar ve İslâm kültürüne dair anlatılarla sınırlıdır. Çalışmada yöntem olarak tarih biliminde kullanılan araştırma ve yazma yöntemleri tarih metodolojisine uygun bir şekilde takip edilmiştir. Bu çalışmayla Don Juan Manuel özelinde Geç Ortaçağ İspanyol toplumunda yetişmiş bir Hristiyan âlimin zihin dünyasında Müslümanlar ve İslâm kültürünün ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu onun eserlerine dayalı olarak tespit etmiş olduk.

Anahtar Kelimeler: Don Juan Manuel, İspanyol Edebiyatı, İslâm Edebiyatı, İspanya, Endülüs.

EXTENDED ABSTRACT

The geography of Andalusia, which was under Islamic rule for about eight centuries, hosted three major religions during this time. The interaction between Muslims, Christians, and Jews in the region continued in all aspects of life for centuries. Contacts between Muslims and Christians in the Iberian Peninsula intensified after Cordoba, Seville, and Murcia, which remained under Islamic rule for about five centuries, fell into the hands of Christians in the 13th century. This century was also a time when Islamic sciences began to be more closely recognized in Christian Spain. Although the existence of Christians influenced by Islamic culture in Andalusia dates back to the 9th century, the emergence of this interest in Christian Spain coincides with a late period. During these years, the Islamic scientific heritage began to attract attention in scientific circles in Christian Spain and Europe with the translation of the works of Muslim scholars who lived in the medieval Islamic world in the Iberian Peninsula and worked in different branches of science from Arabic to Latin, Castilian, and Hebrew. Don Juan Manuel, one of the greatest scholars of medieval Spain, lived in Castilian society at a time when the number of Muslims in the Kingdom of Castile-Leon was increasing significantly and Christians were showing interest in Islamic culture.

Don Juan Manuel, a historian, literary scholar, political scientist, and diplomat, received a good education at a young age and developed himself in different disciplines.

It is likely that the Spanish scholar, who was born in a town connected to Toledo, one of the most important cultural centers of Andalusia, which remained under Islamic rule for about four centuries, lived in a common environment with Muslims, which made him interested in Islamic culture. Harmony between Muslims, Christians, and Jews in this period, when the culture of living together, known as *Convivencia* in medieval Spain was alive, the information exchange between Islam and Western civilizations continued. Although Don Juan Manuel wrote works on various subjects such as history, state administration, and hunting, he gained fame in the field of literature. The subjects that the Spanish scholar dealt with in his works largely reflected the multi-religious and multi-cultural structure of the Iberian Peninsula, as well as Muslim-Christian relations. Some of the main protagonists of the stories he told in his work *El Conde Lucanor*, which is one of the first and most beautiful examples of the story genre in Europe, were the rulers living in the Islamic world, especially Andalusia. In some of the narratives in the work, the effects of Eastern and Islamic literature are clearly felt in terms of both the style of expression and the content. As a matter of fact, classical literary works written in Arabic or translated from different languages into Arabic in the Eastern Islamic world began to be recognized in the Iberian Peninsula. Don Juan Manuel, in his chronicle *Cronica Abreviada*, which has an important place in medieval Spanish historiography, gave some information about Islam, especially by making use of the information in the chronicles written in the field of history during the reign of his uncle Alfonso X, who was the King of Castile-Leon. The anecdotes about Muhammad and Islam given by him in his *Libro de los Estados* are largely consistent with the information contained in the *Cronica Abreviada*. In his work, *Libro de la Caza*, which he wrote on hunting and game animals, Don Juan Manuel gives a small anecdote about the developments in Islamic culture during the reign of his uncle Alfonso X.

This study aimed to determine the issues that Don Juan Manuel, who lived in a society intertwined with Muslims in the Middle Ages, when the contacts between Islamic and Western civilizations were most intense, and to reveal the Islamic and Muslim imagination in his thought. In the works written by the Spanish scholar on history, literature, political science, and hunting in Castilian (Old Spanish), the records on these subjects were examined in this context. The scope of the subject is limited to the narratives of Muslims and Islamic culture in Don Juan Manuel's works, *Libro de la Caza*, *Libro de los Estados*, *Cronica Abreviada*, and *El Conde Lucanor*. In the study, research and writing methods used in the science of history were followed in accordance with the methodology of history. With this study, the importance of Muslims and Islamic culture in the mental world of a Christian scholar who grew up in Late Medieval Spanish society, in particular Don Juan Manuel, was determined based on his works.

Keywords: Don Juan Manuel, Spanish Literature, Islamic Literature, Spain, al-Andalus.

COMPARISON OF OTTOMAN LAW OF FAMILY RIGHTS (OLFR) AND ISLAMIC FAMILY LAW IN NIGERIA IN THE FRAMEWORK OF DIVORCE*

*BOŞANMA ÇERÇEVESİNDE OSMANLI AİLE HUKUKU (HUKUK-İ AİLE
KARARNAMESİ) İLE NİJERYA'DAKİ İSLAM AİLE HUKUKU'NUN MUKAYESESİ*

Daud SALMAN**

Abstract: Islamic Family Law is the most applied aspect of Islamic Law. The glorious Qur'an which the first source of Islam underscores this space of law. During the reign of Ottoman empire, the promulgation of Law of Family Rights was the final step in the codification processes of Islamic Law. In Northern Nigeria, where Muslims make up the majority of the population, Islamic family law is implemented through various levels of sharia courts, with divorce being one of the most frequent cases. This work aims to analyze the provisions on divorce to divulge the points of differences and similarities between OLFR and Islamic Family Law in Nigeria. Various resources, including relevant books, journal articles, and online sources, were utilized to conduct a qualitative comparative analysis of the legal provisions. The adoption of views of other schools of fiqh along with Hanafi views in OLFR created links and similarities with Maliki school that is embraced in Islamic divorce law in Nigeria. Additionally, the current social and legal situations in Nigeria exhibit similarities to the conditions that prompted the creation of the OLFR. While the allowance of arbitration is a common ground, the OLFR goes further by granting arbitrators the power to definitively dissolve a marriage if necessary. While codification is not free from some unfavourable aspects, the absence of a codified Islamic Family Law in Nigeria is a worrisome issue that needs to be addressed by utilizing the blueprint of the OLFR.

Keywords: Ottoman Law of Family Rights, Sharia Courts, Divorce, Arbitration, Nigeria.

Öz: İslam Aile Hukuku, İslam Hukuku'nun en çok uygulanan sahasıdır. İslam'ın ilk kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bu hukuk alanını vurgulamaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin yayınlanması, İslam Hukuku'ndaki kanunlaştırma hareketinin son adımı olmuştur. Ayrıca, Nijerya'nın Kuzey bölgesi, çeşitli düzeylerde şeriat mahkemeleri aracılığıyla İslami aile hukukunu uygulamaktadır. En sık karşılaşılan davalardan biri boşanma ile ilgili olanlardır. Bu çalışma, Hukuk-i Aile Kararnamesi ile Nijerya'da İslami Aile Hukuku arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri ortaya koymak için boşanmaya ilişkin hükümleri incelemeyi amaçlamaktadır. Yasal hükümlerin niteliksel karşılaştırmalı bir analizini oluşturmak için farklı kaynaklara erişildi. Hukuk-i Aile Kararnamesinde Hanefi mezhebinin yanı sıra diğer fıkıh mezheplerinin görüşlerinin de benimsenmesi, Nijerya'da İslami boşanma hukukunda benimsenen Maliki ekolü ile bağlantılar ve benzerlikler yaratmıştır. Tahkime izin verilmesi ortak bir zemin olmakla birlikte, Hukuk-i Aile Kararnamesi hakemlere gerekli gördüğü takdirde evliliği kesin olarak sona erdirmeye yetkisi vermiştir. Ayrıca, Nijerya'da kanunlaştırılmış İslami Aile Hukukunun bulunmaması, Hukuk-i Aile Kararnamesi

* Geliş Tarihi: 21.11.2022, Kabul Tarihi: 18.05.2023. DOI: 10.54132/akaf.1207735

** Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora öğrencisi, e-mail: daho-od772000@outlook.com, ORCID: 0000-0002-3371-4902

prototipiyle düzeltilmesi gereken çirkin bir taraf olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk-i Aile Kararnamesi, Şeriat Mahkemeleri, Boşanma, Tahkim, Nijerya.

Introduction

The close union of husband and wife is an indispensable condition for a blissful family life. For this reason, Islam puts rules and regulations in place to maintain the sustainability of marriage contract and avoid its breach. Accordingly, any marriage contracted with the aim of dissolution is invalid (Musa et al., 2011: 47). However, in unfortunate cases, divorce is one the ways in which the marriage contract is terminated.

Islamic divorce law is a logical consequence of the status of marriage. Marriage is seen as a civil contract that gives the parties to the contract the power to terminate their relationship under certain conditions (Ahmad, 2018: 486). The basis of divorce in Islamic Law is the fact that the spouses can no longer live together, not a specific reason (or fault of a party) on account of which the couple breakup. Thus, acts of both husband and wife can bring about divorce (Islamabad, n.d.). Although, the Islamic law did not withdraw the predominant customary right of the husband to divorce his wife unilaterally. This right is understood in the in the context of the qiwama issue, which mandates the man to be the breadwinner of the family. Thereby, the husband shoulders financial responsibilities as a consequence of divorce (Mashhour, 2017: 572). Also, this right is guided by numerous guidelines and regulations. Thus, a Muslim husband cannot put his wife at his mercy by divorcing her and bringing her back as he pleases. Similarly, Islamic law prescribes a strict procedure and appropriate time for divorce and also obliges the husband to pay maintenance to the wife in case of divorce. In practice, these are adequate and reasonable checks on the husband's unilateral power to divorce his wife (Ahmad, 2018: 486).

Moreover, the classical schools of jurisprudence are of the consensus that the wife can also divorce her husband through, Talaq Tafwid (i.e delegated divorce), khul' (i.e divorce initiated by the wife), Faskh: (i.e divorce by judicial authority) and breach of conditions in the marriage contract (Mashhour, 2017: 574–576).

However, despite the provision of many guidelines which aim to check the frequent occurrence of divorce, it is unfortunately recorded that between 2019-2020 over 2000 divorce cases were filed at the High Court of the Federal Capital Territory Abuja, Nigeria (Adeniyi, 2021: 3). Additional investigations revealed that the number of divorce cases reported at the Customary Courts, including the Alkali and the Sharia Courts within the FCT, is even higher (Adeniyi, 2021: 3). Similarly, in Türkiye, in 2021, the divorce rate in Türkiye was 2.07 per thousand people. This represents an increase in the number of divorced couples from 136,570 in 2020 to 174,085 in 2021(Türkiye İstatistik Kurumu, 2022).

Furthermore, the restricted recognition of women's right to divorce served as a primary catalyst for the promulgation of OLFR, which provided a degree of flexibility by allowing for the incorporation of views from alternative schools of jurisprudence (Aydın, 1985). Due to the high prevalence of divorce cases, even though OLFR had a short lifespan, it is probable that many divorce cases were initiated and resolved under this law while it was in effect. Therefore, like Syria, Jordan, Lebanon, Palestine, and many Muslim countries whose family laws were influenced by OLFR, the author deems it essential to assess the possible influence of OLFR on Muslim Family Law in Nigeria by comparing and contrasting the provisions related to divorce.

Nature and Origin of Ottoman Law of Family Rights (OLFR)

In the Ottoman Empire, the sharia provisions regarding family law were carried out within the framework of the accumulated *ijtihad* (*Ijtihad jamai*) conducted by Islamic jurists within the basis of the provisions of Islamic jurisprudence (i.e *Fiqh*). Courts of Islamic law in Muslim countries were mandated to adjudicate according to this jurisprudence. In a more explicit term, conflicts in family law were mostly settled with the provisions in the *fiqh* books and the *fatwas* in some *fatwa* sources (Saritepe - Aydemir, 2020: 31). Provisions on family law were enacted for the first time in the history of Islam in the modern sense with the 1917 Law of Family Rights (Durmuş - Yargı, 2019: 314). Although there were various attempts to codify Islamic family law in some countries, however these works could not be enacted. For example, the work called "al-Ahkâmu Sh-shar'iyah fil-akhwâli sh-shahsiyyah" by Muhammed Kadri Pasha (d. 1306/1888) in Egypt could not be enacted. Also in 1916, various legal circulars were issued in the field of family law in Sudan, although they were not eventually enacted (Aydın, 1985: 150, 2014: 248).

Similarly, codifications in the field of civil law in the Ottoman Empire started with Land Law and Mecelle. However, the political, social and legal conditions of the period did not permit the enactment in the field of family law until half of a century later (Saritepe - Aydemir, 2020: 30). As such, the last link of the codification movements that started after the *Tanzimat* in the Ottoman Empire is the "Ottoman Law of Family Rights" (OLFR). The promulgation of the decree coincided with the years that preceded the collapse of the Ottoman Empire. The decree was adopted on 8 Muharram 1336 Hijri, 25 October 1917 A.D (Saritepe - Aydemir, 2020: 30).

Moreover, some intellectuals of the period published articles in various newspapers and magazines advocating the necessity of promulgation of family law to improve the legal status of women. Ziya Gökalp, one of those intellectuals, propounded the argument in his communique presented to the congress of the Committee of Union and Progress in 1917 that a fundamental reform should be made in the field of family law (Yurtseven, 2003: 207). In view of that, the promulgation of OLFR was projected to close the last major space of legal plurality (Dannies - Hock, 2020: 246) and to bring the empire's diverse religious groups under a centralized system of family law

for the first time (Küçükıryaki, 2014: 184). Nevertheless, the Decree did not introduce a single integrated law for every Ottoman citizen. On the contrary, the OLFR included separate sections for Muslims, Christians, and Jews, each based on their respective religious practice. Thus for example, while the rules for Muslims and Jews allowed polygamy, it was sternly forbidden for Christians (Martykánová, 2009: 168).

Furthermore, there were many explanations to the relative passivity of the state on the family law issues before 1917. First of all, the Ottoman state was a multinational state. Due to the judicial autonomy granted to non-Muslim communities within the framework of the Ottoman national system, non-Muslims were subject to the provisions of their religion in the field of family law. Therefore, the multiplicity of family law made it difficult to enact a single law that would be applicable to each individual of these diverse religions and sects (Yurtseven, 2003: 204). Another explanation suggested that this area of law was excluded in order to avoid possible objections from the society (Yurtseven, 2003: 205). The third explanation put forward that there was no urgent need for enactment in the field of family law at that time, due to the fact the effects of Westernization movement, which gained momentum with the Tanzimat were more evident in the economic field (Yurtseven, 2003: 206). Irrefutably, the family was perceived as a space where the “authentic” values that shaped the identity of the people were kept alive. Therefore, this space needed to be protected more than any other from pollution that could emanate from foreign influences (Martykánová, 2009: 167).

On the other hand, the Decree faced criticisms from both Muslim scholars -such as Sadreddin Efendi- and non-Muslims intellectuals. The points of the criticisms in question could be summarized under five headings: criticisms of the preparation and enactment process of the Decree, the violation of the Sharia, the preparation of the Decree without considering the interests of the people, inappropriate power given to the courts and the deficiencies of the rules and contents of the Decree (Durmuş - Yargı, 2019: 318).

It is necessary to point out that until the 20th century, there were three courts in the Ottoman Empire namely; Sharia courts, Cemaat (community) courts and Consular courts. The consular courts were closed with the unilateral abolition of the capitulations. The second step towards the unity of the judiciary was the Family Law Decree. The decree abolished the jurisdiction of the Cemaat (community) courts in the field of personal matters. Thereby, the Sharia Courts were made the sole competent authority in these matters (Küçükıryaki, 2014: 190). In the same context, the Nizamiye courts, were in charge of adjudicating all criminal and civil cases concerning Ottoman citizens, without regard to their religion or social status. These courts were separate from Sharia and community courts, as well as consular courts, and served as both courts of first instance and appellate courts (Öztürk, 2018: 156).

Generally speaking, the decree played a larger role in the history of Islamic law

than it played in the history of Ottoman law (Küçükıtyaki, 2014: 181). Although it remained in effect for a short time like one and a half years in the Ottoman state, it had an effect that dates back to the 1950s and still continues in some of the Middle East countries such as Syria, Jordan, Lebanon and Palestine. Also, by making use of the opinions of the other schools of thoughts (Madhhab) for the first time, the decree paved the way for many developments needed in the legal sphere without leaving the framework of Islamic law. Later, other Islamic countries adopted this method and accepted almost all of the developments brought by the decree with partial changes (Küçükıtyaki, 2014: 181).

The Decree consists of two kitabs (books), one of which is munâkehât (marriage) and the other is mufârakât (divorce). The first book that discusses marriage consists of 6 chapters, 15 sections and 101 articles; The second book, which talks about divorce, consists of 3 chapters, 5 sections and 56 articles. The entire Decree consists of 157 articles (Saritepe - Aydemir, 2020: 34).

The Decree was abrogated by the Ottoman parliament on 19 June 1919 in response to pressure from the Allied countries that was prompted by the dissatisfaction of non-Muslims as well as conservative Muslims who objected the abridged role of the Sharia courts (Dannies - Hock, 2020: 247).

Nature and Origin of Islamic Family Law in Nigeria

Islamic law is accepted as one of the three systems of law operating in Nigeria. The other systems are English law and Native/Customary law. Although, before the British colonization and their seizure of the territory, the lands that eventually became the Northern States of Nigeria recognized Islamic Sharia law as a binding legal system (Kumo, 1988: 43). It was widespread and applied in various aspects of life, including civil, criminal, and personal matters. However, with the arrival of the British colonizers, this arrangement was abolished, and Islamic law was limited to family law matters exclusively (Salman, 2022: 90). As such, its application was constitutionally restricted to personal law of marriage, divorce, child custody, pre-emption (waqf) gift, will, and any other matter to which the parties consent (Wigwe, 2009: 116–117).

Expressively, Islamic law has never been as influential in the southern parts of Nigeria as it was in the North. Islam entered the South, particularly in what became the Western Region, where there are some records of Muslim communities as early as the seventeenth century (Ostien - Dekker, 2010: 561). More explicitly, Islam was well-known and entrenched in many Yoruba metropolises including Lagos as at the time when the British extended their control to the region in the latter part of the 19th century. However, the people of this region restricted their devotion to mainly the Ibadat aspect of sharia, and paid little cognizance to the Mu`amalat aspect which governs the conduct of Muslims in social life. (Ostien - Dekker, 2010: 561).

Furthermore, the strongest contest between custom and law in many parts of Nigeria especially, northern Nigeria is in the space of family law. It is correct to say that in northern Nigeria, “a combination of ‘āda and Sharia” oversees family laws (An-Na’im, 2002: 284). Moreover, from the last part of the 19th century, British colonial laws influenced Islamic law in general and Islamic family law in particular in the region. Colonial authorities saw Islamic law as an alternative to customary law and amended its application. However, Islamic law has shown strong resilience in northern Nigeria, which has always been famous for its application of Islamic law (Oba, 2013: 273).

Only Maliki Fiqh (law) is enforced and applied by Islamic (Sharia) courts in Nigeria, and this law is also susceptible to customary interpretation (Sodiq, 1992: 100). The dominant and exclusive application of Maliki law in northern Nigeria was upheld by the Supreme Court in the case of *Alkamawa vs Bello*. The details of the case are as follows: Upon the demise of the appellant’s adjacent neighbour, the deceased’s inheritors, proposed to sell the deceased’s house to the appellant for the sum of thirty thousand Naira (N 30,000.00) only. The appellant declined the offer claiming that the price was on the high side. Eventually, the house was later sold to the second respondent for the sum of twenty-six thousand Naira (N 26,000.00) only. The appellant filed a lawsuit with the Area Court, requesting that the transaction should be stopped and that he should be allowed to use his *Shufa* (neighbourly pre-emption) rights. The trial court ruled in favour of the appellant and mandated that the house should be given over to the appellant after the appellant reimbursed the second respondent’s purchase price. The respondents filed an appeal with the High Court, which overturned the Area Court’s decision and mandated a new trial on the grounds that the identity of the property at issue had not been established. Subsequently, the Court of Appeal heard appeals from each party, and both appeals were upheld. The appellant possessed a right of *shufa* in the property under Islamic law, but the court determined that by refusing to pay the asking price, he had wilfully renounced or abandoned this right. The Court of Appeal effectively rejected the appellant’s claim. The appellant therefore appealed to the Supreme Court (Oba, 2002: 838). At the Supreme Court, Justice Wali delivered the final judgment on the case drawing extensively from classical Islamic law literature to show that a neighbour does not have a right of *Shufa* under Maliki Law (Oba, 2002: 839). The Supreme Court declared that courts can take judicial notice that the Maliki doctrine applies “before and after the colonial era in Nigeria” (Kwara Law Review, 1999: 152). It is also known that since the creation of the Sharia Court of Appeal in the northern region of Nigeria in 1960, the applicable Islamic law in the region has been “Maliki law as customarily interpreted at the place where the trial at first instance took place”(Oba, 2013: 276). The courts interpret this to mean that if there are differing views within the Maliki School, the courts usually follow the *mashhūr* or well-known view. Nevertheless, if there is no *mashhūr* opinion, the court may adopt any opinion that heightens justice in the case at hand. So ,a

minority opinion is favoured by the courts if it is consistent with a statutory rule or advances the cause of justice (Oba, 2013: 272). Meanwhile, the 1999 Constitution makes no specific mention of the adoption of any madhhab, only mentioning 'Islamic personal law' and 'Islamic law, '(Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999, 1999) As a result, limiting Islamic law to the Maliki school, whether by state legislation or judicial practise, would appear to be in conflict with the Constitution. In the *Abdulsalam vs Salawu* case, however, the Supreme Court ruled that the "Islamic personal law" (which includes Islamic family law) listed in the Constitution "must be that of the Maliki school" (Oba, 2013: 275–276). As such the judges frequently make reference to resources from the Maliki school, such as; *Al-Fiqh Al-Maliki fi Thawbihi Al-Jadid*, *Kifayat At-Talib Ar-Rabbaniy in Hashiyat Al-Adawiy*, *Jawahir Al-Iklik*, *Muhtasaar Khalil*, *Tuhfatul-Hukkam*, *Thamarul dani* commentary on *Risalat* by *abu Zaid Al-qairawany*, *Al-Bahjat* etc while giving judgements in courts (Ahman, 2006: 173; Kwara State Shariah Court of Appeal, 2012).

In the same context, some attempts were made to codify Islamic family law in Nigeria. For example, an NGO named the Women's Rights Advancement and Protection Alternative, (WRAPA), initiated the introduction of a model state code for the northern Muslim states. The aim was to give women more equal rights in marriage and divorce under Islamic law (Sharia), and thus conform with national and international human rights law (Struensee, 2005). Furthermore, codification of Islamic family law would provide more equal rights to Muslim women and articulate in written form Islamic marriage and divorce laws that address Nigeria's modern social reality. Thereby, many provisions of the code are modelled on the Islamic laws of other Muslim countries (Struensee, 2005) The NGO (WRAPA) collaborated with MacArthur Foundation and the Governments of the seven Northwest States namely Jigawa, Kaduna, Kano, Katsina, Kebbi, Sokoto and Zamfara to implement the Islamic Family Law project to enhance the application and improve practice around Islamic Family Law matters (Gbulie, 2017). Consequently, some states have adopted some of the outcomes of the project. For example, the practise and procedure of *Sulh/Hakamain* which is utilised as a sort of dispute settlement in which a third party intervenes to enable opposing parties reach a mutually suitable agreement, has been applauded and adopted by Katsina state. Thereafter, deployment of necessary structure and mechanism for manifestation of its application have since begun. Also, Kaduna, Kebbi, Zamfara and Kano expressed their interest in the concept (Gbulie, 2017).

In the same context, Nigeria is signatory to many international treaties such as the Convention on the Elimination of all forms of Discrimination against Women (CEDAW) and the Optional Protocol to African Charter on Women's Rights (Maputo Protocol). Among the aims of these treaties is to advocate for equal rights of men and women in marriage and divorce. Consequently, the Gender and Equal Opportunity Bill, 2016 which seeks to give effect to the CEDAW and Maputo Protocol, was rejected after passing the second reading at the National Assembly. A basis for the rejection of the Bill is that the content of the Bill was inconsistent with the religious

and cultural beliefs and practices of the Nigerian citizens and thus unworthy of being passed as a law in Nigeria (Adelakun - Shaeab, 2018: 199).

Divorce in OLFR

The (OLFR) decree introduced provisions that can be considered as improvements on the classical Ottoman family law on divorce. In addition to the jurisprudence of the Hanafi School, which has been the official school of jurisprudence since the middle of the 16th century, the provisions of other schools on divorce were also applied. It can be said that the new atmosphere that encouraged more participation of women in social life had a direct effect on making the amendment in their favour in the decree (Cin, 1988: 126).

The second book of the OLFR includes the provisions of divorce under the title of “Müfarakat”. In this book, the authorisation of talaq, the place of talaq and the words of talaq are included. According to the Decree, the person who has the talaq right is the husband. The husband can divorce his wife without any court order. According to this provision, which is also in accordance with the principles of Islamic law, there is no state intervention in the divorce of the husband. If the woman divorces her husband, then the state intervenes in the divorce and the divorce takes place only after the judge’s decision (Cin, 1988: 126). However, despite accepting the husband’s right to divorce his wife whenever he wishes, in the Article 110, the Decree imposes on the husband who divorces his wife, to inform the judge about the situation so that the marriage and divorce proceedings can proceed in a certain order. This application has the purpose of processing the divorce in the registry kept by the judge (Cin, 1988: 127).

In the same vein, one of the important developments brought by the decree is that, in some cases, women are given the right of judicial (Kazaî) divorce (tefrik). By drawing on the stands and judgements of various Hanafi jurists as well as other schools of thought, OLFR has provided women the right to request separation (tefrik) in specific circumstances and necessities. One of these circumstances and necessities is the right to tefrik owing to “absence”. Absence of the husband can be in two forms namely: Mafkood (someone who has gone missing and it is unknown whether or not he is alive) and Gâib (someone known to be alive but whose whereabouts are unknown and who hasn’t been heard from in a long time). According OLFR, “if the husband goes missing by hiding, travelling far away or close, and caring for the woman becomes impossible, the judge will separate them after performing appropriate investigations at the woman’s request” (Saritepe - Aydemir, 2020: 53). More forthrightly, in article 127 of the OLFR, there are two situations regarding the absent husband. The first situation is when the whereabouts of the absent husband are unknown, and no news about his life or death can be obtained, and hope has been lost upon receiving news, the judge postpones the time of separation for four years from the moment that hope is lost. If no news is received during the four-year period

and the woman insists on divorce, the judge grants the divorce. The second situation is that if the husband is missing in a war, the judge postpones the waiting period for one year from the return of the combatants and prisoners of war on both sides. If no news is received after one year, the judge grants the separation (Aydn, 1985: 203). "In either case, the woman waits for the waiting period for death (iddatul-wafat) starting from the judge's decision" (Sarstepe - Aydemir, 2020: 55). This is in line with Maliki's view as it is applied in Muslim family law in Nigeria. Also, the presence of the marriage thwarting impairment in the husband, like the manifestation of diseases such as leprosy, venereal and mental diseases, were accepted as grounds for divorce (Sarstepe - Aydemir, 2020: 38).

Divorce in Muslim Family Law in Nigeria

The divorce process in Nigeria is overseen by unique laws. It is established that the kind of law in which the marriage is consummated determines the kind of law that governs the dissolution of the such marriage. In Nigeria, marriages are typically conducted within the framework of three legal systems: civil law, Islamic law, and customary law (Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 2006) The legal marriage that occurs within the scope of civil law is regulated by the 2004 Nigeria Federal Marriage Act (Adelakun - Shaeab, 2018). Moreover, the legal marriage, under the Nigerian Marriage Act of 2004, is strictly monogamous and any form of separation without judicial separation or death of one of the parties constitutes a criminal offense punishable with a five-year prison sentence (Adelakun - Shaeab, 2018: 195). Hence, a legal marriage is characterized as a consensual lifelong partnership between a man and a woman, and can only be terminated by death or divorce. The validity of a marriage under the law depends on compliance with specific regulations and formalities, and if they are not followed, the marriage would be considered defective and akin to a customary marriage (Adelakun - Shaeab, 2018: 196).

Also, a customary marriage is a lifelong union between one man and one or more women (Nwogugu, 2014). Customary marriage is conducted according to local laws and traditions. Therefore, the requirements for a valid traditional law marriage differ in Nigeria, depending on the local customs. This is because Nigeria is a multi-ethnic society with various cultures, and people's traditions are as diverse as the number of ethnic groups (Adelakun - Shaeab, 2018: 196).

In Nigeria, most Muslims opt to solemnize their marriages in accordance with Islamic law, leading to the conclusion that only Islamic Sharia courts have the authority to terminate such marriages (Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, 2006). The reason for this is that the law that applies to a marriage is determined by the law under which the marriage is conducted. For instance, if a Muslim man marries a Christian woman under Islamic law, their marriage will be subject to Islamic law (Oba, 2013: 284). On the other hand, statutes such as Matrimonial Causes Act (MCA) LFN 1990 (Kwara State Shariah Court of Appeal, 2016: 117-118) and Matrimonial

Causes Rule (Jegade, 2020) govern the divorce process of a statutory marriage.

Like other aspects of Islamic Family Law, divorce processes are based upon the Maliki fiqh. Muslim personal laws of divorce apply where both husband and wife are Muslims, and where both husband and wife (even if they are not Muslims) agree that Muslim personal law should apply to them. Additionally, it also applies where both parties contract the marriage in accordance with Muslim law as stated in Section 242 (2) (a) of the 1979 Constitution of the Federal Republic of Nigeria (Faki et al., n.d.: 4).

Components and Conditions of Divorce in OLFR

Article 102 of the Decree specifies that divorce can only occur between spouses who are legally obligated. Article 103 provides further clarification that at the time of divorce, a woman may either be in a proper marriage or observing a waiting period (Iddah). However, divorce cannot take place for a wife who is already in her waiting period due to the termination of her marriage (Çeker, 1985: 41). The Decree elaborates the conditions for a valid divorce. For instance, the article 104 states that: The talaq of a drunkard is not valid (Saritepe - Aydemir, 2020: 47). The Decree takes an important step in this regard by invalidating the divorce of a drunkard without making any differentiation between the roots of intoxication whether it is as a result of taking permissible or unlawful substances. Whereas some scholars consider the causes of intoxication while others consider the state of drunk whether he is alert and admits what he has said after he becomes sober (Awdat, 2008: 249). In a nutshell, there is a consensus among Islamic jurists that the divorce of the person who takes the intoxicating substance for a permissible purpose, such as a medicine, is not valid. Whereas, the bone of contention lies in the divorce of a person who is intoxicated in an unlawful way. Most of the jurists, especially Hanafis, Malikis, and Shafis, hold that the divorce of a drunk is valid and binding (Saritepe - Aydemir, 2020: 48). Perhaps, there was high rate of drunkenness and alcoholism at the time of preparing the Decree. This measure was taken to prevent the disintegration of families due to drunkenness, because when this kind of divorce is accepted as valid, not only the drunk husband is punished, as claimed, but also his innocent wife and children, if any, are harmed (Saritepe - Aydemir, 2020: 49).

Similarly, article 105 of the OLFR emphasizes the significance of intention in the process of divorce. It states that the divorce pronouncement made under duress is not valid (Saritepe - Aydemir, 2020: 50). With this provision, the Decree ditched the opinion of the Hanafi school and adopted the views of the other three popular Sunni schools of fiqh (Al-Hujjaj, 2000: 337). In this context, the Article 109 of the OLFR holds that a valid divorce occurs with unambiguous (i.e sarih) statements. However, recognizable allegorical (kinayah) are categorized as sarih. Moreover, the occurrence of divorce with allegorical (kinayah) statements that are not recognized as the pronouncements of divorce, are subject the husband's intention (Saritepe - Aydemir, 2020: 50).

Components and Conditions of Divorce in Muslim Family in Nigeria

Since the principle of Muslim divorce in Nigeria is based upon Maliki school of fiqh, therefore, it is needless to say, it shares some theories with other Sunni schools of fiqh. In this part the components of divorce -as it is applied in Nigeria- is discussed.

The couple in a valid marriage form the first two of the four components of divorce. To talk of divorce there should be a man recognized by the law as husband. In addition to the recognition, he should have attained puberty, be a Muslim and person in control of his faculties. In other words, the divorce pronounced by a non-Muslim, an immature person and a mad man is neither valid nor recognized by Islamic Law. However, a man delegated by the recognized husband or the judge in a circumstance where the law is to impose divorce can make or order valid divorce (Ambali, 2014: 270).

“Wife” too constitutes the second ruknu, i.e., an essential component of divorce. The law does not entertain the claim of a man to divorce a woman unless he shows that enjoys the right of marriage over the woman. Therefore, the subject of divorce is wife. A wife becomes eligible to talaq where she is either married in fact or married in law (de jure). She is regarded as married in law where she is serving iddah of a revocable talaq or of a dissolution considered as a divorce due to certain reasons, like lack of maintenance, apostasy by the wife, vow of abstinence (ila) by the husband or zihar (Gurin, 2014: 151).

“Seegah” or the formula is the third component of divorce. This denotes the legal form of statement by which divorce is invoked. It is sarih, i.e., categorical in whatever form is used once the word talaq is used to convey divorce to the woman. Be it “I divorce you” or “you are divorced” etc. It may also be kinayah i.e., non-categorical or indirect. Both categorical and indirect statements that do not leave the woman in doubt are taken as binding and regarded as one pronouncement of divorce. The statement of talaq can be written and it is binding as soon as it delivered (Ambali, 2014: 271).

The fourth essential ruknu of talaq is qasd i.e., “intention”. There can be no divorce without the intention. For example, it is not binding if a man makes the statement of divorce in a language he does not understand. The divorce that a man makes under the agony of pain is not binding on him. But of a man who is drunk needs clarification. Is not binding if the intoxication is due to taking lawful food or drink. But understandable, a statement of divorce under the influence of alcoholic drinks or any forbidden food or drink shall be binding. Similarly, the divorce pronounced under duress is not binding. However, in a state of anger, it is binding except when the anger is at peak whereby it has overpowered the reasoning and made his behaviour similar to that of a mad man, who is not conscious of the implications of his utterances and actions (Ambali, 2014: 272).

Verbal and written talaq are commonly practiced in Nigeria with the most accepted practice being the written form of talaq invocation (Adelakun, 2018: 201). Also, the triple talaq is common in Muslim communities in Nigeria, with husbands expressing the talaq statement three times in a sitting and usually in a state of resentment. On whether the triple talaq pronounced in a state of anger is considered as one talaq or three, the courts have constantly held that such invocation is considered as three talaqs, as such it brings the divorce to a final state. Additionally, in some parts of the North East, the widely practiced formula of talaq is the verbal triple talaq and talaq by conduct (Adelakun - Shaeab, 2018: 202). In this region, it is rather rampant to invoke talaq by saying 'I divorce you, I divorce you, I divorce you', or by relying on the words 'go back to your house and never come back.' A petition by a wife that the husband required her to go back to her house and a denial of the statement by the wife followed by his claim to have divorced her was held to be a valid divorce in the case of *Bara'atu Suleman Fagge v. Ibrahim Musa Zuma at Fagge Sharia Court, Kano state* (Adelakun - Shaeab, 2018: 202).

Arbitration in OLFR

Another measure designed to strengthen the position of the wife was divorce negotiated in a family council. The authors of OLFR defended it as a measure that protected women from the misbehaviour of their husbands (Martykánová, 2009: 198). Except for the Maliki school of fiqh, all other notable schools of fiqh hold that the duty of the arbitral tribunal, which will be composed of families, is limited to facilitating the reconciliation between the husband and wife, unless a separate authority is given. However, according to Malikis, the arbitrators can separate the parties if they deem it necessary. The decree favoured this view (Küçüktiryaki, 2014: 191). The view is contained in the article 130 of the decree as follows:

If there appears a conflict and incompatibility between the spouses and one of them appeals to the judge, the judge appoints one arbitrator from each family. If an arbitrator cannot be found in one or both families, or if the person does not have the required qualities, then the judge designates suitable people from outside of the family. The family council created in this way examines the explanations and defence of both sides, trying to reconcile them. If it is not possible and the fault is the husband's, the couple separates. If it is the wife's fault, they are divorced and the wife returns a part or all of the mehr [dower]. If the arbitrators do not agree, the judge either appoints another family council of suitable people or a third arbitrator who has no relation to either side. The decision of the arbitrators is irrevocable and no protest is accepted (Martykánová, 2009: 168).

Arbitration in Muslim Family Law in Nigeria

Arbitration is highly regarded as an impending tool in divorce processes in Nigeria. Sharia courts give room for arbitration before the final decision is made.

A good example of this, is Ndache Baba (appellant) vs. Hassana Ndache Baba (respondent) case. Both the appellant and the respondent were husband and wife until 26th November, 2014 when the respondent filed for divorce at Area Court 1 Shonga. Nevertheless, after an appeal was filed, and the parties had successfully reconciled themselves, the appellant made a request to withdraw the case. Thus, the Sharia Court of Appeal held that the appellant should be allowed to withdraw his appeal in line with Islamic Law principle, which states that, if an appellant wants to be silent with his appeal he should be allowed to do so (Adeboye, n.d.).

The Hisbah Guards operating under the jurisdiction of the Kano State Sharia Commission, are renowned for their active involvement in promoting reconciliation. According to the Commander General of the Guards, Malam Aminu Daurawa, they have successfully resolved 20,000 disputes between spouses over the past decade (Abdul Hamid - Sanusi, 2016: 18)

OLFR as a Blueprint for ‘a Progressive Muslim Family Law’ in Nigeria

Moreover, the promulgation of OLFR in the early 20th century, during a time of significant social and political changes, can be seen as a necessary framework for a modern and standardized Muslim Family Law in Nigeria. The legal and societal circumstances that led to the establishment of OLFR bear similarities to the present-day social and legal realities in Nigeria. To provide an illustration, the initial legal impetus for the formation of the OLFR was the necessity to ensure the coherence of the legal system. At the time, lawmakers deemed it crucial to implement a uniform law that would apply to all individuals under the Ottoman rule, and to establish a centralized authority to settle conflicts (Kılınç, 2019: 627–628). In a contrary, legal pluralism in the Nigerian legal system makes achieving such uniformity in law seemingly impossible (Ostien, 2006: 4). Nonetheless, uniformity and standardization in the adjudication with Muslim Family Law is the contentious issue in Nigeria. Due to the lack of codification of this law in any Nigerian state, the application of Islamic family law by judges is not consistently uniform. Consequently, a significant number of women, as well as numerous lawyers and judges at the local community level, remain unaware of the specific rights afforded to women under Islamic law (Struensee, 2005).

The OLFR has demonstrated the significant impact of social events on the law by adopting opinions that deviate from the Hanafi school of thought, as long as these opinions promote the social stability required. An example of this can be seen in the adoption of a minority opinion on the invalidity of divorce statement issued by a drunkard. This was implemented to prevent the dissolution of families due to drunkenness. Allowing such a divorce to be valid not only punishes the drunk husband, but also harms his innocent wife and children (Saritepe - Aydemir, 2020: 49). The divorce rates in Nigeria have been steadily increasing, and implementing the OLFR framework for codifying Islamic family law may assist in mitigating

the adverse consequences of the lenient form of irrevocable divorce, including the pronouncement of triple divorce concurrently. Like other prominent schools of fiqh, the Maliki fiqh, which is the only recognized school of jurisprudence for Islamic court rulings in Nigeria, views the utterance of the triple divorce pronouncement as three distinct divorces. However, a dissenting view held by Ibn Taymiyyah and Ibn al-Qayyim considers the triple divorce declaration as a single divorce (Kutty, 2023). Although the latter view is held by a minority, it aims to reduce the frequency of irrevocable divorce. Unfortunately, this perspective can only be taken into account if there is a codified Islamic Family Law.

Conclusion

It can be argued that the basis of divorce in Islamic Law is the inability of the partners to live together rather than any specific reason (or fault of a party) which impedes and prevents their peaceful living together. In this regard, OLFR introduced provisions from other schools of jurisprudence. And this makes OLFR an improvement on the classical Ottoman family law on divorce, and establishes points for its striking similarity with the existing Muslim Law of divorce in Nigeria.

Although, Islamic divorce law is strictly based upon Maliki school in Nigeria, however if there are divergent views within the Maliki school, Sharia courts are mandated to follow the most popular opinion. Additionally, if there is no prevalent opinion, the court is free to adopt even a minority opinion as long as it enhances the cause of justice. This is similar to the adoption of views of other schools of fiqh by the authors of OLFR for the cause of justice. Also, the authorization of arbitration in divorce processes was a Maliki view which was well captured in OLFR and regularly implemented in Sharia courts in Nigeria. Except that in OLFR, the arbitration processes were well explicated and the arbitrators were empowered to irrevocably dissolve the marriage.

After a thorough analysis of the regulations concerning divorce in the Ottoman Ottoman Law of Family Rights and Muslim Family law in Nigeria, certain resemblances and variations can be discerned between the two sets of laws.

From the historical and cultural context, it is seen that throughout the history of Islamic civilizations, family matters were being adjudicated in accordance with provisions of fiqh which are the products of ijthad of different scholars and jurists. The promulgation of Ottoman Family Law Decree (OLFR) in 1917 endorsed the combination of diverse opinions of multiple schools of fiqh and gave new impetus to the codification of Islamic Law in general. OLFR was enacted to significantly shutter the space of the legal pluralism by bringing the various religious groups of the empire under a central family law system, and to improve the legal status of women. Therefore, OLFR was shaped by the historical and cultural context of the Ottoman Empire, which was a multi-ethnic and multi-religious empire that spanned across diverse regions.

Even though, the Decree was in effect in the Ottoman state for less than two years, its long-lasting influence was incontestably felt in standardisation of the latitude of Islamic Family Law in many Muslim countries. As at the time when the Ottoman Law of Family Rights (OLFR) was being promulgated in 1917, there was a gradual restriction of the application of Islamic law in Nigeria, with an emphasis mainly on family law. Northern Nigeria as a predominantly Muslim region, was implementing a full-fledged Islamic Law before colonization. English colonization later confined the jurisdiction of Islamic Law to only Islamic personal law. The subsequent constitutions of Nigeria uphold that.

Moreover, from the legal framework perspective; the Ottoman Family Law decree was a codified legal code that incorporated various opinions from different schools of Islamic jurisprudence. In contrast, Muslim Family law in Nigeria is a non-codified part of the broader legal system in Nigeria, which strictly adjudicates based on the Maliki school of fiqh.

Furthermore, although both laws are rooted in Islamic principles, the Ottoman Family Law decree applies to individuals of other faiths, such as Christians and Jews, through their respective religious practices, while the application of Islamic family law in Nigeria is limited to Muslims and non-Muslims who voluntarily submit to its jurisdiction.

The introduction of OLFR was intended to eliminate the last significant area of legal diversity, whereas the implementation of Muslim family law in Nigeria is considered an essential aspect of legal pluralism.

Significantly, the social and legal circumstances surrounding family law, particularly divorce, among Muslims in Nigeria are similar to those that occurred prior to and prompted the promulgation of OLFR. Therefore, introduction of the OLFR as a prototypical can be viewed as a crucial system for establishing a contemporary and uniform Muslim Family Law in Nigeria. This is because, although OLFR was short-lived as it was abruptly abrogated just after a year and half, its long-lasting impact in codification and unification of law in a heterogeneous society cannot be overemphasized. It is therefore high time the contemporary scholars and jurists in Nigeria codified Islamic Family Law for a more effective application.

BIBLIGRAPHY

- ADEBOYE, J. (n.d.). Divorce Process in Nigeria: Steps to take if you want end your marriage. Africa Parent. Retrieved 9 November 2022, from www.africaparent.com/divorce-process-in-nigeria
- ADELAKUN, (2018) "Effect of Triple Talaq Invocation on Development of Women's Rights in Nigeria", *Educor Multidisciplinary Journal*, 1(1), 2017.
- ADELAKUN, Olanike & SHAEEB, Olajumoke (2018), "Effect of Triple Talaq Inocation on Development of Women's Rights in Nigeria", *Educor Multidisciplinary Journal*, 1(1), 192–207.

- AHMAD, Furqan (2018), "Understanding The Islamic Law Of Divorce", *Journal of the Indian Law Institute*, 45(3/4), 484–508. <https://www.jstor.org/stable/43951877>
- AHMAN, H. S. (2006). *Sarauniya Law Reports: Selected Shari`ah Cases*.
- AKYOL, Taha (2017), "Turkey's Draft Law Allowing Muftis to Conduct Marriages", *Daily News*. <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/taha-akyol/turkeys-draft-law-allowing-muftis-to-conduct-marriages-121085#>
- AL-HUJJAJ, M. N. (2000). *Ikhtilaful Fukaha* (M. T. Hakimy (Ed.); 1st ed.). Adwaus-Salaf.
- AMBALI, M. A. (2014). *The Practice of Muslim Family Law in Nigeria* (3rd ed.). Princeton Publishign Company.
- AN-NA'IM, Abdullahi A. (Ed.). (2002), *Islamic Family Law in Changing World: A Global Resource Book*. Zed Books.
- AWDAT, H. (2008). *al-Mawsu`atul Fikihiyatul Muyassarah Fi Fikihil Kitabi wa Sunnatul Mutahharah* (1st ed.). Al-maktabatull-Islamiyyat.
- AYDIN, Mehmet A. (1985), "İslâm-Osmanlı Âile Hukuku", Marmara University Faculty of Theology Publications.
- AYDIN, Mehmet A. (2014), *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. Klasik Publications.
- CİN, Halil (1988), *Eski Hukukumuzda Boşanma*, (7th ed.). Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi.
- Constitution of the Federal Republic of Nigeria 1999. (1999). <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/what-is-a-constitution-primer.pdf>
- ÇEKER, Orhan (1999), *Osmanlı Hukûk-ı Âile Kararnâmesi*, Konya: Mehîr Vakfî Yayınları.
- DANNIES, Kate, & HOCK, Stefan (2020), A Prolonged Abrogation? The Capitulations, the 1917 Law of Family Rights, and the Ottoman Quest for Sovereignty during World War I. *International Journal of Middle East Studies* (2020), 52(May), 245–260. <https://doi.org/10.1017/S002074382000001X>
- DURMUŞ, Ensar, & YARGI, Mehmet A. (2019), "Criticisms Directed to the Ottoman Family Law Decree in 1917", *Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University*, 15, 312–363.
- FAKI, Asma' u I., HALIDU, Mustapha, KOFA, Yusufu D., LAWAL, Sani, UMAR, Fadimatu H., AHMED, Zalikhu B., & IMAM, Ayesha (n.d.). *Divorce- The Dissolution of a Marriage in Muslim Personal Laws in Nigeria* (No.2).
- GBULIE, Chinedu C. (2017), *Islamic Family Law Project in North Western Nigeria (IFL)*,. WRAPA. <https://wranigeria.org/project/islamic-family-law-project-north-western-nigeria-ifl-phase-three/>
- GURIN, Aminu M. (2014). *Islamic Family Law* (2nd ed.). Malthouse Press Limited.
- Islamabad, L. (n.d.). *Dissolution of Marriage (Divorce) under Islamic Law – Sheraz Khan Advocate*. Legal Reseachers. Retrieved 24 October 2022, from <https://>

- legal-researchers.com/dissolution-marriage-divorce-islamic-law/#:~:text=The basis of divorce under Islamic law is,several modes of divorce under the Muslim law.
- JEGEDE, Olusola J. (2020), Nigeria: Divorce Laws And Process Of Divorce In Nigeria. Mondaq. www.mondaq.com/nigeria/divorce/958994/divorce-laws-and-process-of-divorce-in-nigeria
- KILINÇ, Ahmet (2019) “slam Hukukunun Evrenselii Balamında Hukuk-ı Aile Kararnamesi ile Malezya slam Aile Hukuku Kanunu 1984’ün Mukayesesi”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, V: 14, I: 2, pp. 623-662.
- KUMO, Suliman. (1988). The Application of Islamic Law in Northern Nigeria: Problems and Prospects. In K. Rashid (Ed.), *Islamic Law in Nigeria* (pp. 42–49). Islamic Publications Bureau.
- Kwara Law Review (1999), Denying the Neighbour’s Right of Pre-Emption (Shufah): A Proper Interpretation of Islamic Law? *Alkamawa V Bello and Anor*”
- KÜÇÜKTIRYKI, Ahmet Y. (2014), “Osmanlı Devletinde Tanzimat Sonrası Aile Hukuku Alanındaki Gelişmeler Ve Hukuk-ı Aile Kararnamesi”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(26), 177–201.
- Kwara State Shariah Court of Appeal. (2012). 2010 Annual Report.
- Kwara State Shariah Court of Appeal. (2016). 2015 Annual Report.
- MARTYKÁNOVÁ, Darina (2009), “Matching Sharia and ‘Governmentality’: Muslim Marriage Legislation in the Late Ottoman Empire”. In A. Gémes, F. Peyrou, & I. Xydopoulos (Eds.), *Institutional Change and Stability: Conflicts, Transitions and Social Values*, (pp. 153–175) Pisa University Press.
- MASHHOUR, Amira (2017), “Islamic law and gender equality could there be a common ground?: A study of divorce and polygamy in sharia law and contemporary legislation in Tunisia and Egypt”, *Islamic Law in Practice*, 3(2), 253–287. <https://doi.org/10.4324/9781315251738>
- MUSA, A., Muhammad, A., & Ibrahim, M. (2011). *Al-Fiqhul Muyassar*. Madarul-Watan.
- OBA, Abdulmumini A. (2013), “Judicial Practice in Islamic Family Law and Its Relation to ‘Urf (Custom) in Northern Nigeria”, *Islamic Law and Society*, 20(3), 272–318. <https://doi.org/10.1163/15685195-0011a0004>
- OBA, Abdulmumini A. (2002), “Islamic Law as Customary Law : The Changing Perspective in Nigeria”, *The International and Comparative Law*, 51(4), 817–850.
- OSTIEN, Philip, & DEKKER, Albert (2010), *Sharia and National Law in Nigeria*. In J. M. Otto (Ed.), *Sharia Incorporated A Comparative Overview of the Legal Systems of Twelve Muslim Countries in Past and Present* (pp. 554–612). Leiden University Press.
- SALMAN, Daud (2022), “Joseph Schacht `s Role In Changing The Status of Islamic Law In Nigeria”, *Journal of Mediterranean Basin and African Civilizations*, 4(1), 89–101. <https://doi.org/10.54132/akaf.1109550>

- SARITEPE, Erdoğan, & AYDEMİR, Ramazan (2020), “Hukuk-İ Aile Kararnamesi’nde Hanefiler Dışındaki Mezheplerin Görüşlerine Dayanan Maddelerin Değerlendirilmesi”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 25:1, 25(1), 30–64.
- SODIQ, Yushau (1992), “A History Of Islamic Law In Nigeria : Past And Present”, Islamic Studies, 31(1), 85–108.
- STRUENSEE, Vanessa M. G. VON. (2005), “Codification of Islamic Family Law - The Case for Codification on Marriage and Divorce in Nigeria”, SSRN. <http://www.worldlii.org/int/journals/lsn/abstracts/609662.html>
- WIGWE, Chris (2009), “Sharia and the 1999 Nigerian Constitution”, The Journal of Jurisprudence & Contemporary Issues, 5, 109–121.
- VATANSEVER ÖZTÜRK, Müge (2018), “An Evaluation on the Nizemiye Courts”, Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 13(171–172), 155–171. <https://jurix.com.tr/article/18353>
- YURTSEVEN, Yılmaz (2003), “1917 Tarihli Hukuk-I Aile Kararnamesi Ve Osmanlı Aile Hukukuna Getirdiği Yenilikler”, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(1–2), 199–250.

ABBASİLER DÖNEMİ (H.255-270/MS.869-883) BAĞDAT'TA ZENCİ İSYANI VE ALİ B. MUHAMMED'İN ROLÜ*

THE ZANJ REBELLION IN BAGHDAD AND THE ROLE OF ALI IBN MUHAMMAD

Canan Özlem ÖZBERK**

Öz: Bağdat'ta Abbasiler döneminde ortaya çıkan zenci isyanı aslen beyaz olan ve Hz. Ali'nin soyundan geldiğini iddia eden Ali b.Muhammed öncülüğünde vuku bulmuştur. Aslen zenci olmayan birinin Zenci ayaklanmasında başat rol oynaması hem tarihsellik bağlamında toplum-içi güç mücadelesine en güzel örnek, hem de dönemin Bağdat kozmopolitliğinde Afrika etnik grubunun bu güç mücadelesindeki edilgen rolü anlamak açısından önemli bir referanstır. H.255/M.869'lu yıllarda, insan gücüne ihtiyaçtan dolayı Basra ve çevresindeki bataklık ve çiftliklerde çalışması için getirilen zencilerin ayaklandırılması sadece bulunduğu muhitte kalmamış kısa sürede Samarra, Bağdat, Güney Irak ve diğer ülkelere sıçramıştır. Zenci köleleri ayaklandırarak Abbasilere askeri ve mali külfet getiren Ali B. Muhammed, Abbasi Devleti'nin parçalanması ve güney bölgelerinin eski ihtişamlı dönemlerinin sona ermesinde temel aktör olmuştur. Bağdat'ta güvenlik açısından sıkıntı yaratan isyancı zencilerin ve bu ayaklanmada başat konumda olan lider Ali Muhammed'in kendi hâkimiyetlerini oluşturma girişimi başarısız olmuş ve Ali'nin öldürülmesi ile ayaklanma H.270/M.883'te son bulmuştur. Çetin geçen mücadeleler son bulsa da isyanın yaşandığı bölgeler; bölge halkı, yönetimi, ticari faaliyetleri, askeri ve ekonomik yapısı olumsuz etkilenmiştir. Bu çalışma, Ali b.Muhammed'in yazdığı şiirler, dini motif ve sembolleri kullanarak Zenci ayaklanmasını organize etmesinin altında yatan saikleri anlamak ve isyanın tarihsel retrospektifi, ortaya çıkartan faktörleri mercek altına almayı amaçlamaktadır. Dışarıdan bölgeye gelmiş bir lider olarak zencilerin ayaklanmasında başat rol oynayan Ali b.Muhammed'in Abbasi halifesini zayıflatma girişimi nihai hedefine ulaşmasa da, bölgenin istikrarını önemli oranda etkilemiştir. Bu makalenin sonuçlarından biri de, bir liderin -Ali b.Muhammed, aynı etnik kökenden olmamasına rağmen, kendi menfaati için merkezi otoritenin boşluklarını doldurarak ve insanların ırksal nefretini yönlendirerek bir toplum kitlesini yönetebileceği gerçeğidir.

Anahtar Kelimeler: Abbasiler, Zenci, İsyan, Ali b.Muhammed, Kölelik, Muvaffak

Abstract: Zanj Rebellion that emerged in Baghdad during the Abbasid period has been orchestrated by Ali b.Muhammad who claimed to be descended from Ali, the son-in-law of Prophet Muhammad. Such rebellion led by a non-Black person played a leading role in the black uprising is good case to comprehend the intra-social power struggle in the context of historicity and an important reference in understanding the passive role of the African ethnic group in this power struggle in the Baghdad cosmopolitanism of the period. In H.255/A.869, the uprising of the Zanj, who were brought to work in the swamps and farms in and around Basra due to the need for manpower, did not only stay in the surrounding area, but spread to Samarra, Baghdad, Southern Iraq and other countries with a short time. Ali B. Muhammed, who created a military and financial burden on the Abbasids by

* Geliş Tarihi: 02.06.2023, Kabul Tarihi: 19.06.2023. DOI: 10.54132/akaf.1309187

** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Lisans öğrencisi, E-mail: canan.ozberk@hbv.edu.tr, ORCID: 0009-0008-9937-7591

revolting the black slaves, became the main actor in the disintegration of the Abbasids and the end of the old glorious periods of the southern regions. Though, the rebellious Zanj has put Baghdad in trouble in terms of security, and the leader of this uprising, Ali b.Muhammad, failed in their attempt to build their own dominance, and the uprising ended in H.270 / M.883 with the murder of Ali. The magnitude of such revolt was so significant, since it had adversely influenced administration, commercial activities, military and economic structure of Baghdad. This article aims to understand the motives behind Ali b.Muhammad's organization of the Zanj uprising through using his poems, religious motifs and symbols, and to examine the historical retrospective of the revolt and the factors that revealed it. Although the attempt to weaken the Abbasid caliph of Ali b.Muhammad, did not reach its final goal, it significantly affected the stability of the region. One of the results of this article is that a leader, though he is not the same ethnicity, (Ali b.Muhammad) could led a mass of society by filling power-gap of central authority and direct people's racial hatred for the sake of his goals in line with his own interests.

Keywords: Abbasids, Negro, Rebellion, Ali b.Muhammad, Slavery, Muvaffak.

Giriş

Abbasiler dönemi, İslam tarihi açısından geniş bir yere sahip oluşu, dini, askeri ve birçok yönden tarihe ışık tutması nedeniyle önemli bir konuma sahiptir. Abbasiler döneminin bu denli uzun oluşundandır ki bu döneme ilişkin birçok araştırma ve yazı kaleme alınmıştır (Bozan, 2013; El-Hibri, 2021; Samadi & Yüksel, 2008; Tor, 2017; Uluişik, 2019). Dönemin ilmi, ekonomik, sosyal ve etnografik zenginliği bir taraftan Bağdat merkezli yeni bir çekim merkezi inşa ederken, diğer taraftan halifenin ilgilenmesi gereken pek çok sorunu da ortaya çıkartmıştır. Bu sorunların başında da bazı bölgelerde meydana gelen ayaklanmalar yer almaktadır. Örneğin, Abbasiler döneminde Ermeniler'in yaşadığı bölge olan "Ermeniye" üzerindeki Abbasi politikaları ve Ermeniler'in Abbasi idaresine karşı çıkardıkları isyanlar neticesinde bölgede uzun yıllar hâkim olan Bizans İmparatorluğunun da desteğiyle 10. yy ortasından itibaren mevcut yer Abbasi idaresinden çıkmıştır (Bozan, 2013: 23). Zenci ayaklanması içerik olarak benzemese de Abbasi dönemi ortaya çıkmış önemli hadiselerdendir. Zenci isyanının Abbasi devletini uğraştırması ve uzun yıllar boyunca varlığını devam ettirmesi çalışma konumuzun ana teması olup isyanın ortaya çıkmasında kişinin rolü ele alınmıştır. Abbasilerin durumundan başlayarak, isyanın temel unsurları ve ortaya çıkış nedenleri, isyanın ortaya çıkmasında etkili olan şartlar, isyanın başlaması/yayılması, bitişi ve doğurduğu sonuçlar incelenmiştir.

Türkçe akademik literatürde Abbasiler dönemi Zenci isyanı ile ilgili çalışmalar çok sınırlıdır. Mehmet Azimlinin Selçuk Üniversitesinde 1994 yılında yazmış olduğu "Abbasi Dönemi Şii Karakterli İsyenlar" basılmamış yüksek lisans tezi, Abbasiler döneminde vuku bulan diğer ayaklanmalar ile beraber özeldde Şii karakterli ayaklanmaları incelemiştir. Abdullah Sağrı'nın Marmara Üniversitesi'nde 2002 yılında yazmış olduğu "Abbasi Döneminde Zenci Hareketi (255-270/869-883)" başlıklı yüksek lisans ilk örneklerindendir. 2005 yılında Mustafa Demirci tarafından kaleme alınan "Siyah Öfke Orta çağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı" başlıklı eser

ise, bu anlamda yazılmış en kapsamlı müstakil eserler arasındadır. Demirci'nin kitabı dört bölümden oluşup ilk olarak isyanın sebepleri ve bataklık bölgeden bahsedilmiş sonrasında da isyan süreci anlatılmıştır. Musa Baydar'ın yazdığı “Abbasiler Tarihinde Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları” isimli makale de bu alanda önemli eserler arasındadır. Baydar, makalesinde isyanın temel unsurlarına, liderine değinmiş, ortaya çıkardığı sebepleri, kolaylaştırıcı nedenleri, akabinde sonuçlarıyla isyanı ele almıştır. Bunun yanında Sümeyye Ulu'nun yazmış olduğu “Zenci İsyanındaki Mezhebi Unsurlar” adlı makalesi de diğer önemli bir çalışmadır. Ulu'nun eserinde ise genel itibariyle mezhepsel boyut ele alınarak özelde isyanın altında yatan sebepler ve son olarak da isyanın ortaya çıkardığı sonuçlardan bahsedilmiştir.

İsyan Öncesinde Abbasiler Dönemine Kısa Bakış

Zenci isyanının anlaşılabilmesi, isyanın altında yatan nedenlerin kavranabilmesi için ana unsur olan Abbasi devletinin ve konjonktürel durumunun öncelikli olarak ele alınması gerekmektedir. Bilindiği üzere Abbasi devleti İslam tarihinin en uzun ömürlü (H.132-656/M.749-1258) devletlerinden birisidir (Baydar, 2007). Genel anlamda çeşitli tarihlere ayrılan bu dönem üç farklı şekilde ele alınabilir. Birinci dönem güçlü halifeler dönemi, ikinci dönem siyasi gücün Abbasi halifesinin elinde olmadığı; Türk komutanlarının, Büveyhilerin ve Selçukluların etkisini hissettirdiği dönem olurken, üçüncü dönem ise halifelerin eski gücünü yeniden ele geçirmesi sonucu bulunduğu bölgelerde söz sahibi olduğu dönem olmuştur.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Zenci isyanının çıktığı dönem Türk komutanların etkisi olduğu görülmüştür. Tarihçiler bu dönem için, Abbasi hilafetinin çöküşünün başlangıcı değerlendirmesi yapmaktadırlar (Baydar, 2007). Türk komutanların yönetimde olmaları, etkin duruma geçmeleri ile halifeler onların yanında kukla durumuna düşmüş, yeteneksiz halifelerin elinde merkezi otorite zayıflamıştır (Baydar, 2007: 6). Merkezi otoritenin zayıflaması ile halk yönetime karşı ses çıkarmaya başlamıştır. Otoritenin zayıflaması, saray kadınlarının Abbasi yönetiminde ön plana çıkmaları, ayaklanmalar vb. olaylar sonucu Abbasi hilafeti çok vahim duruma düşmüş, devrilmesine ramak kalmıştır. Hilafetin bu durumlara kadar gelmesinde Abbasilerin Araplardan önce Türklere ve İranlılara güvenmesi, Şii faaliyetleri; halifelerin Emevi hanedanını şiddetle cezalandırıp onları işkenceye tabi tutması (Baydar, 2007), halifeler üzerindeki Türk yöneticilerin baskıları, dinsiz grupların devletin otoritesinde olumsuz etki yaratıp otoriteyi bozmalarına sebep olması gibi faktörler örnek olarak gösterilebilir.

Yine Abbasi devletine oldukça zararı dokunan Babek isyanı ise Ebû ‘Abbâs el-Memûn Abdullâh bin Hârûn Reşîd devrinde isyan bayrağını açmış ve hilafete geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir (Çelik, 2006). Me'munun hâkimiyeti, kazandığı zaferler ve zamanla desteğini aldığı topluluk grubu ile önüne geçilemeyecek düzeyde büyümüştür. Siyasi, ideolojik ve de iktisadi alanda oldukça zarar meydana getiren bu isyan feodal toprak anlayışını geliştirmiş ve hilafeti kontrol altında tutmak zorlaşmıştır

(Çelik, 2006: 97). Bu süreç ise hilafetin çöküp parçalanmasına değin gitmiştir. Ebû İshâk “el-Mu‘tasım bi’l-Lâh” ‘Abbas bin Hârûn er-Reşîd’ in ölümünden sonra hilafetin hazinesinde toplam 8 milyon dirhemin kaldığı (Baydar, 2007) ve Babekilerle yapılan savaşın ardından hilafetin iktisadi açıdan çöküşe yaklaştığı görülmektedir. Zenci isyanı ve Karmati hareketinin temelinde de Babekiliğin önemli etkisi vardır (Baydar, 2007, s. 10). Türklerin, Babekilere karşı savaşabilecek güçlü, cesur, savaşmayı bilen, bölge şartlarına uyum sağlayacak özelliklere sahip olduğu dile getirilmiştir (Baydar, 2007). Araplar orduda geri plana itilmiş ve Türkler öne geçmiştir. Yani Müslümanlar bölgede daha çok sözü edilir hale gelmiştir.

Abbasi halifelerinin başkentinin değiştirilmesi ve Samarra’ya taşınması Türk komutanlar arasında rekabeti doğurmuş, bu durum da halifelerin ordunun gücüne dayanarak hareket etmesi sonucunu doğurmuştur. Mu‘tasımdan sonra halife olan Mu‘tezi Bağdat’ı kuşatmış ama çok geçmeden Bağdat düşünce, diğeri gibi o da idam edilmiştir. Mütevekkil’in öldürülmesinden Zenci isyanının çıktığı zamana kadar geçen sekiz yıllık sürede (H.247-255/M.861-869) Abbasi hilafetine dört ayrı halife geçmiştir (Baydar, 2007). Halifelerin başarısızlıkları, Zencilerin ayaklanmasına, Karmatilerin isyanına ve Zeydilerin harekete geçmesine elverişli ortam oluşturmuştur (Baydar, 2007: 11). Başkent ise yine eskisi gibi yeniden Bağdat olarak değişmiştir.

Türklerin bu bölgede etkili olmaya başlamasıyla halifelik ve hilafet kavramları oldukça değişim göstermiştir. Bu noktada Abbasi hilafetinin içine düştüğü durum ve otoritesinin zayıflığı göz önüne çıkmıştır. Yaşanan bu gelişmeler; siyasi, askeri, iktisadi ve de ekonomik yönden isyanların artmasına, iç karışıklıkların çoğalmasına sebebiyet vermiştir. Özetlemeye çalıştığımız gelişmelerin yaşandığı bu dönemde Ali b.Muhammed isyan hareketine, halife Muntasır’dan (H.247-248/M.861-862) sonra Bahreyn’de başlamış, Mühtedi (H.255-256/M.869-870) zamanında da Basra’da ayaklanmıştır (Baydar, 2007, s. 13). Bahse konu kişinin rolü üzerinden açıklanır ise Ali b.Muhammed, halifelerle mücadelelere çıkıp öncü olma yolunda ilerlemiştir.

İsyanın Temel Unsurları Ve Ortaya Çıkış Aşaması

Zenci isyanının temel unsurları; Zenci İsyanının lideri Ali b. Muhammed, Zenci köleler ve isyana katılan diğ er gruplar olup çalışmada kısa bir şekilde bu unsurlara değinilmek istenmiştir. Şöyle ki; Zenci isyanının ortaya çıkmasında lider olan Ali b. Muhammed, doğduğu köyde bir süre yaşamını idame ettirdikten sonra isyanın ortaya çıktığı Basra’ya gelmiştir. Kimileri onun nesebinin Fars kökenli, kimileri de Arap veya Alevi olduğunu söylese de o, kendi soyunun Hz. Ali’den geldiğini bilhare öne sürmüştür (Demirci, 2021). Nesebinin farklı gösterilmesindeki amaç kendi çıkarlarını gerçekleştirmek üzerine olup çıkarları doğrultusunda düşüncelerini devlet nezdinde şiir ve yazılarla kaleme alarak anlatmıştır. Türk komutanlarının etkili olduğu dönemde Samarra’da olan Ali b. Muhammed, H. 249/M.863’te Bahreyn’e geçmiştir. Soyunun Hz. Ali’den geldiğini iddia edip aslında etrafında topluluk oluşturmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda Basra’ya giden Ali, yine insanları kendi tarafına çekmek için dini

sembollerle kendisini ilişkilendirmiştir. Fakat başarılı olamayarak ismini değiştirip Bağdat'a gitmiştir. Basra'da kaldığı dönem sırasında Zencileri ve onların kötü yaşam tarzlarını görmüş; amaçları doğrultusunda Zenci köleleri kullanarak efendilere, yer sahiplerine ve devlete karşı fiili isyanları alevlendirmiştir. Aslında kendisi akıllı, zeki, kurnaz, eğitilmiş, bir yerin ortamına göre davranan (Baydar, 2007: 20) biri olup amaçları doğrultusunda siyasi kişiliğinin de etkisiyle Zenci köleleri yanına çekmiş, karargâh ordusu kurarak faaliyetlerine başlamıştır. Eşitsizlikleri, ahlaksızlıkları, gayrimeşru vergileri vb. her fırsatta dile getirmeyi ihmal etmeyip Zencilerin bu kötü durumunun İslam'la bağdaşmadığını söyleyip karşı çıkmıştır. Bahreyn, Bağdat ve Basra'da isyan hazırlıkları olduğu yıllarda Zeydi isyanları da gündeme gelmiştir.

İsyanı oluşturan bir diğer unsur ise Zenci Köleler olup aslında isyanın insani boyutunu teşkil etmektedir. Abbasiler zamanında İslam toplumu genel olarak “havas” ve “avam” denilen iki tabakadan oluşuyordu (Baydar, 2007: 31). Bunun yanında Slav, Rum, Zenci menşeleri de içinde barındırmıştır. Mısır, Kuzey Afrika ve Kuzey Arabistan köle ticaretinin en önemli pazarları idi. Emeviler ve Abbasiler döneminde köle edinme yolları farklı şekillerde olmuş, Abbasiler, İslam toplumları gibi savaş esirliğinden faydalanmamıştır. İnsan gücüne duyulan ihtiyaç ile ortaya çıkan köle ticareti Zenci kölelerin Irak bölgesindeki nüfusun çoğalmasına sebebiyet vermiş, sadece siyahî Zencilerden değil; Kürt, Türk ve Deylemliler beyaz kölelerin de nüfusunun arttığı görülmüştür.

İsyanı anlayabilmek için öncelikle “zenci” kelimesinin anlamının verilmesi gerekmektedir. İbn Manzur Lisanu'l-Arab'da “Zenc” kelimesinin hayvanlar için kullanıldığında “çok susamak”; insanlar için kullanıldığında da “susuzluktan bağırsakları kabız olup, yemek içmekten kalmak” manasında Arapça bir kelime ve Zencilerin de Sudanlı bir insan sınıfı olduğunu ifade etmektedir (Baydar, 2007: 33). Kökeni Farsça ve Arapça dayanan kelime Doğu Afrika sahillerinde yaşayan ırka verilen ad olmuştur. Ancak zamanla bu kelime bütün siyah Afrikalılar için kullanılır hale gelmiştir. Türkler tarafından siyahî insanlar için Zenci ifadesi kullanılsa da genellikle Doğu Afrika'dan çalıştırılmak üzere kölelik için Irak; Bağdat, Basra, Samarra'ya getirilen ve Ali b. Muhammed önderliğinde hareket edip ayaklanan Zenci köleler için kullanılmıştır. Görüldüğü gibi Zenciler, Afrika'da yaşayan birkaç siyah ırktan sadece birisidir (Baydar, 2007: 35).

Zenciler, kölelik için Irak'a geldiğinde İslam toplumu içerisinde az nüfus alanına sahipti. Köle ticaretinin geçmişi eskiye dayanmakla birlikte, Mısırlı Firavunlar döneminde Afrika'dan kölelerin getirilip çalıştırıldığı görülmektedir (Özer, 2007). Bu dönem köle sayısı az olsa da Doğu Afrika'daki tüccarlar tarafından satın alınan Zenci kölelerin nüfusu kurulan pazarlarla birlikte her geçen gün artmıştır. Doğu Afrika sahillerinden getirilen köleler, genellikle Irak/Basra bölgesinde kullanılmak üzere alınmıştır. H.I. asırdan H.III. asra kadar Zenci kölelerin, Irak özellikle de Basra'da nüfusunun arttığı görülmektedir. Bunun ortaya çıkmasındaki

neden ise Abbasiler devletinin ekonomik düzeyde iyileşmesi ve doğal olarak halkın ekonomik gücünün, refah düzeyinin artması ve çalıştırılacak insan gücüne ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Zenci kölelerin bir kısmı toprakta, bir kısmı ev işlerinde bir kısmı ise orduda görevlendirilerek insan açığı kapatılmaya çalışılmıştır. Güçlü, enerjik, cesur, hastalıklara dayanıklılık gösteren bünyeleri, yenedünyada üretilen -özellikle de pirinç- ürünler hakkında bilgi sahibi olmaları, efendilerine bağlı olmaları onların seçilmesinde önem arz etmiştir.

Kölelik durumundan memnun olmayan Zenciler, isyandan önce belirli zamanlarda başkaldırma girişimlerinde bulunmuştur. Yaşanan olaylar kapsamında isyanların ilki Mus'ab b. Zübeyr'in olayı olmakla birlikte ikincisi Haccab b.Yusuf'un valiliği sırasında yine Basra yakınlarında gerçekleşmiştir. Bu olaylar sonucu birçok Zenci kılıçtan geçirilmiştir. Yine Mansur'un hilafeti sırasında kırk kişilik Zenci grubu ayaklanarak Furat bölgesinin aşağı bölümünde yaşayanları sürmüş ve Übüllü'de katliam yapmışlardır (Baydar, 2007: 39).

İsyanlardaki amaç zencilerin kendilerini içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtarmak olmuştur. Zencilerin birçoğu geldiği yere dönme arzusuyla isyan başlatırken kimisi de hürriyetine kavuşmak için mücadele etmiştir. İsyana katılan kölelerin tam olarak sayılarının ne kadar olduğu bilinmese de Abbasi ordusunu çoğu yerde hüsrana uğratabilecek boyutlarda olduğu görülmektedir. Ali b.Muhammed'in etrafında sayıca fazla köle yer olsa da desteklemeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Ali'nin yanında yer alan Zenci köleler kimi kaynaklara göre üç ana grup şeklinde ayrılırken kimi kaynaklara göre de altı gruba ayrılmıştır (Demirci, 2021).

Siyah ırktan kimi toplumlar ve Zencilerin dışında hilafete kızarak isyana katılan başka grupların da olduğu görülmektedir (Baydar, 2007). Zencilerle anlaşarak isyana katılan Bedevilerden örnek verilebilir. Basra'da çıkan isyana zencilerle ortak hareket ederek yardım eden Bedevilerin yanında işsiz ve avare grubun, isyanda maddi/manevi büyük katkıları olmuştur. Keza köylülerin yardımı olmasaydı Ali, ordusunun geçimini bu kadar iyi idame ettiremezdi. İsyana yardım eden siyahî askerler, köylü köleler, hariciler ve çiftliklerden katılanlar, Bedeviler ve komutanların yanında eski Emevi valisinin torunları da destekte bulunmuştur. Türk grubu olan Bellaliyye'nin içindeki kişilerde Zencilere katılıp destekte bulunmuştur.

Sonuç itibariyle isyanda etkili olan büyük bir kesimin siyahî ırktan olan zenci köleler olduğu görülse de diğer yardım eden grupların olduğu da inkâr edilemez bir gerçek olup, Zenci isyanından bahsederken yalnızca Basra ve Tuzla çiftliğinde çalışan Zenciler bu isyanı gerçekleştirdi demek doğru olmayacaktır (Baydar, 2007). İsyanın altında yatan iktisadi, içtimai ve siyasi sebeplerin yanı sıra genel anlamda Basra çevresindeki bataklık arazilerinin olduğu çiftliklerde çalıştırılmak üzere insan gücüne ihtiyaç duyulması Zenci isyanının ortaya çıkmasındaki ana sebep olmuştur.

İsyanın ortaya çıkmasında coğrafi arazi yapısının etkisine bakılacak olursa;

bölgede bulunan çok sayıda bataklık, nehir ve de kanallar bulunmaktadır. Zenci isyanının ortaya çıktığı yer, “Basra ile Vasıt arasındaki bataklık bölge (Batiha) ile, Fırat ve Dicle'nin birleştiği “Dicletü'l-Avra” (Sattü'l-Arab) denilen, yüzlerce nehir ve binlerce su kanallarıyla örülü bir coğrafyadır (Baydar, 2007: 44). Kimisine göre bozuk ve çarpık iktisadi durum isyandaki ana sebepken kimisine göre de zenginlik ve ekonomik imkânların artması Zenci isyanını ortaya çıkarmıştır (Baydar, 2007). Basra bölgesinde arazilerin durumunun değişmesi Afrika'dan yüz binlerce kölenin gelmesine sebebiyet vermiştir. Bölgede o dönem yalnızca Zenci ayaklanması değil Karmatilik ve İsmaililik hareketleri de yaşanmıştır (Konak, 2018). İktisadî sisteminin değişmesi, verimli arazilerin zenginlere geçmesi vs. Zenci isyanını kolaylaştıran sebepler olmuştur. Mevcut arazi sistemi ve zirai üretimin etkisinin yanında isyanda etkili olan insani unsurun Zenciler olduğu görülmektedir. İsyanı tetikleyen unsurların içinde Zenci kölelerin kötü yaşam şartları, ağır geçim ve çalışma ortamı da sayılmaktadır. Genellikle bataklık arazilerinde, ev işlerinde ve de orduda çalışan Zenci kölelerin hürriyetleri yoktu. Karınlarını doyurabilmek için neredeyse karın tokluğuna çalışıp ellerine hiç para kalmayacak şekilde hayatlarını idameye zorlanmışlardır. Yedikleri az miktarda yemek onların hasta olmasına sebebiyet verecek kadar az ve de yetersiz miktardaydı. Hatta sıtma ve veba gibi hastalıkların da yayılmasına sebebiyet vermiştir. Buna ilaveten vekillerin ağır çalışma koşulları ve iş zulmü de tüm bu yaşananlara ek olmuştur. Burada bazılarının dayanamayıp ses çıkardığı, baş kaldırdığı görülür.

Ali b.Muhammed ile Zenci kölelerin tanışması ise bu yaşananlar vesilesiyle olmuştur. İsyan için konuşmalar yapan Ali b.Muhammed zencilerin çalışma yaşamını, gördükleri zulmü, kötü yaşam şartları gibi olayları dile getirmiştir. İsyanı hazırlayan en önemli sebeplerden birisi arazi yapısının değişmesi, verimli toprakların zenginlerin eline geçmesi ve ihtiyaç duydukları insan gücüyle birlikte zencilerin bu bölgelere gelmesi olmuştur. Ali b.Muhammed'in de etkisiyle isyanlar hız kesmeden devam etmiştir. İsyanı kolaylaştıran sebepler arasında merkezi idarenin zayıflığı ve Şii isyanları yer almaktadır (Demirci, 2021: 78).

Abbasi devletinde Türk komutanların hilafetin gücünden daha üstün konuma gelmeleri merkezi otoriteyi zayıflatmıştır. Sık sık halife değişimleri merkezi, kaosa sürüklemiştir. İşte Zenci isyanı siyasi gücün zayıfladığı ve istikrarın kaybolduğu böyle bir ortamda, Muhtedi zamanında (H.255) başlamış, Mu'temid zamanında (H.256-279/M.870-892) yayılmış ve ancak on dört yıl sonra bastırılabilmiştir (Baydar, 2007: 44). Ali b.Muhammed bu siyasi kaosta rahat hareket edebileceğini düşünmüş, ikinci olarak da bağımsızlık hareketlerini takip edip arkasından giderek planlarını oluşturmuştur. Ali'nin ilerlemesini sağlayan bir diğer etken Şii kökenli isyanlar olmuştur. Çünkü bunlar hem devleti meşgul etmiş hem de Ali'nin etrafına isyancı kişileri toplamasına ön ayak olmuştur. Zenci isyanının vuku bulduğu dönem sadece bu olayla değil Şii kökenli isyanlarla da bağımsızlık mücadeleleri ortaya çıkmıştır. Görülür ki diğerleri gibi Zenci isyanları da Ali b.Muhammed önderliğinde yapılmış ve yayılmıştır.

Ali b.Muhammed etrafına taraftar toplamak için, Hz. Ali'nin soyundan geldiğini vurgulamış ayrıca kişisel özelliklerinin de etkisiyle çoğu insanı kendi yanına çekmeyi başarmıştır. Bunun yanında dini kullanarak Zencileri efendilerine karşı kıskırtmış, kutsal değerleri istismar etmiştir. Bu noktada Hz. Muhammed'in ve İslam dininin kölelere yaklaşımı konusunda; İslam dininde zorlama, ağır yaşam şartlarında çalıştırılma ve temel ihtiyaçlardan mahrum bırakma gibi hususlar bulunmamaktadır. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere isyanı kolaylaştıran ve hazırlayan sebepler doğrultusunda Ali b.Muhammed'inde liderliğiyle isyan, Basra çevresinde on beş yıl kadar sürmüştür.

İsyanın Ortaya Çıkması ve Gelişim Süreci:

Ali b.Muhammed'in önceki yıllarda Basra yakınlarında konakladığı yerde Zenci kölelerle tanışma süreci gerçekleşmiş olup; arazi sahiplerine ve hilafete başkaldırışın ilk adımını atmaya burada karar vermiştir. Hemen harekete geçen Ali b. Muhammed Zenci kölelerle de sürekli temas halinde bulunmayı eksik etmemiştir. Kendisini ilk olarak "Emirü'l-Müminin" olarak tanıtan Ali; faaliyetlerini ilk etapta gizli yürüterek etrafındaki insani destek sayısını çoğaltmayı amaçlamıştır. Gösterdiği hürmetkâr tutum ve davranışlarıyla da isyanı başlatan Zencilerin gönlünde taht kurmayı başarmıştır. Mamafih cezp edici bu vaatler ve davranışlarla kısa sürede Ali'nin etrafında çok sayıda Zenci köle toplanmaya başlamıştır. Artık dayanamayıp özgürlüğüne kavuşmak için kaçan Zenci kölelerin Ali b.Muhammed'e sığınmaları sahiplerini rahatsız etmiştir. Geri dönmeleriyle ilgili isteklerde bulunulsa da Ali, onları geri vermeyerek zenci kölelerinde Ali'den başka sığınacak yolunun kalmadığını göstermiştir.

Dini sembollerle de kendini bağdaştıran Ali b.Muhammed; hem gönülleri hoş ediyor hem de iletişimin kuvvetli olması için Arapça bilmeyen köleleri bile bilenlerle entegre etmeyi amaçlıyordu. Akabinde Zenciler ve Himyeri arasındaki olayın meydana gelmesi Ali'nin tarafında olan ve olmayanlar arasında ortaya çıkan ilk karşılaşma olmuştur. Edinilen bu kazanımla birlikte Ali ve Zencilerden oluşan ordusuna güven gelmiş, bu başarı ile gerekli teçhizatları temin için belli başlı köyler yağmalanmaya gidilmiştir. İnsanları katledip ganimetleri ele geçirmeleri onların gücüne güç katarken o bölgelerde yaşayan insanlar Zenci liderlerinin huzuruna giderek yardım talebinde bulunmuşlardır. Bunun üzerine birçok Zenci kılıçtan geçirilmiş, esir edilenler ise liderin emirleri doğrultusunda öldürülmüştür. Görülür ki isyancı Zencilerin düzenli Abbasi ordusuyla ilk kez karşılaşmaları bu olayların yaşanması sonucu olmuştur.

Edindiği başarılar Ali b.Muhammed'e birçok düşman kazandırmıştı. Hal böyle olunca kendini ve ordusunu koruma amaçlı istihbarat toplama yolunu seçip düşmanlarından bir nebze olsa korunmayı yeğliyordu. Arazilerin bataklık, şeker kamışı ve hurmalık olması durumu da pusu kurmak için uygun koşulların doğal olarak oluştuğunu göstermektedir. Bu da Ali'nin başarısına başarı katmış, her gittiği yerde çevre nehir ve köyleri yağmalamaları sonucu çok sayıda mal ve teçhizata da

kavuşmuştur. Aslında Ali b.Muhammed'in amacı Basra'daki zengin şehirleri ele geçirmektir. Bu doğrultuda hareket ederken kalabalık halk grubu Zencilere saldırmıştır. İlk etapta geri çekilen Zenciler, Basralıların ani saldırısıyla kılıçtan geçirilmiş ve büyük bir zafiyete uğramışlardır. Basra halkının direnişiyle Zencilerin gemileri yağmalanmış, Ali b.Muhammed ise Zencilerin karamsar düşüncelerinin önüne geçebilmek için başta zafiyet sayısını vermemiştir. Ancak yinede başarısız olduğu görülmektedir. İlerleyen zamanlara gelindiğinde Ali b.Muhammed tarafından bu kez Basra ordusu tuzağa düşürülmüş, bir kısmı öldürülürken bir kısmı da katliama maruz kalmıştır. Ali b.Muhammed liderliğindeki bu savaş, Zenci isyanı açısından bir dönüm noktası olmuştur (Baydar, 2007: 64).

Zencilerin bu başarısı artık Basra halkı tarafından hafife alınamayacak kadar büyük olmuştur. Ayaklanmanın üstesinden gelemeyen Basra halkı halifeden yardım talep etmiştir. Yardım talebi üzerine bölgeye vali ataması gerçekleştirilmiştir. Bu sırada Ali'de Basra şehir merkezi hedefini ele geçirmek için gemi ticaret mallarını yağmalama ve yolları kesme girişimlerinde bulunmuştur. Böylece Ali b.Muhammed sadece toprak üzerinde değil denizlerde de korkulan biri haline gelmiştir.

İsyanın yayılması aşamasına geldiğimizde: Aslında Ali b.Muhammed Basra'da şehir merkezini ele geçirmeyi hedefliyordu. Ama öncelikle bölgenin limanlarından olan Übülle'ye yönelmiş; hem karadan hem denizaltından saldırarak Übülle'yi ele geçirmiştir. Übülle halkından çok sayıda insan ya kılıçtan geçirilmiş ya da denizde boğularak can vermişti. Ali ve Zenci ordusu duruma müdahale ederek Ahvaza gitmiş ve Zenciler gelene kadar halk ve asker şehri boşaltmıştır. Yağmalarla gitgide kalkan ve kuvvetlenen Zenciler için Basra'da karşı çıkacak askeri bir güç bulunmuyordu. Türk komutanları ve Zenciler arasında bir arbede yaşanmış ve zenciler hapsolsa da bir sonuç elde edilememiştir. Çünkü Zenciler sabaha karşı askerlerin çoğunu öldürüp karargâhı ateşe vermiştir. Güç mücadelesi sonunda Türkler, halife Muhtedi'yi makamından indirip, yerine Mu'temid Alallah Ahmed b. Mütevekkil'i H.15 Recep 256/M.18 Haziran 870'de halife olarak seçmiştir.

Zencileri bastırmak için gelen Abbasi ordusunun yenilgiye uğraması Ali b.Muhammed'e fırsat yaratmış ve daha temkinli olarak Basra'ya girmesine ön ayak olmuştur. Zenci kölelerin Basra'ya girmesinin nedenini düşündüğümüzde, efendilerinin genellikle o bölgelerde yaşaması, kötü yaşam koşullarının o bölgede daha çok olması zencilerin intikam almak için o bölgeye yönelmesine sebebiyet vermiştir. Ali b.Muhammed Basra için bazı tedbirleri almayı denemiştir ve bu da sonuç vererek Basralı halkın bölgeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır. Bunun yanında erzak yolları kapatılmış, kafileler ve kervanlar düzensiz hale gelmiştir. Kısacası zenci lideri Basra'ya karşı bir çeşit ekonomik ve askeri ambargo uygulamıştır. Basralı yöneticilerin yeterli tedbiri alamamasından ötürü isyancı Zenciler kolayca şehrin kenar mahallelerine girebilmiştir. Hazırlıkları biten Ali b.Muhammed ve tarafları isyanı başlatmış, her taraf yakılıp/yıkılıp önlerine çıkan herkes öldürülmüştür.

Zenci köleler isyan sırasında Kelimeyi Şahadet getirerek isyanı sürdürmüş, bölgede bulunanlar kılıçtan geçirilmiş, çok az kişi kurtulmuştur. İsyancıların şehirde acımasız hareket etmelerinin yanında birde üstüne bölgede yangın çıkması cabası olmuştur. İnsanlar hem öldürmüş hem de yağmalanmıştır. Birkaç gün süren bu katliam; kıtlık ve açlıkla, yağmalamalarla, kadın ve kızların esir alınmasıyla devam etmiştir. Kıyım ve katliamın ardından Ali b.Muhammed bölgeden ayrılıp bataklık bölgeye geri dönmüş, geriye kalan halk ise canlarını kurtarmak için kaçmaya başlamıştır. Mes'udi, bu saldırı ve baskında Zencilerin Basra'da üç yüz bin insanı katlettiğini yazmaktadır. Fakat diğer kaynaklarda da görülür ki ne zaman bakımından ne de teçhizat bakımından bu mümkün değildir.

Köyden ayrılan Ali b.Muhammed, yanında bölgede yaşayan halkı da götürüp Zencilere köle olarak dağıtmıştır. Hz. Ali'nin soyundan geldiği söylenen Ali'nin yine o soydan gelen insanları cariye/köle/hizmetçi yapması çok gariptir. Basra'da meydana gelen bu isyanlar bölgede yaşayan insanların hem psikolojik olarak hem de fizyolojik olarak olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet vermiştir. Ölenlerin yanında sağ kalanlarda köle olarak dağıtılmıştır. Kısacası Basra'nın düşüşüyle efendiler köle; köleler efendi olmuşlardır.

Zencilerin bu isyandaki başarısı onlar için büyük bir zafer olsa da Abbasi devleti için çok büyük bir yıkımdır. Keza ülkenin diğer bölgelerinde de isyanların başlamasına, halkın Güney Irak'taki devlete güveninin kırılmasına ve ümidini kesmesine neden olmuştur. Bütün bunlara ek olarak baktığımızda Zenciler Basra bölgesine niçin katliamlar yapmıştır? Bu soruya dört başlık altında cevap verilebilir. Birincisi, köle olarak çalışan zencilerin efendileri tarafından hor görülmeleri, çalışma koşullarının kötü olması nedeniyle temel yaşamsal haklarından mahrum olmaları onların kin ve nefret beslemesine sebebiyet vermiştir. İkincisi, isyancı Zencilerin kendilerini güçlü göstermek için girdiği çabaların bir sonucu olarak isyan meydana gelmiş olabilir. Üçüncüsü, o bölgenin zenginliğinin ele geçirilmek istenmesi olabilir. Son olarak, aile ortamından mahrum kalan kölelerin merhamet duygularının olmaması buna ek olarak Bedevi ruhunun yansımaları olarak katliam ve isyanların ortaya çıktığı söylenebilir.

Abbasi hilafeti büyük kayıplara uğradığı bu yıkım karşısında harekete geçmiş fakat çok da etkili olamamıştır. Görevlendirilen komutan Müflihin ordusuyla birlikte karargâh kurmasının ardından Ali b.Muhammed'de karşılıksız kalmayıp zenci kölelerin saldırıya geçmesini emretmiştir. Yapılan savaşta da yine Zenci kölelerin zaferle ayrıldığı görülmektedir. Muvaffak ile girilen isyanda ise Zenci liderinin komutanı yakalanmış ve öldürülmüştür. Yahya'nın öldürülmesi Ali b.Muhammedi ve tarafları olan isyancı Zencileri yasa boğmuştu. Çünkü bataklık bölgede kontrolü komutan Yahya sağlamıştı. İlerleyen yıllarda salgın hastalık ve vebanın artması ile bölgeden ayrılan Muvaffak çok güçlü bir ordu ile geri dönmeyi amaçlamıştır. İki taraf yeniden savaşa girmiş ilk etapta durum Muvaffak ve ordusunun lehine olurken sonrasında isyancı Zenciler üstün gelmiştir. Yaşanan bu olayla birçok insan hayatını kaybetmiştir.

Ahvaz ile isyancı Zenciler arasında da mücadelenin olduğu görülür. Zencileri hezeyana uğratan ve bölgeden kaçırarak kişi ise Müflih olmuştur. Zencilerin bazıları kaçmayı başarsa da çok sayıda isyancı Zenci öldürülmüştür, kalanları da esir alınmıştır. Abbasi ordusunun zencilerin gemilerine el koyması, teçhizat sevkiyatlarının engellenmesi vb. yaptırımlar doğrultusunda Zencileri üç bölgeden sıkıştırma planı başarılı olmuştur. Sonraları iki Türk komutanın bertaraf edilmesinden sonra isyancı Zenciler saklandıkları yerden çıkmışlardır. Ve bahsedilen bölgelerde rahatça faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ateşkes anlaşmaları ve Abbasi kuvvetinin yetersiz olması ile isyancı Zencilerin hareket alanı genişlemiş ve böylece katliamlarda bulunmuştur. Vasıt, Zencilerin eline geçince Bağdat'a biraz daha yaklaşmaları mümkün olmuştur. Artık Vasıt o zamana kadar Zencilerin kuzeyde ulaştıkları en uç nokta olmuştur. Anlaşmazlıklar uzlaşma sonucunda çözülmüştür.

Zenciler arazileri kontrol altına alınca Abbasi devleti ekonomik olarak maddi sıkıntıya girmiştir. Kanal açmak için liderlerinden izin alan isyancı Zenciler bölgeye gittiklerinde ani bir baskın ile öldürülmüştür. Cerceraya'ya da saldıran zenciler bu doğrultuda Bağdat'a iyice yaklaşmışlardır. Saffariler ve Abbasilerle girilen mücadelede Saffarileri yenilip Ahvaz'a çekilmesi üzerine üçlü mücadele başlamış; Saffariler ile Zenciler yakınlaşmıştır. Fakat düzenlenen ani baskınla zafiyetler ortaya çıkmıştır. Bunun gibi birçok mücadele verilmiştir. Anlaşıldığı üzere ortaya çıkan zorunluluklar tarafları ittifak kurmaya zorlamıştır. Kürtlerle ortaya çıkan mücadelede Muhammed'in adamları Zencileri yalnız bırakmış Zencilerde oldukça büyük zafiyete uğramıştır.

İsyanın yayıldığı alan ve sebeplerine bakacak olursak: Basra yakınlarında başlayan Zenci isyanı, H.265/M.879'da artık en geniş sınırlara ulaşmıştır. On yıl devam eden bu isyan Zencilerin hâkimiyet alanını Basra'dan Bağdat'a taşımıştır. İsyân bölgeyi coğrafi, ekonomik olarak kötü etkilemiş, ölümler ve esir zafiyetleri yaşanmış, kadınlar ve kızlar köleliğe/cariyeliğe sürüklenmiştir. Geniş alanda meydana gelen isyan hem Abbasi devletinde hem de Bağdat'ta güvenlik problemlerini de beraberinde getirmiştir. Genellikle deniz ticareti ve çiftliklerin olduğu bölgede ortaya çıkan isyan başka alanlara da yayılım göstermiştir. İsyân edilen alanlar fakirleşirken Zencilerin kurdukları şehir hızla yükselişe geçmiştir.

İsyanın Bastırılması ve Sonuçları

Abbasilerin doğuda ve batıda birbirinden farklı isyanlarla mücadele etmesi Zenci isyanının belli bir coğrafyada değil de birçok alanda nüfus etmesine sebebiyet vermiştir. Şii ve Harici isyanları bu isyanların en önemlilerini oluştururken Abbasilerin en gözde şehri Basra'yı, Zenci isyanını oluşturan kitle hâkimiyeti altına almıştır. 269/881 yılının başında bölgeye tekrar gelen Muvaffak, Zencilerle mücadeleye girmiş ve zencilerin başşehri olan Muhtara'yı hâkimiyeti altına almıştır. Aslında Zencilerin de Abbasi devletinin bütün imkânlarını kullanıp/fırsat bilmesi açtığı su kanalları,

barajlar vb.den anlaşılmaktadır. İlk başlarda yara alan Muvaffak, 270/883 yılında tekrar ordunun başına geçmiş ve bu zamana kadar komuta ettiği saldırılardan en güçlü olanını başlatarak dört ay süren şiddetli çatışmaların ardından şehri ele geçirmeyi başarmıştır (Ulu, 2022: 85).

Zenci olmayan lider öncülüğünde başlatılan ve 14 yıl süren Zenci isyanı sonunda bastırılmıştır. Tüm bu olan bitenin ardından Zenci lideri Ali b. Muhammed, Muvaffak'ın kararlı ilerleyişi neticesinde öldürüldüğünde 48 yaşındaydı. Ali b. Muhammed öldüğünde etrafında kimsenin kalmadığı görülmüştür. Ali b. Muhammed'in 14 yıl süren isyan sürecinde başarıların yanında başarısızlıklara da rastlamak mümkündür. Köleleri bir araya getiren Ali b. Muhammed, diğer grupları bir araya toplayamamıştır. İsyancı Zencilere köylülerin ve bölgedeki işçilerin yardım ettiği görülmektedir (Ulu, 2022). İnsani güç ihtiyacının giderilmesi için Doğu Afrika'dan getirilen Zenci köleler azınlık ölçütünün ortaya çıkması ile dini temelli düşmanlık ortaya çıkmıştır. Beyaz ve siyahlar arasındaki anlaşmazlıklar, hilafet tarafından zencilerin hor görülmesi gibi sorunlar da yaşanmıştır. Bedevilerle Zencilerin işbirliği yapmaları ilk etapta iyi bir müttefiklik durumunu gösterse de ilerleyen dönemlerde ilişkiler kötüleşmiştir.

Abbasi hilafeti açısından Zencilerle mücadele eden ve iki tarafa da yönelen Abbasi devleti başarısız olmuştur. İsyanın öngörülemez şekilde yayılması ile ticari ve iktisadi anlamda yönetimde sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu noktada Tolunoğulları askeri ve mali zafiyet açısından örnek olarak gösterilebilir (Ulu, 2022). Abbasilerin Zenci isyanını bastırdıktan sonraki süreçte kendi içindeki ayrışmalarla baş edemediği görülmüştür (Ulu, 2022). Sosyal ve iktisadi açıdan isyanın önemine bakıldığında ise; toplumsal hayat üzerine kitlelerin yer değiştirmesine neden olmuş, yaşanan saldırılar neticesinde bölge halkı yanlarına bir şey dahi almayarak çarlarını kurtarmaya çalışmışlardır. Bölgede yaşayanların ayrılması üzerine ticari faaliyetlerde durma meydana gelmiş, çiftliklerine geri dönen arazi sahipleri de belli bir süre köle çalıştırmamayı amaç edinmiştir. Bu yüzden Afrika'dan alınan köle sayılarında azalma bu doğrultuda da ticarete zayıflama meydana gelmiştir. Uzun yıllardır sürmüş olan Zenci isyanının ortaya çıkardığı olumsuz gelişmeleri bir anda ortadan kaldırmak mümkün değildir. Dönem gereği Abbasiler isyanın etkilerini azaltmaya ve de isyanı hızla bastırmaya çalışsa da farklı dönemlerde o toplumda var olan grupların yarattığı unsurlar isyanı beslemiştir.

Sonuç

Abbasiler döneminde genel olarak Irak/Bağdat'ta özel olarak ise ilk etapta Basra, Samarra, Ahvaz gibi bölgelerde meydana gelen Zenci isyanının ortaya çıkışı insan gücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Bu noktada Basra bölgesindeki bataklık arazileri ve büyük çiftliklerde çalıştırılmak üzere Doğu Afrika'dan getirilen Zenci köleler Ali b. Muhammed'in de yardımı ile on dört yıl boyunca Abbasi döneminde bu isyanı sürdürmüştür. İsyanın ortaya çıkmasında öncü olan Zenci

isyasının lideri Ali b.Muhammed, kölelerin yaşadığı zorlu hayat koşullarını, yaşamsal faaliyetlerinin engellendiğini kendi amaç ve çıkarları doğrultusunda dile getirerek isyanı alevlendirmiştir. Bunu yaparken de hem dini sembolleri (Hz. Ali'den geldiğini iddia etmektedir) hem yazdığı şiirleri hem de Zencileri savunmasıyla birçok kişiyi yanına çekebilmiştir. İsyanı oluşturan bir diğer unsur olan Zenci köleler ise insani boyutu oluşturup farklı menşeler ve gruplardan meydana gelmektedir. Aslında Doğu Afrika'dan getirilen zencilerin köle olmak gibi bir talebi yoktu. Hatta bu doğrultuda küçük ayaklanmalara da kalkışmışlardı. Ancak bir anda bunu başaramamış 14 yıl süregelen isyanlarla hem Abbasi devletini hem de bölgede yaşayan halkın fizyolojik ve psikolojik açıdan durumlarını olumsuz yönden etkilemiştir.

İsyanların nedenleri kötü hayat koşulları, istenmeyerek çalıştırılma, ağır geçim sıkıntısı ve çalışma ortamı gibi faktörler neticesinde oluşmuştu. İsyanı hazırlayan en önemli sebeplerden birisi ise arazi yapısının değişip verimli toprakların zenginlerin eline geçmesiyle insan gücüne duyulan ihtiyaç olmuştu. Merkezi idarenin zayıflığı ve Şii isyanlar da kolaylaştırıcı sebepler arasında gösterilebilir. Özel anlamda çalışma konumuz olan kişinin rolü üzerinden Ali b.Muhammed'in ayaklanmada oldukça büyük etkisi görülür. Zenci köleler bu ayaklanmayı tek başına çıkaramayacakları gibi çıkarsalar dahi tam anlamıyla bu kadar organize şekilde yürütemeyecekleri ortadadır. Lider Ali b.Muhammed'in kilit rolü Zenci isyanında görülmektedir. Bunu karşılıksız yapmadığı ortadadır.

Ali b.Muhammed'in amacı Basra'daki şehir merkezini ele geçirmek olup bu doğrultuda yavaş yavaş belli başlı bölgelerden başlayarak kıyımlar ve katliamlar yapmıştır. Zenci kölelere çıkarları doğrultusunda vur emri vererek Basra'ya süreç içinde daha fazla yaklaşmıştır. Zenci isyanını görevlendirmede Muvaffak ile arasında birden fazla mücadele olmuşsa da en sonunda Muvaffakın galip gelip Ali b.Muhammed'in de öldürülmesiyle isyan bastırılmıştır.

Sonuç olarak, Zencilerin isyana kalkışabilmesinde Ali b.Muhammed'in verdiği cesaret bölgede yaşayan halkın zor durumda kalmasına, topraklarını terk edip göç etmesine neden olmuştur. Zenci kölelerin de kölelik durumundan kaçmak için isyana başvurmaları onlar açısından kurtuluş yolu olarak seçilse de Abbasi devletinin, yönetimin, halkın ve hatta Güney Irak dışındaki bölgelerin de isyandan başta psikolojik olmak üzere, iktisadi, ekonomik, askeri, ticari ve tabii fizyolojik anlamda hezeyanlara uğramasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

- BAYDAR, Musa (2007). "Abbasi Tarihinde (H255-270/M869-883) Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları". Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- BOZAN, Oktay (2013). "Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları". İstem/22, s. 23-41

- ÇELİK, Sebahattin (2006). “Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(15), s. 95-106
- DEMİRCİ, Mustafa (2021). Siyah Öfke: Orta çağ İslam Dünyasında Zenci Kölelerin İsyanı. Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul
- EL-HİBRİ, Tayeb (2021). The Abbasid Caliphate: A History. Cambridge University Press.
- KONAK, İbrahim (2018). “Abbasiler Döneminde El-Cezîre Bölgesindeki Hâricî Ayaklanmaları”. İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı:4, s. 1-38
- ÖZER, Sevda (2007). “19. Yüzyılda Mısır’da Kölelik ve Köle Ticareti” Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 5(1), s.65-84.
- SAMADİ, S. B., ve YÜKSEL, Ahmet T. (2008). “Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat’ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler”. İstem/12, s. 241-249
- TOR, D. G. (2017). “The Political Revival Of The Abbasid Caliphate: Al-Muqtafi And The Seljuqs”. Journal Of The American Oriental Society, 137(2), 301–314.
- ULU, Sümeyye (2022). Zenci İsyanındaki Mezhebi Unsurlar (255-270/869-883) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ULUIŞIK, Hatice (2019). “İlk Dönem Abbâsî Velihtları ve Eğitmenleri (132-232/749-847)”. İstem/33, s.189-211

EXTENDED ABSTRACT

Zanj Rebellion that emerged in Baghdad during the Abbasid period has been orchestrated by Ali b.Muhammad who claimed to be descended from Ali, the son-in-law of Prophet Muhammad. Such rebellion led by a non-Black person played a leading role in the black uprising is good case to comprehend the intra-social power struggle in the context of historicity and an important reference in understanding the passive role of the African ethnic group in this power struggle in the Baghdad cosmopolitanism of the period. In H.255/A.869, the emergence of the Black people's rebellion, namely Zanj Rebellion, took place in Iraq/Baghdad in general and in Basra, Samarra and Ahwaz in particular during the Abbasid period, stemmed from the need for manpower. At this point, the Black slaves brought from East Africa to work in the swampy lands and large farms in the Basra region continued this rebellion for fourteen years during the Abbasid period with the help of Ali b. Muhammad. Ali b. Muhammad, the leader of the Black people's rebellion, who was the initiator of the rebellion, ignited the it by expressing the harsh living conditions of the slaves and the obstruction of their vital activities in line with his own goals and interests. Ali B. Muhammed created a military and financial burden on the Abbasids by revolting the black slaves, became the main actor in the disintegration of the Abbasids and the end of the old glorious periods of the southern regions.

The aim of Ali b.Muhammad was to seize the city center in Basra, and in this direction, he made massacres and slaughter, starting from certain regions gradually. He got closer to Basra in the process by ordering the black slaves to shoot in line with their interests. He was able to attract many people with the use of religious symbols (he claimed to be descended from the Prophet Ali), the poems he wrote and his defense of the Black people. Black slaves, another element of the rebellion, represent the human aspect of the rebellion and belong to different origins and groups. These people, in fact, did not demand to be slaves when they were brought to the area. They even attempted small uprisings to refuse it before the rebellion.

In the end, the rebellious Zanj has put Baghdad in trouble in terms of security, and the leader of this uprising, Although there was more than one struggle between him and Muvaffak in assigning the black rebellion, the rebellion was suppressed when Muvaffak was victorious, Ali b.Muhammad, failed in his attempts to build their own dominance, and the uprising ended in H.270 / M.883 with the murder of Ali. The magnitude of such revolt was so significant, since it had adversely influenced administration, commercial activities, military and economic structure of Baghdad. The rebellions that lasted for 14 years negatively affected both the Abbasid state and the physiological and mental conditions of the people who lived in the region. As a result, the courage given by Ali b.Muhammad in the rebellion of the Black people caused the people living in the region to be in a difficult situation and to leave their lands and migrate.

Although the rebellion of the black slaves to escape from slavery was chosen as the way of salvation for them, it caused the Abbasid state, the administration, the people and even the regions outside of Southern Iraq to suffer from the rebellion, especially in psychological, economic, economic, military, commercial and natural physiological senses.

The aim of Ali b.Muhammad was to seize the city center in Basra, and in this direction, he made massacres and slaughter, starting from certain regions gradually. He got closer to Basra in the process by ordering the black slaves to shoot in line with their interests. Although there was more than one struggle between him and Muvaffak in assigning the black rebellion, the rebellion was suppressed when Muvaffak was victorious and Ali b. Muhammed was killed in the end.

As a result, the courage given by Ali b.Muhammad in the rebellion of the Blacks caused the people living in the region to be in a difficult situation and to leave their lands and migrate. Although the rebellion of the black slaves to escape from slavery was chosen as the way of salvation for them, it caused the Abbasid state, the administration, the people and even the regions outside of Southern Iraq to suffer from the rebellion, especially in psychological, economic, economic, military, commercial and natural physiological senses.

YAYIN DEĞERLENDİRME

İYİLİK YÜREK İSTER: “İYİLİK YOLUNDA ETİYOPYA”, FECR YAYINLARI: ANKARA*

(Hacı İbrahim Mutlu)

KINDNESS TAKES COURAGE: “ETHIOPIA ON THE PATH OF KINDNESS”

Hacı İbrahim Mutlu (2018), İyilik Yürek İster: “İyilik Yolunda Etiyopya”, Ankara: Fecr Yayınları

Zafer SARI**

Bu çalışmada 2017 yılında Ankara Fecr Yayınları tarafından basılan *İyilik Yolunda Uzaklar Yakın* eseri ile Türkiye Yazarlar Birliği tarafından gezi dalında yılın en iyi eseri ödülünü alan Hacı İbrahim Mutlu'nun ikinci eseri olan *İyilik Yürek İster: “İyilik Yolunda Etiyopya”* adlı kitabı ele alınmaktadır. 17 bölüm ve 208 sayfadan oluşan söz konusu eser 2018 yılında yine Fecr Yayınları tarafından basılmıştır.

Yazar kitabını kendi deyimiyle “İyilik Meşalesini” kendinden sonra da en ücra, en mazlum coğrafyalara taşıyacaklarına emin olduğu evlatlarına, torunlarına ve gelecek nesillerine adanmıştır. Yazarın dile getirdiği bu ithaf kısmının ardından yazarla 90'lı yıllardan beri tanışıklığı olan ve kendisini yazarın iyilik yolunda birlikte mesafeler kat ettiği bir yol arkadaşı olarak tanımlayan Selim Cerrah tarafından yazılan kitap takdimi ve Hulusi Gölpinar tarafından kaleme alınan aslında kitabın ana temasının da bir özeti sayılabilecek *Afrika Erenleri* şiiri yer almaktadır.

Bu takdimde aynı zamanda Mutlu'nun yakın arkadaşı olan Cerrah yazarın İsmet Özel'in *Mataramda Tuzlu Su* adlı şiirinden esinlenerek “Kendini uzun yola çıkmaya hükümlü saymış” biri olarak tanımladığını belirtmektedir. Nitekim yazar kitaba kendi doğum anını anlatarak başlamış ve babasının onu ilk gördüğünde söylediği dua ve nasihat şeklindeki sözlerinin rehberliğinde birçok seyahate çıkmış, gözlem ve deneyimlerini bize aktarmıştır. Kitabın 131. sayfasında yer alan “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır” hadisini kendisine düstur edinen Mutlu, bu seyahatlerde kutlu bir iyilik yolunda olduğunu vurgulamakta ve buradan yola çıkarak

* Geliş Tarihi: 28.03.2023, Kabul Tarihi: 08.06.2023. DOI: 10.54132/akaf.1272763

** Öğr. Gör. Dr. Zafer SARI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yabancı Diller Yüksekokulu Yabancı Diller Bölümü, e-mail: zafer.sari@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2318-4941

adlandırdığını düşündüğümüz *İyilik Yürek İster: “İyilik Yolunda Etiyopya”* adlı eseri okuyucusunun beğenisine sunmaktadır.

Kitapta yalın ve samimi bir dil kullanılmış ve öyküleyici anlatım biçimi benimsenmiştir. Olay örgüsü birinci ağızdan aktarılmaktadır. Deyim ve atasözlerine sık bir biçimde yer verilmiştir. Yazar Kur’an’dan ve Necip Fazıl, İsmet Özel, Cahit Zarifoğlu ve Nurettin Topçu gibi ünlü şair ile yazarlardan alıntılar yaparak kendi düşüncelerini destekleyici bir tavır içine girmiştir. Bu yazarlara duyduğu yakınlıktan Mutlu’nun muhafazakâr görüş ve üslup benimsediği söylenebilir. Bu alıntılar okuyucu için yeni şair ve yazarlarla tanışma açısından bir vesile oluşturmaktadır. Kitabın bölümler halinde olması akılda kalıcılığı ve sürekliliği artırmıştır. Zaman zaman yer verilen çizimler ise olay örgüsünün ve karakterlerin hedef kitlenin zihninde anlamlandırılmasına yardımcı olmuş fakat bir diğer yönüyle de hayal gücüne gem vurmıştır.

Kitapta Batı’nın Afrika ülkeleri üzerine nasıl ve hangi yollarla yayıldığı Etiyopya üzerinden anlatılarak gösterilmiştir. Ülkede bulunan doğal kaynakların yerel halkın ve insanlığın çıkarına sunulması bahanesiyle emperyalist güçler tarafından bölgenin maddi ve manevi anlamda işgaline değinilmiştir. Küresel sermayenin sivil toplum örgütlerinin arkasına sığınarak yardım eli götürdüğü Afrika’da yürüttüğü projeler ve misyonerlik çalışmalarından bahsedilmektedir. Tüm bu durumların yarattığı toplumsal çatışmalar ve bozulan ekolojik dengeler gibi konulara da yer verilmiş, 15. yüzyıldan bu yana klasik kölelikten modern köleliğe evrilen Afrika sömürgeciliği realitesi vurgulanmıştır. Böylelikle okuyucunun konu hakkında genel bir fikir sahibi olması sağlanabilmektedir.

Eserde Mutlu ve arkadaşlarının kendilerinden yardım isteyen bir grup yerli halkla yabancı bir maden şirketinin Etiyopya’da tam da bir önceki paragrafta anlatılan faaliyetlerine karşı birlikte sergiledikleri başkaldırı esnasındaki anılarına yer verilmiştir. Kitabın arka kapağında yer alan yazıda bu başkaldırı şu şekilde açıklanmaktadır: Yoksul insanların yalnızca karnı değil akıl ve gönü de doyurulmalı; dünyada var olan olaylara yalnızca ekonomik olarak bakılmamalı; en yakınından başlanılarak uzak coğrafyalara da temel ihtiyaçlar dışında ilim, bilim ve farklı ve sağlam bakış açıları da taşınmalı; gelecek nesillere yerli, milli ve bağımsız olarak sömürgeye karşı durulması gerektiği hatırlatılmalıdır. Bu çerçevede Afrika’da gerek devlet eliyle gerekse bireysel ya da örgütsel olarak Batı’nın aksine işler yapan ülkemizin faaliyetleri övgüyle anlatılmış ve Afrika-Türkiye ilişkilerinin bu coğrafya için önemine vurgu yapılmıştır. Bu ilişkilerin her iki ülkeye ait bireylerin gözünden aktarılması objektifliği artırmıştır.

Ülkeler arası tarihe (bağımsızlığın kazanılması), kültürel benzerlikler ve ortak değerlere (İslam dinine) yer verilerek Türk elinin yardımıyla maden şirketinin yenilgisi coşkulu bir dille anlatılarak okuyucu ile Afrika arasında gönül bağı kurulmaya çalışılmıştır. Yazarın böylelikle yaşam felsefesini ve amacını hitap ettiği kitleye

aktivist bir şekilde empoze etmeye çalıştığı eser Afrikalı bir çocuğun kendinden emin “Bunu parçaladık, sıradaki gelsin” cümlesiyle sona ermektedir.

Sonuç olarak eserin baskı sayısını referans aldığımızda yazarın hedeflediği geniş kitlelere henüz sesini duyurmadığını görmekteyiz. Yazarın muhafazakâr bir tavır içinde olmasının da bu duruma bir hayli etki ettiğini düşünmekteyiz. Kullanılan dilin yalın ve samimi olması esere sıcak bir hava katsa da eserin edebi yönü oldukça zayıf kalmaktadır. Belki de bu durumun kendisi de farkında olan yazarın bahsi geçen şair ve yazarlardan birçok alıntı yapması edebi olarak kitabı zenginleştirmek istemesindedir. Ayrıca bu durum özgün bir eser oluşturmanın önünde bize göre bir engel teşkil etmektedir.

Anılardan oluşan bu eser bir gezi yazısı niteliği de taşımaktadır. Nijer, Çad, Yemen ve Kenya gibi Afrika ülkeleri ile özellikle Etiyopya seyahati yapmak isteyenler için bir rehber niteliğindedir. Yazarın 1998 ve 2018 Etiyopya’ındaki anılarını sırasıyla anlatması ülkedeki sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerin ve bu alanlardaki değişimlerin okuyucu tarafından karşılaştırmasına olanak sağlamıştır.

Eserde Afrika sömürgeciliğinin çarpıcı bir şekilde tarihsel olarak gözler önüne serilmesi okuyucuda bir şok etkisi yaratmaktadır. Sömürgecilik ve bağımsızlık kavramlarının ülkemizin de bağımsızlık savaşına değinilerek yapılması okuyucunun empati duygusunu oldukça uyarmaktadır. Bireysel, kurumsal ve devlet eliyle yapılan yardımların ve olumlu etkilerinin övgüyle etkili anlatımı okuyucuyu eyleme geçme konusunda teşvik etmektedir. Türkiye-Afrika ilişkilerine değinerek yer yer siyasi izler de taşıyan eseri okuduğumuzda yazarın eseri yazmaktaki amacına ulaşmış olduğunu görmekteyiz.

